

198757

Сотим Улуғзода

РИВОЯТИ
СУҒДИ

СОТИМ УЛУҒЗОДА

РИВОЯТИ СУҒДӢ

(Қиссаи таърихӣ)

ДУШАНБЕ
«АДИБ»
2002

ЯК НАМУНА АЗ ФОЦИА ВА ҚАҲРАМОНИҲО

Таърих ба халки тоҷик ками дар кам меҳрубонӣ кардааст. Ин халки қадимӣ ва аҷдодони ӯ дар умри ҷандинасраи худ аз гардиши айём бисёр ҷафоҳо дидаанд. Ғосибону ҷафокорони “худӣ” ва аҷнабӣ ба сари онҳо хеле рӯзҳои саҳт овардаанд. Дар таърихи мардуми мо бисёр саҳифаҳо аз қаҳрамониҳои қамназире низ ҳикоят мекунад. Фоҷиаи таърихии халқ ва қаҳрамониҳои ӯ ҳамеша бо ҳам будааст.

С. Улуғзода дар повести “Ривояти сугдӣ” яке аз он фоҷиаҳо ва қаҳрамониҳоро ҳикоят мекунад.

Замони истилои араб (асри VII) яке аз саҳттарин давраҳои дар инкишофи таърихии аҷдодони мо буд. Ҳучуми лашкари ғарони халифаҳои араб замоне сар шуд, ки Осиёи Миёна, кишвари Сугд ва ҷамъияти гуломдорӣ ба соҳти феодализм мегузашт ва зиддиятҳои синфӣ тезу тунд шуда истода буданд. Дар Осиёи Миёна давлати мутаммаркази пуруқуввате ханӯз ба вуҷуд наомада, мамлакат

пароканда ва камкувват буд. Бо вучуди ин, агарчи истилогарони араб нағз мусаллах шуда, қувваи кишварҳои зери дасташонро сафарбар намуда, чун мӯру малах хучум оварда буданд, сугдиён дар муқобили онҳо қаҳрамонона истодагарӣ карданд ва якчанд бор онҳоро аз сарзамини худ берун ронданд.

Асари С. Улугзода ҳаҷман чандон калон набошад ҳам, мазмунан васеъ аст. Вай рафти воқеаи таърихӣ — дуҷумин ҳучуми калони арабҳоро ба Мовароуннаҳр ва ҷанги зидди онҳоро тасвир менамояд. Дар зимни ин вай моро бо баъзе шароити ҳоси зиндагии мардумони Сугди онвақта, бо расму одатҳои қадимии аҷдодони мо, тартиботи иҷтимоии кишвар ва ғайра низ як андоза шинос мекунад. Дар ин хусусҳо маълумот гирд овардан кори душвор буд, зеро аз замонҳои қадим дар таърихномаҳо маълумоти этнографӣ ва ғайра кам боқӣ мондааст. Барои он ки нависандае аз зиндагии он айём чанд манзара тасвир кунад, лозим меояд, ки ҷустуҷӯи бисёреро анҷом диҳад, аз сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ ва тадқиқоти илмӣ зарра-зарра материал ҷамъ оварад. Ҳушбахтона, С.

Улугзода аз ҷумлаи нависандагонест, ки ҷустуҷӯи илмию бадеиро бо суботкорию тамом то нуктаи охир давом дода метавонанд. Дар ин мавридҳо вай на фақат чун як нависандаи мохир, балки ба сифати як нафар олими нозукбин низ намоён мешавад.

Пояҳои илмии “Ривояти сугдӣ” бисёр мустаҳкам аст. Воқеаи асосии он—асирони сугдиро гулом кардани арабҳо, аз маликаи Бухоро гаравгон гирифтани онҳо (ба ривояти Наршахӣ — 80 нафар), аз тарафи ин гуломону гаравиҳо кушта шудани Саид бинни Усмон дар таърихҳо зикр шудааст. Тасвири рафти ҷангҳо низ ба бисёр ҷузъиётҳо дар повести С.Улугзода асосан мувофиқи ахбори таърихшиносон омадааст. Маликаи Бухоро Хотун, ҳусну ҷамол ва ҳислатҳои инсонии вай, тарзи мамлакатдорӣ ва муомилаи ӯ бо ғоратгарони араб, ғайр аз баъзе ҷузъиёту тафсилот, ҳама дар асоси гуфтаҳои муаллифони китобҳои таърих тасвир ёфтааст. Онҳое ки дар воқеаҳо аз тарафи арабҳо иштирок кардаанд, ҳама шахсони таърихӣ буда, нависанда ҳатто номи ягон нафаре аз онҳоро дигар накардааст.

Дар яке аз ахбори таърихӣ чунин лавҳае аз ҷанги Самарканд оварда шудааст:

“Дар миёни ҷанг муборизе аз сипоҳи Самарканд бурун омад, бар аспе зард ништаста ва дар майдон ҷавлон кард ва мубориз хост. Аз лашкари Саид (бинни Усмон) касе рағбат намекард бо вай рӯ ба рӯй гардад. Молик ибн-ур-Райб пурсид, ки ин мард, ки ба майдон омадааст, чӣ мегӯяд?” Молик ибн-ур-Райб гуфт: “Кас нест аз шумо, ки баробари ӯ равад?”. Гуфтанд: “Ҳамагон аз вай ҳаметарсанд ва касро захираи он нест, ки бар муборизати ӯ берун шавад”. Молик гуфт: “Ин бузург айбе бувад”. Яке аз ёрони Молик гуфт: “Туро рағбат меафтад, ки бо он мубориза бикӯшӣ?” Молик гуфт “Меафтад”. Пас ба асп тозиёна зад ва ба майдон тохтан гирифт ва бар он мубориз хамла бурд. Ҳарду ба найза ҷанг оғоз ниҳоданд. Муборизи суғдӣ даромад ва найзае бияндохт. Найза бар зинкӯҳа расид ва зин бишкаст ва Молик аз асп бияфтод ва дарҳол барҷаст ва найза ҳамчунон ба даст дошт. Найзабар муборизи суғдӣ зад ва аз аспаш бияндохт (афтонд). Суғдӣ хост, ки бархезад, Молик бар ӯ давид ва ҳештанро дар

ӯ андохт (партофт) ва ӯро бигирифт ва медавонид, то пеши Саид овард ва бар замин бияфканд...”.

Ин эпизод дар повести С.Улугзода ҳам тасвир шудааст. Лекин муаллиф бо тахайюл (фантазия)-и нависандагӣ, ки эҷодиёти бадеӣ онро ҷоиз медорад ва бе он намешавад, ин эпизодро мувофиқи идеяи асараш як қадар ба таври дигар ба қалам медихад, чунончи агар дар таърихнома сугдиҳои паҳлавони асир афтодаи худро аз Молик ибн-ур-Райб ба пули қалон харида гиранд, нависанда он паҳлавонро Виркан ном ниҳода бо ҳамроҳии асирони дигар то Мадина бурда, дар шӯришҳои онҳо чун сардор иштирок мекунонад. Улугзода дар баъзе мавридҳо ба он чанде ҷузъиёту тафсилот илова мекунад, аммо дар баъзе мавридҳо ба воқиа дигаргуниҳое медароварад.

Ин дигаргуниҳо, албатта, бояд дар асоси нағз омӯхтани ҳаммаи фактҳои таърихӣ ва ба ҳубӣ ҳис кардани рӯҳи замон анҷом дода шаванд, ба инкишофи таърих зид набошанд, дар он сурат барои пурратар ифода шудани ҳақиқати таърихӣ ёрӣ мерасонанд. Он

“муборизи сугдӣ”, модом ки дар лашкари сугдиён ва дар муборизаи зидди арабҳо мавқеи муҳим доштааст, бешубҳа, сарнавишти вай сазовори андешаҳои доманадор буд, ин аст ки нависанда ӯро ҳатто қаҳрамони асосии қисса гардонида, ба вай “тарҷумаи ҳол”-и дар он замон ва дар он шароити иҷтимоӣ таърихӣ имконпазирро дода, дар воқеаҳо ӯро то охир амал кунондааст.

Дар повести С. Улугзода он чи ба амалиёти арабҳо ва саркардаҳои онҳо дахл дорад, бисёр кам ба дигаргунӣ дучор шудааст. Нависанда кӯшиш дорад, ки ба тадқиқоти илмӣ таърихшиносони замони мо тақия карда, қисми асосии маълумоти таърихномаҳоро бе дигаргунӣ ё бо дигаргунии андак истифода намояд. Вай ҳатто баъзе диалогҳоро қариб айнан аз китобҳои таърих гирифтааст.

Аммо образ ва саргузашти дигар персонажҳои сугдӣ – Наниманча, Ревахшиён, Нӯфарн ва ғайра маҳсули тахайюли бадеии нависанда аст.

Манзараҳои зисту маишати сугдиёни қадим дар қисса боварибахш тасвир ёфтаанд. Ин зиндагӣ дар фараҳбахштарин лаҳзаҳо ҳам

аз шиддат холӣ нест. Аз аввали повесть, аз рӯ ба ӯ омадани Виркан ва Молик ибн-ур-Райб дар сахрои регзори Арабистон сар карда, тамоми воқеаҳо, ҳама ҳолату вазъиятро як шиддати драмавии рӯзафзун фаро гирифтааст ва ба сӯи нуктаи олий меравад. Ин шиддату моҳияти фоҷиавии замон ва сарнавишти инсонро ифода мекунад. Вазъият чунон аст, ки ҳар шахс ва ҳама кишвари Сугд ҳар лаҳза мумкин аст ба даҳшате дучор оянд ва дучор меоянд. Баъзе аз қаҳрамонони асар ҳар кадоме ба тарзи худ, чунончи маликаи Бухоро бо рою тадбир ва сулҳҷӯӣ, Виркан бо қувваи бозу ва фидокорӣ. Наниманча бо дилсӯзӣ ва часорати камназир мекушанд, ки фалокатро аз сари мардум ва кишвар дур андозанд. Ин кӯшишҳо дар он шароит моҳиятан намунаи қаҳрамонист. Ба фалокати азим фақат қаҳрамонӣ, часорат ва катъиятро муқобил гузоштан мумкин аст. Нависанда рӯҳи мағлубиятнопазири онҳоро, ки барои дафъи балои ҷон ба каф гирифтаанд ва тан ба тақдир надода, то дами вопасин талош мекунанд, нишон медиҳад.

С.Улугзода ин гуна қаҳрамони мардони таърихро дар якчанд асараш тасвир кардааст. Дар драмаҳои вай “Рӯдакӣ”, “Ҷавони Ибни Сино” (шарикмуаллифаш В. Виткович), “Темурмалик”, “Алломаи Адҳам ва дигарон” (Дар бораи Аҳмади Дониш), дар романи “Восеъ” дар шароити гуногуни таърихӣ ба шаклҳои гуногун зоҳир шудани рӯҳи қаҳрамонӣ тадқиқ шудааст. Нависанда дар ин асарҳояш гоҳ ба симои шоирону мутафаккирони бузург, гоҳ ба ҳислати як лашкаркаши номӣ ва ё пешвои шӯриши деҳқонон ҷашми диққат дӯхта, бунёди ҳалқии ҳастии онҳоро муайян мекунад, аз манфиатҳои ҳалқу кишвар қувват гирифтани ҷидду ҷаҳди қаҳрамононаи онҳоро ошкор месозад. Агарчи сарнавишти қаҳрамонони ҳамаи ин асарҳои ӯ фоҷиае дорад, қувваи азими ҳалқ дар он фоҷиа ифода ёфтааст, рӯҳи озодихоҳи ӯ, ба ҷавру ситам ва хориву зорӣ сар нафуровардани вай, ки боиси умри ҷовидонаи ӯст, бо қувваи тамоми намудор мегардад.

Повести “Ривояти сугдӣ” бори аввал соли 1975 дар журнали “Садои Шарқ” ҷоп

шуда, соли 1977 ба шакли китобчаи алохида интишор ёфта буд. Холо нависанда онро аз нав таҳрир карда, дар бобҳои “Наниманча” ва “Самарканд чӣ ҳод кунад” чанд фасли тоза, дар бобҳои дигар ҳам порчаҳои илова намудааст.

Ин иловаҳои таҳрирӣ боиси равшантар шудани вазъияти таърихӣ хусусан боиси беҳтар намоён шудани ҳислатҳои қаҳрамони асосӣ ва амиқтар рафтани психологияи онҳо гардидаанд.

*Муҳаммадҷон Шукуров,
доктори илмҳои филология.*

ВИРКАН

1.

Савдогари ғаюр ва корчаллони сугдӣ дар паси суд ба кучохое ки намерафт. Роҳҳои дуру дарози Хитой, Ҳиндустон, Эрон, Рум¹ ба вай монанди кӯчаҳои шаҳри ҳудаш Самарқанд ё Бухоро ё ки Пайканд шинос буданд.

Корвонҳои бозаргонии сугдиён “Роҳи абрешим”-и кабирро, ки бо вай абрешими хитой ба Эрон ва Рум бурда мешуд, мепаёмуданд, тилло, навшодир, зарфҳои нукра, карбосу алоҷаи машҳури занданегӣ, дебо², ҷарми нафис, кимҳоб, гилем, камону сипару ҷавшанҳои аълои сугдиро ба мамолики шарқу ғарб мебурданд. Инчунин ба тавассути ин корвонҳо моли бозаргонии кишварҳои гуногун ба ҳамдигарашон интиқол меёфт. Аҷаб нест он бозаргоне, ки ба Шайх Саъдӣ гуфта буд, ки гӯгирди порсӣ ба Чин, косаи чинӣ ба Рум, дебои румӣ ба Ҳинд,

¹ Византия

² Матои нафиси абрешимӣ, ҳарир

пӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб, обгинаи ҳалабӣ ба Яман, бӯрди¹ яманӣ ба Порс бурдан мевоҳад, бозарғони сугдинаҷод бошад.

Яке аз он қорвонҳо дар соли 673 (мелодӣ) ба Яман рафта буд, дар он ҷо бозарғонон шуниданд, ки амири араби Хуросон Убайдулло бинни Зиёд аз Ҷайхун гузашта Сугдро тохта, Бухоро, Пайканд ва шаҳру деҳоти дигарро тороч кардааст. Бозарғонон, ки дар Сугди Бухоро ва Самарқанд оилаҳошон монда буданд ва коху қошонаҳо, молу мулк доштанд, аз ин хабари нохуш ба хавотир афтада, дастгоҳи тиҷорати-ашонро саросема барҷиданду роҳи бозгашт пеш гирифтанд.

Қорвон бо соҳили баҳри Аҳмар роҳи биёбон мепаёмуд. Вайро дастаи муҳофиз— бист нафар ҷокирони мусаллаҳ, ки онҳоро бозарғонон аз ҷумлаи ҷавонони далери сугдӣ яккачин карда ба қиро гирифта буданд, мушояат мекарданд. Бештарини ҷокирон аспасавор буданд, дигарҳояшон дар қачоваҳо

¹ Қарбоси дурушт.

ба ҳар шутур ду нафарӣ савор шуда
мерафтанд.

Корвон баъди ду моҳ ба Мадина расид.

Акнун боз ҳамон гуна роҳи дур ва
пурмашаққати Шом дар пеш буд.

Офтоб сӯзон, ҳавои регзорон чун дами
кӯраи оташ тафсон. Зангӯлаҳои чаҳорсаду сӣ
уштури боркаш дар хомӯшии биёбони Ҳичоз
чиринг-чиринг... нағмасози мақоми як-
навохт...

Рӯзи панҷуми сафар баногоҳ дар ақиби
корвон аз дур сиёҳии савороне намудор гашт.
Саворон аз ҳомаи баланди рег сарозер шуда
тез-тез пеш меомаданд.

Сарҳанги чокирон, ки бо нисфи дастаи
худ дар думи корвон равон буд, аз эҳтиёт
якero сӯи нисфи пешгарди даста давонд, ки
огоҳ ва хушёр бошанд.

Саворони пайдошуда бо ҳамон гуна
яроке, ки чокирон доштанд, яъне бо шамшеру
ханчару найзаҳо мусаллаҳ буданд. Маълум
набуд онҳо кистанд: сипоҳиёни ҳокими
Мадина ё сарбозони ягон шайхи бодия? Ё
балки роҳзанон бошанд?

Бадтарин гумони корвониён рост баромад: саворони ношинос наздик омада якбора бо ҳаёху ба болои чокирон тохтанд. Чокирон сари роҳи онҳоро гирифтанд, задухӯрд ба вукӯъ пайваст. Муборизони ҳар ду тараф дар ғавворай гарди тафсон ба ҳам омехта шамшер мезаданд ва найза мукӯфтанд.

Яке аз чокирон, марди сисолаи тануманд, шонафарох, ришсиёҳ, ҷавшан дар бар ва кулаҳхӯди мисин бар сар, савори аспӣ саманди кашка, бо нахустин ҳамла ду роҳзанро аз асп фурӯ ғалтонд ва найзаи саввуминро бо як зарби шамшери дарозаш шикаст. Аз яке роҳзани захмхӯрда ҳангоми ғалтидани ӯ шамшерашро рабуда, бо ду шамшер бо ду даст бар чапу рост ва пасу пеш задан гирифт.

Ин мард сарҳанги чокирон буд, Веркан ном, гуломи бозарғони бухорӣ Нӯфарӣ.

2

Яке аз роҳзанон, ки ҳамчунин ҷавшану кулоҳдор буд, ба Веркан дарафтӣ. Веркан араби миёнсоли зеботалъат ва хушсавлатеро

дар баробари худ дид, ки ба гумон саркардаи роҳзанон буд, ришу бурути кӯтоҳи базеб, чашмони калону сиёҳи шарорафишон дошт, аз ваҷоҳаташ шуҷоат меборид. “Шояд Молик ибн-ур-Райб ҳамин мард бошад”, - ба дил гузаронд Виркан, зеро қорвониён дар Мадина шунида буданд, ки дар он тарафҳо роҳзани бебоке, Молик ибн-ур-Райб ном, бо дастаи ғоратгарони худ пайдо шудааст. Виркан хато накард: саркардаи роҳзанон ҳақиқатан Молик ибн-ур-Райб буд.

Дуяшон бо ниҳояти тундӣ ва шиддат шамшерзанӣ карданд.

Ба зудӣ дасту гардан, китфу ронҳои ҳар ду хунин гашт. Араб дар ҳоли ҷорхези асп тозиаш ба чапу рост чандон меҳамид, ки сараш қариб ба замин мерасид ва аз тағи асп ба шиками асп ҳариф ё ба пой савори он шамшер заданӣ мешуд, ҳам гоҳо дар болои зин рост истода ҳамла меовард. Воқеан ҷангисавори пурхунаре буд.

Аммо паҳлавони сугдӣ ҳам аз вай наемонд.

Дар айни задухӯрд ҷокирони пешгарди қорвон ҳам даррасиданд ва ба роҳзанони

латхӯрдаву талафотдода дарафтиданд.

Он гоҳ Молик навмед шуд, ӯ наърае кашида ба забони худ чизе гуфт, зоҳиран ба шариконаш фармони акиб гаштан дод, ки онҳо якбора гурезон шуданд ва баъд саркарда ҳам аз пасашон фирор кард.

Кушташудагон ва маҷрӯҳони дастан Молик дар регзор монданд, аспҳои онро шариконашон этал карда бурданд.

Аз чокирон ҳам як нафар ҳалок, се нафар захмин ва маъҷуб шуда ғалтида монда буданд.

Рафиқонашон онҳоро бардошта сӯи корвон, ки пештар рафта қарор гирифта буд, равон шуданд.

3

Корвониён онҳоро бо нидоҳои таҳсину офарин истикбол карданд. Чанде аз хизматгори зуд ба гӯрковӣ ва дафни мурда, як сугдӣ солхӯрда аз доруҳои эҳтиётӣ бозаргонон ба марҳам молидан дар ҷароҳатҳои се чокири захмдор машғул гардиданд.

Дар ин асно аз Нӯфарн, хочаи Виркан, рафторе ба зухур омад, ки ҳеч кас ва алалхусус Виркан мунтазири он набуд. Хоча чӣ гуна ба рохзанон чангидани гуломашро назора карда буд, холо вай нохост Виркани саропо дар гарду регу хун олударо оғӯш карда, аз сару пешониаш бўсида ба ситоиш даромад:

— Дер зӣ, пахлавонам, гурди сафдарам! Агар ту намебудӣ, холи мо чӣ мешуд? Ту корвонро начот додӣ, моро аз ачали муаллак рахонидӣ!

Нӯфарн он кадар ба таассур ва рикқат омада буд, ки хатто дар чашмони аз офтоби сӯзон ба гирди биёбон сурх гаштааш ашк халка зада, ду-се катраи он ба риши сиёху сафедаш шорид. Сипас хоча ба корвониён рӯ оварда гуфт:

— Вирканро ман ба чорсад дирам харида будам, вай имрӯз баҳои худро садучанд ва балки ҳазор чанд ба ман бозгардонд. Ҳамин ки сиҳат саломат ба ватан расидем, ман ба подоши фидокорие ки дар мухофизати корвон ва чони мою шумо аз ин диловар ба зухур омад ва ба шукронаи начот ёфтанамон аз қатлу ғорат, Виркани азизамро аз гуломӣ

озод мекунам. Шумоёнро ба ҳамин кавли худ
гувоҳ мегирам.

Шарикони бозаргонии Нӯфарн,
чокирон ва дигар аҳли қорвон ҳама ба вай
офарин хонданд, олиҳиммати ӯро ситуданд
ва ботинан хурсанд буданд, ки шарикони савоби
гуломозодкунӣ шуданд. Бозаргонон ба
Виркан, ки аз ин пешомади ногаҳонӣ, аз ин
хушбахтии ғайричашидмошт моту мабхут ва
забонаш лол гашта буд, хитоб мекарданд, ки:
— Ба хоҷаат таъзим кун, шукр гӯй!
Дасташонро бибӯс!

Пахлавон саросема ба хоҷааш таъзим
кард ва дар пешаш зону зада дасташро бӯсид...

4

Вай аз падари сугдӣ ва модари турк
таваллуд ёфта буд.

Падараш Реваҳишён аслан самарқандӣ
буда, бисту панҷ сол дар кишвари туркон
Ҷеттису (Ҳафтрӯд) зист.

Сугдиён дар сарзамини туркон ҳам то
худуди Хитой сокин шуда, дар қади “Роҳи
абрешим” ҷо-ҷо ба худ деҳаҳо, нишемангоҳо

сохта буданд ё ки дар авулҳои туркон дар байни бошандагони тағҷой мезистанд. Баъзе аз он деҳаю авулҳо манзилгоҳи корвонҳои раҳгузар буданд. Ревахшиён дар яке аз манзилгоҳҳо гумоштаи як нафар бозаргони самарқандӣ буд. Дар он ҷо туркдухтареро ба занӣ гирифт. Зан дар вақти зоиши аввал мурд, кӯдакаш зинда монд, вайро бо шири буз, оху, асп парвариданд. Бача то бистсолагӣ дар Ҳафтрӯд ба тарбияи падараш буд. Монанди ҳамсолони туркнажоди худ аз сесолагӣ аспсаворӣ омӯхт. Чун ба воя расид, ҷавони бокитфу бозу, неруманд ва ниҳоят ҷобуке гардид. Аз аспи савории худ ба пушти аспи ромнашудаи гурезон мечаҳид ва онро то ром накунад, аз пушташ намефуромад. Шикордӯст буд, бо саворон пайваста ба шикори гург, рӯбоҳ, гавазн мерафт.

Падараш дар пиронсолӣ ба Самарқанд баргашта дар деҳаи Ревдод, ки зодгоҳаш буд, сукунат ихтиёр кард.

Фарзанди даштҳои бекарон ва кӯхҳои баланд Виркан ба деҳконию боғдорӣ одат накард, хавасаш ба асп ва камон буду бас. Аспе дошт саманди қашқа, тезтаки пӯлодсуми

фарбеҳсинаи пуштфарох, ёлдарози говдум,
ки ба вай Раҳши пасин ном ниҳода буд, ҷане
рахши пешин аспи Рустами Дастон аст ва ин
пас аз вай. Чавон ҳар гоҳ, ки бар Раҳши пасин
менишаст, худро шаҳсавори чаҳон ҳис мекард.
Бо он асп ба шикор мерафт, чавгонбозӣ
мекард (чавгонбозӣ дилписандтарин бозии
чавонони Сугд буд), ки дар маърақаҳо савора
ғӯштӣ мегирифт. Дар ду бозии охир аксаран
ғолиб мебаромад.

Дар байни ин шуглҳо вай ҳафтае як бор
- ду бор аз дараи Киштут ба ду уштури
падараи ангиштсанг бор карда оварда, дар
бозори Самарқанд мефурӯхт.

НАНИМАНЧА

5

Дар Ревдод ҷомашӯйзанаке буд,
Наниманча ном духтаре дошт, ки хона ба хона
гашта пӯшоки чиркин меғундошт ва баъди
шустан онро ба соҳибонашон оварда медод.
Вай ҳафдаҳо пур карда, ба ҳаждаҳ қадам
монда бошад ҳам, ҳанӯз шавҳар накарда буд,
ҳол он ки духтарони чордах-понздаҳсоларо ба

воя расида медонистанд ва ба шавҳар медоданд. Наниманча худаш шавҳар кардан намехост, зеро аз якка мондани модари пири дардмандаш андеша дошт ва модараш ҳам аз хамин тарсида духтарашро маҷбур намекард. Занак барвақт бева монда, дар чилсолагӣ аз меҳнату машаққати зиндагӣ пир гашта буд ва ҳам тез-тез бемор мешуд. Ду дафъа ду сагирро ёфта хонадомод карданӣ шуд, лекин духтарак онҳоро рад кард. Агар хостгоре мебаромаду розӣ мешуд, ки модарарӯси ояндаашро ба хонаи худ бараду пояд, Наниманча шояд ҳоло шавҳардор мебуд, аммо чунин хостгоре ҳанӯз набаромада буд. Духтарак ба чехра он қадар зебо набошад ҳам, дилкаш буд, пайкари рехтаи мавзуне дошт. Мардон ба вай бо чашми ҳавас менигаристанд, ҷавонон гап мепартофтанд, аммо Наниманча аз ҷумлаи духтароне буд, ки мақоли “Даст расону ба бало мон” дар ҳаққи онҳо гуфта шудааст. Вай ба болои ҷаққонию боғайратӣ шаттоҳ ҳам буд, бало буд бо забони тундаш ба як гап ду гап мегардонду ба кулӯхандоз санг меандоخت. Дар хонаводаи ғарибиашон мард набуд, лекин

ба ҷои мард Наниманча бас буд, ки кори ду
ҷавонмардро мекард.

Модару духтар пӯшоки Ревахшиён ва
Вирканро ҳам мешустанд.

6

Рӯзе аз рӯзҳо пӯшоки шустаи онҳоро ба
ҷои Наниманча модараш овард.

Ҳангоме ки занак нимҷон ва хастаҳол
бӯхчаи вазнинро ба замин гузошта, аз даруни
он пӯшоки падару писарро мебаровард,
Ревахшиён ба вай раҳмаш омад ва пурсид:

— Чаро бӯхчаро худат бардошта
гаштаӣ, духтарат кучост?

Занак ҷавоб навода ба замин нигарист,
оби ба чашмони ҷӯкидаи камнураш омадаро
бо нӯги сарпечи даридааш пок кард.

— Чӣ хабар? Магар ба Наниманча
ҳодисае рӯй дод? — ба хавотир афтод пира-
марди раҳмдил.

— Ҳодиса гуфтию мондӣ! — ҷавоб дод
занак ва давоми суханашро бо душворӣ ба
забон ронд: — Ин гапро ба кас гуфта наме-
шавад, лекин ба ту мегӯям, ту одами бохирадӣ,

рози касонро ифшо намекунӣ... Духтарам... дучон шудааст. — Зан дар ин ҷо боз гирист. — Шармандаам ман, додар. Ба мурданам сад бор-розиам, лекин ачал ҳам ба ман механдаду маро намегирад...

— Аз кӣ? Аз кадом зиногари нокас бошад?

— Ман чӣ донам?... Вай намегӯяд. “Напурс, айб ба худам” мегӯяду дигар гап намезанад... Ҳомилагиаш маълум.... Шарм карда аз хона намебарояд...

Ревахшиён андешаманд сар ба зер афканду дигар пурсуков накард; ба музди ҷомашӯӣ ним ғалбер ҷав бароварда дода, занакро гуселонд.

Рози ғамангези занак дили пирамардро сиёҳ кард. Ва ин на фақат аз роҳи раҳмдилӣ буд, балки вачҳи дигаре ҳам дошт.

Чанде пеш Виркан аз падараш хоста буд, ки Наниманчаро ба зании ӯ хостгорӣ кунад. Гуфта буд: “Модарашро ҳам ба хоҷа меорам, модару духтар хизмати рӯзгори туро ҳам мекунанд”. Аммо Ревахшиён ин гапро ҳатто шунидан нахост, қатъиян рад кард. Вай аз хешии ҷомашӯйзанаки дарбадар ор

мекард. Ҳоло пирамард аз хаёли ин ки бо рад кардани хоҳиши писараш аз гайри ихтиёри худ як дараҷа сабабгори бадбахтии духтарак ва модар ӯ шудааст, азияти вичдон мекашид.

Виркан аз шикор бармегашт.

Реваҳшиён розро ба дилаш гунҷонда натавониста ба вай гуфт:

— Чомашӯйзанак омада буд, гирёну нолон. Духтараш аз кадом як зиногари нокас обистан шудааст.

Виркан якбора дар ҷои нишастааш безобита шуд, чашмонашро калонтар кушода, сӯи падараш хамида пурсид:

— Обистан?

— Оре, — аз безобита шудани писараш тааҷҷуб карда ҷавоб дод Реваҳшиён.

Виркан бархост, хотирпарешон қадаме чанд дар рӯй ҳавлӣ гашт, лаби ҷӯй сари ду по нишаста даст шуст, боз хест, мургони сайдкардашро аз ҷое ки гузошта буд, бидуни зарурат бардошта ба ҷои дигар гузошт; сипас баргашта назди падараш нишасту гуфт:

— Ман... падари кӯдакаш манам....

— Ту? — пирамард ба шунида бовар кардан намехост.

— Оре, ман...

— Ту чӣ кор кардӣ, лаънатӣ? — шӯрид Ревахшиён. — Агар ин роз ошкор шавад, туро ба дор мекашанд, ўро сангсор мекунанд.

— Ором бош, падар. Наниманчаро ба занӣ мегирам. Акнун ту не гуфта наметавонӣ. Кайҳост, ки дӯсташ медорам.

Ревахшиён якбора дам фурӯ баст, ҳеҷ нагуфт.

Фасли харбузапазӣ буд. Виркан аз полизча, ки падараш дар ҳаётаи пушти боми хона кошта буд, ду харбузаи калонро канда оварда ба хӯрчин андохт, боз ду нони тобагӣ ва чорто мурғи титав, ки он рӯз сайд карда буд, дутояшро андохт ва хӯрчинро ба китфаш гирифта бадар рафт...

7

Воқеа чахору ним моҳ пеш рӯй дода буд...

Дар хонавода агар чавонмарди мучарраде бошад, солиму нирӯманд ва ба он хонавода духтаре рафту омад дошта бошад, қадрасу дилкаш, — окибаташ чӣ мешавад?

Мумкин аст бахайр шавад ва мумкин аст нашавад, вале он чи бо Виркану Наниманча воқеъ гардид, ҳамчунин аз мумкинот буд...

Чомашӯйзанак пӯшоки Ёдихишетаку Вирканро ҳам мешуст. Пӯшоки шустаро ба сохибонашон одатан Наниманча оварда меод.

Ҳар бор ки духтарак меомад, Виркан, чунон ки одати ҷавонон аст, ба вай шӯхона суханони хушомадомез мепарронд. Наниманча қаҳр мекард, итоб мекард, ба суханони ӯ ҷавобҳои газанда мегардонд. Аҷаб ин ки Виркан аз қаҳру итоби ӯ, ҳатто аз дашномҳояш на фақат намеранчид, балки хушаш меомад.

Магар ин аломати он нест, ки ӯ дар дилаш ба Наниманча меҳре ва майле эҳсос мекунад? Ва духтарак чи тавр инро ҳис мекунад?

Қаҳру итобҳо камкам ба сурх шуданҳои ниҳониву нигоҳҳои шармомез бадал шуданд.

Як дафъа Виркан аз падараш пинҳонӣ Наниманчаро дар паси дари берун поида истода, ногаҳон дар бағал кашиду аз лабу рӯяш бўсид. Духтар рӯи ӯро ханҷол кард ва

гурбавор тоб хӯрда худро аз бағали ӯ раҳониду гурехт. Дар аснои гурез яке ба кафониғариста гуфт: “Дигар ба остонаат қадам намемонам! Даратро пушти сарам бинад!”

Аммо ин паймон, зоҳиран, ба зудӣ фаромӯш шуда буд: Наниманча баъди ду ҳафта боз дар ҳавлии Реваҳшиён падидор гашт.

Ба абрувонаш усма молида ва дар мобайни онҳо холи сабз ниҳода буд. Одатан куртаи карбосии на он қадар покиза ба тан медошт, вале ин дафъа гӯё ки ба ид баромада ё худ ба тӯйхона омада бошад, перохани озодаи кабудранг ва камзӯлчаи сурхи беостин пӯшида омада буд, камзӯлча ба танаш таранг часпида миёни борик ва қомати мавзуни ӯро айёнтар месохт. Бар сараш токичаи гулдӯзии лолагун дошт. Зеби андоми ӯро факат кафши кӯхнаи даридаву гардолудаш ҳалалдор мекард.

Виркан ба шарфаи пой ӯ аз хона баромада буд, Наниманча ба вай нигоҳ накарда ба тарафи суфас, ки Реваҳшиён дар он нишаста буд, равон шуд. Вакте ки хиромон аз назди Виркан мегузашт, бӯи турши чурғот

ба машоми ҷавон расид: духтарак он рӯз бо чургот сару рӯй шуста буд. Гесувони киргуни дар пушташ ёзида монанди чашмони сиёҳи ҷилодори банур буданд. Виркан, албатта, маънии ин арзи ҷамолу худнамоии соддалавҳонаро зуд фаҳмид. Дилаш гум зад. Вай ин бор ҳам дар назди дари берун духтаракро поида, вақти баромаданааш ногаҳон дар бағал кашиду харисона бўсае чанд аз лабонаш рабуд. Муқобилати духтар чандон боқувват набуд. Ҳамоғӯшии онӣ хомӯшона гузашт, на ин суҳане гуфт ва на он калимае бар забон ронд. Дар воқеъ суҳан чӣ даркор? Забони дил гӯётар аст. Хуни аз шарм бар чеҳра давида ва як-ду нигоҳи барквор ба рӯи Виркан тофта малоҳати ҷозибадори духтарро дар назари ӯ дахчанд карда буданд.

Акнун Виркан рӯзҳо ва ҳафтаҳоро бо ҳаёли Наниманча мегузаронд. Ҳар гоҳ ки “Рахши пасин”-ашро савор шуда бо камону тирдон ба шикор мерафт, дар дашту дараҳо ба ҳаёли ӯ суруд меҳонд, ё вақте аз Киштути Панҷрӯдак ангишт меовард, дар болои шутур худ ба худ замзама мекард.

Як пагоҳ аз сари дастархони ношто Ревахшиён аз хонадор кардани писараш сухан ба миён овард. Ӯ хоҳарзодааш Махшераро ба зании Виркан муносиб дида буд. Хоҳар ва язнаи солхӯрдаву аёлманди ӯ ба масофаи се фарсах аз Ревдод дар деҳе аз деҳоти кӯҳсори Шавдар мезистанд. Ревахшиён худ чанде пеш ба манзили онҳо рафта, бе он ки ризояти писарро бигирад, маслиҳати издивоҷи Виркану Махшераро “пазонда” омада буд. Виркан ҳам ба тариқи “сукут аломати ризост” раъй дода буд.

Пирамард мегуфт, ки Виркан бояд ангиштро барои фуруш ҳарчӣ бисёртар кашонаду пулашро барои тӯи арӯсӣ сарфа кунад.

— Махшераро намегирам, — якбора аз ӯ ҳамчун бачаи арозкарда рӯ тофта гуфт Виркан.

— Намегирӣ? — Ревахшиён бо ҳайрат ба тарафи ӯ ҳам шуд. — Чаро намегирӣ?

— Як дасти ӯ шаш ангушт дорад, — вачҳ овард Виркан. — Ман шунида будам, ки зани шашангуштдор беҳосият мешудааст.

Духтари аммаи ӯ воқеан дар дасти рostaш ба паҳлӯи ангушти хурд ангушти шашум дошт. Виркан то алвақт аз бехосияти он даҳон накушода буд. Акнун ин ба вай баҳонаи дилхоҳ шуд.

Ревахшиён бо қаҳру тамасхур баҳонаи ӯро рад кард. Аз ончи дар умри дарозаш дида буду медонист, мисолҳо оварда исбот кард, ки ҳар кас ангушти шашум ва ё монанди он зиёдатиҳои тани одамиро бехосият гӯяд, нодон ва аблаҳ аст.

Аммо Виркан аз қавлаш нагашт:

— Ӯро намехоҳам, - гуфт ва якбора парда аз рӯи рози худ бардошта илова кард: — Наниманчаро хостгорӣ кун.

Ревахшиён пораи чапотии ба даҳон бурдаашро гашта ба дастархон гузошт. Чинҳои чабини пиронаи ӯ чафстару гафстар шуданд. Бо ҳайрату шубҳаву ғазаб ба рӯи Виркан чашм дӯхт. Вай аз писараш ин суханро ҳаргиз чашм надошт.

— Наниманча?... Ҳавасат ба ҳамон гадойдухт рафт? Медидам-а, ҳар бор ки меомад, ӯро бо чашмат хӯрам мегуфти. Бесабаб набудааст!

Виркан хомӯш буд, ба таънаи падараш ҷавоб наметод, то ки газаби ӯ боз бештар ҷӯш назанад.

— Ман хешии гадоёнӣ дарбадарро намехоҳам! — суҳанаширо давом дода раъӣи катӣи худро изҳор кард пирамард. — Ор мекунам. Чӣ, ту мехоҳӣ маро дар пеши мардум шармсор кунӣ? Магар намегӯянд, ки Реваҳшиён ба писараш аз ҷои баобрутар зан наёфта, ӯро ба духтари гадоӣзане хонадор кард?

— Гадоӣ не. Ризқашонро аз дастрасӣ худ меёбанд. — Виркан ба падараш бо мулоимат танҳо ҳамин қадар ҷавоб гуфта тавонист.

— Ҳар чӣ бошад, бо падару модари Маҳшера паймон кардаем, ман паймонро намешиканам. — Реваҳшиён инро гуфта бархост ва досашро гирифта сӯи боғча равон шуд....

Як рӯзи баҳор Виркан барои хабар гирифтани аз шутуринаш роҳи даштро пеш гирифт. Ду шутури ӯ дар дашт ба шутурон ва галаи аспони як нафар деҳқони самарқандӣ мечариданд, галабони ӯ Румтиш ном ошноӣ

Виркан буд, ки ба шутурони-ван ҳам нигоҳ мекард.

Дар яке аз тангкӯчаи канори деҳа Виркан нохост ба Наниманча дучор омад. Духтар бӯхчае ба даст аз дари як ҳавлӣ баромада буд. Рӯзи офтобии баҳорон буд, ҳаво аз ҳамагуна губорҳо пок, дар осмони лочувардии ҳамчун обгина мусаффо лаккаи абре пайдо нест. Аз паси деворҳои дубари тангкӯча сарҳои гулпӯши дарахтони олуҷа, зардолу, шафтолу чилва мекарданд ва бӯи диловези шукуфаҳо ба машом мерасид. Аз боғу дарахтзорон ҷаҳ-ҷаҳи шодонаи гунҷишкҳо, ку-куи кафтару мусичаҳо баланд буд.

— Ҳуш бош, Нанӣ! — аз ин тасодуфи дилхоҳ хурраму хушҳол салом дод Виркан ба духтар.

Наниманча ҷавоб надод, гузашта рафтани шуд, Виркани савор пеши роҳи ўро дошт.

— Ҳанӯз ҳам аз ман қаҳрӣ хастӣ?

Наниманча ба замин нигарист.

— Хайр, ман гунаҳкорам, — узр хост Виркан, — тавба кардам. — Сипас бо овози

мехромез изофа кард: — Аммо гуноҳи ту ҳам ҳаст...

Духтар сар боло карда сӯи ӯ теги нигоҳ кашид.

— Гуноҳи ту ин ки зебо ҳастӣ, — гуфт Виркан.

Наниманча тоб хӯрда рӯяшро тарафи дигар гардонд, ба Виркан чунин намуд, ки дар чехраи ӯ табассуме дурахшид.

— Якбора ба хонаи мо ҳам даро, пӯшоки шустанӣ ҳаст, гирифта бар. Хуб? — гуфт Виркан. — Падарам дар хона, — изофа кард ӯ, аммо дурӯғ гуфт, падараш он пагоҳ ба Шавдар рафта буд.

— Медароӣ? — пурсид ӯ.

Наниманча ба вай нигоҳ накарда ба тангкӯчаи дигар хамида аз назар гоиб гашт, пас чавон асп ронда, аз роҳи дигар ба хонаашон шитофт.

• 9

Дар ҳавлӣ аспашро дар пеши собот ба яккамех басту рӯ-рӯи ҳавлӣ ба гардиш, даромад. Хотираш мушавваш буд.

Наниманчаро ба даъват кардан даъват карду ба хонаи хилват, лекин аз ҳилаи нисбат ба ӯ ба кор бурдааш дилаш гаш буд. Аслан, ҳудаш ҳам намедонист барои чӣ ӯро даъват кард. “Боз чаро дурӯғ гуфтам-а! — ботинан надомат мекард ӯ.—Биёяду фиреби маро фаҳмад, чи мегӯяд? Ранчида маро дурӯғгӯй, фиребгар номида бадар раваду дигар ба хонаи мо наёяд ҳам аҷаб не. Беҳтар мешуд, ки ҳозир наояд...”

Аммо ба зудӣ дари берун гичиррос зада боз шуду Наниманча намудор гашт.

Виркан саросема шуд, аблаҳона табассум карда гуфт:

— Омадӣ? ... Ман.... вай.. ба хона аз ту пештар расидам... Падарам ба кучое баромадааст. Бӯхчаатро мон, шишта камак дам гир.

Наниманча ба лаби суфа нишаст. Бо назари шубҳа ба Виркан нигарист.

“Бовар накардагӣ барин, — аз дил гузаронд Виркан. - Фаҳмид магар?” Ҷавони ошиқ ҳис кард, ки сурх шуда истодааст. Осори саргумиаш, бадасту по шуданаш аён буд.

— Зудтар биёр! - гуфт Наниманча.

Виркан нафаҳмид:

— Чиро?

— Пушоки чиркин.

— Ҳа... пушок... Ҳозир... Ман ҳозир...

Виркан тарафи хона равон шуда, ногоҳ аз пушти сараш қоҳ-қоҳ хандидани Наниманчаро шунид. Истода қафо нигарист. Бо ҳамон табассуми аблаҳонанамо пурсид:

— Чӣ меҳандӣ?

— Ба афту башараи ту меҳандам, — аз қаҳқаҳа боз наистода гуфт Наниманча.

— Ба башараи ман чӣ шудааст? — Виркан беихтиёр кафи даст ба рӯй молид.

— Башараат ба фиребгариат гувоҳӣ дода истодааст.

— Аҷаб!... Чӣ хел фиреб? Ту чихо мегӯӣ, Нанӣ?

— Аммо бе гувоҳии башараат ҳам ман фиреби туро доништа будам. Дар сари кӯча ба як нафар ҳамгузаратон дучор шудам, пурсид: “Куҷо меравӣ?” Гуфтам: “Ба хонаи Ревахшиён”. Гуфт: “Дар хонаи ӯ касе нест, ҳудаш ин пагоҳ ба Шавдар ва писараш ба дашт рафтанд”. Бо вучуди ин омадам, ки шояд мардак сахв карда бошад. Ту ба ман гуфта будӣ, ки падарат дар хона аст, чаро дурӯғ

гуфтӣ? Худат ба дашт мерафтӣ, чаро аз рох гаштӣ?

Виркан ҷавобе наёфт, чуз ин ки ҳамаи воқеаро ба шӯҳӣ гардонад. Хандида гуфт:

— Ҳазл кардам, Нанӣ. Аз гуноҳам гузар.

— Ҳазл? Барои чӣ?

Виркан андак сукут карду қарор дод, ки мақсадашро рӯирист гӯяду монад:

— Хостам, ки боре бо ту якҷа ба якҷа бошам. Ана ҳамин.

Табассуме, ки ханӯз дар чехраи Наниманча бозӣ мекард, якбора хомӯш гашт. Ӯ бархоста бӯхчаашро бардошт ва ба сӯи дари берун равон шуд.

Се-чор қадам рафта буд, ки ногоҳ дари берун саҳт тақон хӯрд ва сипас саҳт-саҳт кӯфта шуд. Овози баланди зане ба гӯш расид:

— Кӣ ҳаст дар хона? Виркан! Ҳастӣ ё не?

Виркан оҳиста ба Наниманча гуфт:

— Ҳамсоҷамон. Ту ба хона даро, ман ўро аз дар мегардонам.

Наниманча ноилоҷ худро ба даруни хона гирифт. Виркан рафта тамбаи дарро бардошт. Ҳамсоҷзанаки миёнсол сабаде дар даст ворид шуд:

— Падарат орди чаворӣ дода буд, ки нон пухта биёрам. Инак овардам. Ту дар хона танҳой? Бигиру дар гармиаш бихӯр, ки нони чаворӣ дар гармиаш бамазза аст. Пиёзнок пухтам.

— Миннатдорам, хола. Хуш бош. — Виркан сабади нонро гирифта занакро гусел карду боз дарро тамба зад.

Ба хона даромада, бо тани худ даҳони дарро пӯшонд ва бо ин тарз монеи баромадани Наниманча шуда, ба ӯ, ки дар паҳлӯи дар рост истода буд, гуфт:

— Акнун биншин, нони гарм меҳӯрем. Охир ту меҳмонӣ. — Ӯ сабадро ба замин гузошт.

— Не, ман меравам, роҳ бидеҳ, — такал кард Наниманча.

— Нанӣ, як дам биншин, — хоҳиши илтимоскорона кард Виркан. — Маро меранҷонӣ. Натарс, ман ба ту даст намерасонам. Дар кӯча мардумон гашту гузор доранд, медонанд, ки ман дар хона танҳоям, баромадани туро бинанд, аҷаб не гапу калоча кунанд.

Зоҳиран, ин вачҳи охирин ба Наниманча асоснок намуд, ки ӯ сушт шуд. Он гоҳ Виркан бӯхчаи ӯро аз дасташ гирифта ба тоқча гузошт ва ҳудашро қариб ба зӯрӣ ба фарши намадпӯш нишонд. Дари хонаро нимроғ пӯшида монд. Хонаи хурдатарак ва шифти паст, ки дасти одами миёнақад ба он мерасид, тирезаву дарича надошт, рӯшноӣ ба он фақат аз дар медаромад; холо шаммае рӯшноии аз дар тобанда онро фақат нимравшан мекарду бас. Виркан аз меҳи чӯбини девор дастархонро гирифта ба рӯи намад ёзонд, чандто нони ҷавориро ба он гузошт ва пора кард. Сандукчаи дар тоқча истодаро кушода аз вай ба лаъличаи сафолин мавизу ангур ва тутмавиз андохта ба пеши меҳмон ниҳод. Ҳама чунбишу тараддуди ӯ аз гайри ихтиёри ҳудаш бошитоб буд. Ба хилофи таомул, дар рӯбарӯи меҳмон нанишаст, дар паҳлӯяш нишаст. Боз таоруф кард:

— Марҳамат, бихӯр. Шарм нақун, насибаат будааст.

Наниманча таоруфи Вирканро пазируфта бошад ҳам, парешонхотир ва беқарор буд:

— Виркан, бигузор ман равам. Мабод ки ногоҳ ягон кас биёяду бинад....

— Ҳеч кас намеояд, ҳавотир накаш. Падарам пагоҳ меояд.

— Охир, модарам ҳам нигарон....

Виркан лаҳзае чанд сукут карду баъд нохост бо як қадар дуруштӣ гуфт:

— Нанӣ! Дилтанг мабош ва маро ҳам ба танг наёр. Ман мизбонам, ҳар вақт ки рухсатат додам, меравӣ. — Сипас бо овози нармтар изофа кард: — Ба ман нигар, Нанӣ, бидон ки ман ҳеч духтареро хуш накарда будам, туро хуш кардам. Зебо хастӣ, Нанӣ, ба дилам нишастӣ. — Инро гуфта вай бо як даст аз китфи лоғараки майдаустухони духтар оғӯш карду аз лабонаш бўсаи гарм рабуд. Дар лаҳзаи дигар ўро сабук бардошта ба зонуяш нишонд. Наниманча муқобилат накард ва балки ёрои муқобилат кардан надошт. Духтари нахустин бор ба бўсу канор афтодаро хуш-хуш ҳаяҷони қалб ва изтиробии хотир фаро гирифта буд.

... Вай бемаҷолу бесадо ба ҷавон таслим шуд. Факат он гоҳ ки дарди сабуке ҳис кард, ҷадои нолишмонанде бароварду халос....

Нимвайрона кулбаи шустагарзанак дар канори деҳа ба лаби чилдирёбаи сой воқеъ буд. Занак дар як гӯшаи хавлича рӯи суфа ба сояи дарахти зардолу нишаста буду чарх мересид. Наниманча пӯшоки шусташударо ба арғамчине, ки аз дарахти зардолу ба тути дар канортар рӯида кашида шуда буд, меовехт.

Модару духтар аз болои тавораи пастаки хасин Виркани хӯрчинбардӯшро, ки бо қади ҷӯй аз байни сафедору мачнунбедҳо калон-калон қадам партофта, ба тарафи кулбаи онҳо меомад, дида ҳайрон шуданд: писари Ревахшиён пеш аз ин ба хонаи онҳо ҳеҷ наёмада буд. Наниманча ба болои ҳайраташ бедасту по ҳам шуд. Виркан низ ҳар дуру меид ва аз онҳо чашм нақанда хандон меомад. Духтар дар ҳолати беқарорӣ сурх шуд, сафед шуд, яктаҳи тари аз тағора бардоштаашро гашта ба тағора партофт ва саросемаву ҳаросон рафту худро ба даруни кулба гирифта дари онро пӯшид....

Модараш ин ҳолу ҳаракати вайро дида, гумоне ба дилаш соя андохта бошад ҳам, он кайфиятро аз шарми ҳомилагии ӯ донист.

— Шодбош, хола! — гӯён дари хавличаро тела дода (аз тела додани ӯ дари фарсудаи аз навдаҳо бофташуда қариб қанда шуда афтада буд) ворид гардид ҷавон. (Сугдиён ҳанӯз “саломалайкум”-и арабиرو наредонистанд ва ба ҷои салом “шод бош” ё “хуш бош” ё ки “дуруд” мегуфтанд).

Занак ҷарху пилтасабадашро онсӯтар гузошта, бо ҳар ду даст бар зонувони лоғари нотавонаш тақякунон ба истиқболи меҳмон бархост. Аз даруни пилтасабад гурбаи ниҳоят лоғару нимҷоне ҷаста, пушташро кӯз ва думашро тег сохта, норизо ва малул ба қаноре хиромид.

— Хуш омадӣ, Виркан, — таоруф кард ҷомашӯйзанак. — Шамол аз қучо парондат?

Вай пӯстаки сиёҳи қанголудро, ки бар он нишаста буд, як сӯ афканду ба қулбааш шитофт, аз он ҷо кӯрпачаи кӯҳнаеро оварда ба рӯи бӯрӣ андохт.

— Марҳамат, биншин.

Вакт миёни пешин ва аср, офтоби тобистон хаворо хеле тафсонда, лекин суфа дар сояи дарахти сершоҳу барги зардолу як қадар салқин буд; ҷавон ҷомаи алоҷаи абра

астарашро кашида, ба шохи дарахт овехту нишаста, дасторчаи малларангашро аз сар гирифта бо вай араки рӯю гарданаширо пок кард. Аз ҷониби сой, ки канори дигари он то чашм расидан ҳама боғу дарахтзор буд, андак-андак насими фораи мевазид. Дуртар - дар лаби сой бачаҳо ғалоғулакунон чормағз меафшонданд.

Занак бо меҳмони нохондааш пурсу пос мекарду худ аз гирди зардолуи тари рӯи бӯрӣ барои хушконидаи ҷидашуда гунчишкӯ мусичаҳоро меронд; забонаш ба гуфтор буди ҳаёлаш ба ҷизи дигар: “Писари Реваҳиён ба ҷӣ кор омада бошад?”

Виркан баногоҳ гуфт:

— Ин камак савготиро биғиру аз имрӯз маро фарзанд биғӯ, хола, — вай ба хӯрчини дар лаби суфа гузоштааш, ки онро гурба аллакай коҳилона бӯ карда истода буд, ишора намуд.

Ҷомашӯйзанак табассумаш дар чеҳрааш ҷаҳ басту нигоҳи суоломезаш дар рӯи Виркан дӯхта гардид: “Фарзанд биғӯ?” Яъне ҷӣ? Вале дар лаҳзаи дигар Наниманҷаи ҳомила ба пеши назараш омаду гумони ҳаяҷонангезе

хотирашро мушавваш кард: “Наход, ки сабабгор ҳамин Виркан бошад?..”

Чавон хандида боз гуфт:

— Духтаратро бихон, хола.

Аммо аз занак пештар худи Виркан ба духтарак овоз дод:

— Баро, Наниманча, ман пеши ту омадам. Касон дуи моро ба ҳам пайвастан нахостанд, худоён пайвастанд. Ту барои ман пахлавонписаре хоҳӣ овард.

Ваҳ чи суруре аз ин суханон бар синаи Наниманча роҳ ёфт, чӣ рӯшноие ба дилаш тофт! Вай гӯё аз ғайб овози фариштаи Сурушро шунид, ки аз толеи фирӯз ва истикболи рахшонаш башорат меод. Дилшикастагӣ, тарсу бадномӣ, гами бекасӣ ва бепаноҳӣ, ки вақтҳои охир пас аз маълум шудани обистаниаш ҷони ӯро дар шиканча андохта буданд, ба як бор нопадид гаштанд. Вай даст ба шиками як қадар баромадааш, - хаёлан ба китфи кӯдаки ханӯз ба олам наёмадааш ниҳода, хушбахт ва ризоманд, ҳамчун касе, ки гарқи орзуи ширине шуда бошад, бо чашмони намгирифта ба дуродур менигарист ва девори хона ҳам гӯё ба дидани

ӯ дуродурро монё намешуд. Агар дар ин дам назари Виркан ба вай мегалтид, чӣ малоҳати дилрабое дар вай медид ва шояд ба худ мегуфт, ки арӯсаш воқеан зебост, нозанин аст. Алҳақ шодию хушбахтӣ ҳатто безебро зебо ва пирро барно мегардонад

Фақат Виркан дар ҷавоби даъваташ аз кулба чунин овозе шунид:

— Намебароям! Бирав!

Аммо ин овози ноз буд, на қаҳр. Виркан хандиду боз гуфт:

— Хуб, барову худатро ба ман бинамой, баъд меравам.

Модар ҳам, ки акнун гумоштаи хирааш ба якини равшан табдил ёфта буд, духтарашро садо карда:

— Баро! Аз кӣ шарм медорӣ? Он вақт ки ба ин ҷавон хилват мекардӣ, шарм намедоштӣ ва акнун медорӣ? Баро зудтар, беҳаё, меҳмонро пазирай кун!— гуфт, лекин худаш даҳонашро бо нӯги остинаш пӯшонда табассум мекард: гуфтораш ба шунидан сарзаниш буд ва ба фаҳмидан навозиш.

Баъди андак фурсат Наниманча аз дари кулба намоён шуд: рӯяшро бо оринчаш панах

карда буд, паҳлӯнокӣ дар дами дар истод.
Виркан ба наздаш рафт, оҳиста даст ба
китфаш гузошт, арӯс китф чунбонда дасти ўро
дур кард; домод дар ҳоле ки лабханд мекард,
овозашро қасдан дурушттар намуда гуфт:

— Ба ман нигар, духтарак! Тезтар ана
он титавҳоро пат бикан ва кабоб бикун, ки
ман гуруснаам.

Наниманча ҳам акнун хандида, сурх
шуда як нигоҳи шармзадаи гурезон ба рӯи
Виркан афканду бо чадал сӯи суфа равон
шуд....

· МУРОД ВА НОМУРОДӢ

11

Дертар Вирканро мастии ҷавонӣ ва
гурури паҳлавонӣ ба васвасаи зӯрозмоӣ бо
паҳлавони Сугд андохт. Ба ин вайро ёру
ошноҳо низ якзайл тарғиб мекарданд: Ту ба
ин китфу ёл, бо ин зӯри паҳлавонӣ, ки дорӣ,
голиб мебарой. Нахустпаҳлавонӣ ҳақи туст”.
Ҳатто мегуфтанд, ки агар вай аз хариди
лавозимоти набард - сипар, кулоҳу ҷавшан
андеша дошта бошад, онҳо тайёранд ин

чизҳоро худашон шарикона барояш
бихаранд.

Виркан чазм кард.

Расми сугдиён буд, ки ҳар сол рӯзи якуми
моҳи Навсард, ки сари соли сугдӣ - Наврӯз буд
ва оғози тобистон ҳисоб меёфт, нахуст-
пахлавони Сугд муқаррар мегардид, бо ин
тариқ ки он рӯз барои пахлавон суфраи таому
шароб густурда мешуд, ҳар ки аз он таом ва
шароб хӯраду нӯшад, бо ҳамин худро рақиби
пахлавон эълон карда ўро ба майдони
мубориза меҳонд. Агар дар майдон бар вай
ғолиб ояд, худаш пахлавони якуми Сугд
мешуд. Ва ҳам мағлӯб ба дасти ғолиб кушта
мегардид.

Боре Виркан аз бозори Самарқанд ба
Ревдод баргашта уштурони аз бори ангишт
холишударо дар дашт раҳо карду ба
ҳавлиашон омада падарашро дар боғчаашон
машғули тоқбури ёфт. Дуяшон дар лаби чӯй
барои дамгирӣ нишастанд.

Виркан гуфт:

— Падар, Наврӯз наздик аст.

— Наздик, - тасдиқ кард пирамард ва
пурсид. — Чаро ту ёди Наврӯз кардӣ?

— Ман бо Ёдхишета¹к набард кардан ме¹хо¹ам.

Ёдхишета¹к номи пахлавони Сугд буд. Ревахшиён хайрон шуд, бо диққат ба писараш нигаристу гуфт:

— Туро чӣ шуд? Магар дар кони ангишт бо шимну¹ дучор шудӣ ва ӯ туро гумроҳ кард?

— Не, падар, шимну¹ро ман надидам. Даме ки ин хаёл дар ман пайдо шуд, дилам ба худоёни бузургамон Зарвон, Бағ, Митра буд, ин хаёлно ба дили ман онҳо андохтанд.

— Охир ба Ёдхишета¹к агар даст наёбӣ, кушта мешавӣ? Чӣ магар аз ҷонат сер шудӣ?

— Хоҳу ма¹хо¹х рӯзе ҷон маро тарк мекунад, пас чӣ фарқ дора¹д, ки анда¹к пештар ё анда¹к дертар. Аммо агар худоён маро мада¹дгор шаванду бар пахлавони Сугд даст ёбам, ҳароина сарафрозӣ ёфтаам.

— Ба занат гуфтӣ?

— Ҳанӯз не. Вай албатта, розӣ намешава¹д, мешӯра¹д. Даст задани маро ба ҳеҷ як коре, ки анда¹к хатаре дар вай боша¹д, наме¹хо¹ҳад.

¹ Шимну ба сугдӣ дев, аҳриман, иблис.

— Зеро ҳар хатаре, ки бар сари ту ояд, ба сари вай фарзанди ояндаи шумоён ҳам омадааст.

— Агар ту маро манъ накуни, ман ба Наниманча мегӯям, ки падарам ин корро раво донист ва иҷозатам дод.

Ревахшиён ба сукут рафт ва сипас гуфт:

— Ман туро аз оқибати ин кор огоҳ кардам. Ту кӯдак нестӣ, марди рашид ва хушмандӣ, худат хуб бияндеш. Аммо агар ба набарди Ёдхишетақ ҷазм кунӣ, аввал ба вағн¹ бирав, назр бикун, аз мағупат² дуо бигир.

Худи Ревахшиён бе он ки аввал ба парастиишгоҳ биравад, ба ҳеҷ кори муҳим иқдом намекард, марди соlex ва такводоре буд. Дар ризояти ӯ ба набарди писараш бо пахлавони Сугд низ сухани Виркан, ки гуфт ин ҳаёло худоён ба дили вай андохтаанд, бетаъсир набуд...

¹ Вағи - парастиишгоҳ, оташкада.

² Мағупат - мурғи калон, ниғахдорандаи оташи муқаддас.

Дар ду хонаи айвон дар миён Виркан бо занаш ва модарарӯсаш мезистанд. Ревахшиён рахти пирии худро ба қазноқ кашида буд, қазноқро аз ашён кӯхна холӣ ва андова карда буданд. Бо пайдо шудани ду зан рӯзгори хона, зисту зиндагӣ дар вай низом гирифта буд. Даруну берун доим рӯфтаю чида, хонахо озода, ҳар рӯз дар сари вақт оташдон гарм ва дег чӯшон, пӯшокҳо покиза. Ин ҳама аз кӯшишу гайрати қадбонуи ҷавон ва модари ӯ буд. Аҳли хонавода бо ҳам меҳрубон буданд. Наниманча зани маҳбуба буд ва ҳудаш ҳам шавҳарашро аз ҷон дӯст медошт. Гӯё саодат ва саломат ҳамёнон буд. Фақат як чиз ҳамчун пораи абре дар рӯзи равшани офтобӣ соягустари хотир шуда буд: тарси мӯхтоҷӣ. Аз ду шутур яке барои тӯи арӯсӣ ба фурӯ рафт ва нисфи пасандози ангиштфурӯшӣ ҳам харҷ шуд (нисфи дигари онро Виркан ба рӯзи мабодо нигоҳ медошт). Ҳосили ним чуфт замин ва ҳамин миқдор боғ то нимаи зимистон ҳам намерасид. Ангишткашӣ бо як уштур суди казоӣ надошт. Виркан ин шуглро тарк кард;

шикор ҳам камтар (зеро ба ҷои падари пир хоҳу ноҳох, дар заминро боғ қор қардан лозим буд) ва аммо хароҷоти оила бештар шуда буд. Дастӣ беамонӣ нодорӣ, мӯҳтоҷӣ дари ин хонаводаро мекуфт.

Мақсади ниҳонии Виркан аз набарди паҳлавони Суғд рафъи ҳамин мӯҳтоҷӣ буд. Зафар бар Ёдхишетақ ӯро паҳлавони лашқари подшоҳ хоҳад қард ва ин мансаб ба вай ном, иззат, дорӣ хоҳад овард.

Виркан ба Наниманча, ки нияти пурхатари шавҳарашро ҳеҷ наменвисандид, ба таври нимҳазлу нимҷидӣ манзараи ҳаёти ба ҷоҳу ҷалолеро тасвир мекард:

— Ту ҳариру дебо хоҳӣ пӯшид, баррақабоб бо шароби ноб хоҳӣ хӯрд. Ба меҳмонӣ равӣ, ё ки ба гармоба равӣ, дар тахти равоӣ хоҳӣ рафт. Дар кӯчаҳо мардумон тахти равони тӯро аз дур дида хоҳанд гуфт: Ана Наниманчабону, зани нахустпаҳлавони Суғд, ба дарбор, ё ба ҷашн, ё ба гармоба равоӣ аст.

Не, Наниманча ба ин афсонаю афсун фирефта намешавад.

— Мағӯ, Виркан! — ҷавоб меод ӯ. — Ман хоҳони ҳариру дебо нестам, қабобу

шароб ҳам дар гӯр шавад; ман бо ту ба нони чавину оби чӯш серам. Зорӣ мекунам, азизам, аз ин хаёлотӣ хом даргузар ва худатро, маро, фарзанди ояндаамонро дар хатар наандоз.

Виркан аз изҳори нияти худ ба занаш пушаймон шуд. “Чаро гуфтам? — надомат мекард ӯ.—Гуфтан лозим набуд. Зан аз чор девори ҳавлӣ берунро намебинад, аз кори дунё беҳабар аст, дили мардро намедонад. Лекин ман, - мегуфт ӯ ба худ, - ман мардам, набояд аз гапи зан ба нияте, ки худоён ба дилам андохтаанд, баргардам”.

Боре вай ба Самарқанд рафта, аз он ҷо бо сипар, ҷавшан ва кулоҳи мисин баргашт. Маълум шуд, ки уштурро фурӯхта ба пули он ба пасандози ангиштфурӯширо зам карда ин анҷомро харидааст. Наниманча аз зорию илтиҷои беҳудааш маъюс шуд, гирист. Аммо акнун ӯро ба ҷуз тан аз қазо додану дуои ҷони шавҳарашро кардан ва ҳаросону ларзон оқибати корро нигарон шудан ҷора набуд.

13

Ризояти падар ҳосил шуда буд. акнун Виркани зардуштимазҳаб бузғолаеро барои

назр кашола карда паи ризояти худоён ба
оташкадаи Самарқанд рафт.

Чун аз дарвозаи баландток вориди
сахни васеи парастиишгоҳ шуд, дид, ки
мағупати сафедриши мӯдароз ва сарупо-
бараҳна пеши оташхонаи тиллокорӣ дар
айвони дарози мунаққаш ва мусаввар, ки ба
ҳашт сутуни кандакорӣ нафис қарор гирифта
буд, нишастааст. Вай донандаи китоби
муқаддаси “Авесто” ва нигоҳдорандаи оташи
абадӣ буд. Ба эътиқоди зардуштиёни
оташпарастӣ Сугд ин оташро ҳазор сол пеш
писари Сиёвуш барафрӯхта будааст, онҳо дар
қатори худоёни бисёри худ Сиёвушро ҳам
мепарастиданд ва рӯзи марги ӯро, ки дар моҳи
ҳафтуми сугдӣ воқеъ шуда будааст, мотам
гирифта, сиёҳ пӯшида, побараҳनावу гирёну
синазанон мегаштанд. Мағупат нишаста
буду китоби дуоҳои зардуштӣ “Офарингон”-
и дар варақҳои ҷармин навишташударо
мехонд. Виркан бузголоро ба мугбачаи
хизматгор супурд ва мӯкиашро кашида ба
айвон баромаду аввал сӯи оташхона сачда
кард ва сипас назди мағупат зону зада, дасти
ӯро гирифта бӯсиду гуфт:

— Эй донои доноён, донандаи ошкору
нихон, вокифи асрори замину осмон, барои
ман ва худоён неру бихоҳ, ки нияти набард
кардан надорам.

Мағупат пурсид:

— Ту кистӣ?

— Виркан писари Ревахшиёни ревдодӣ,
— ҷавоб дод ӯ.

— Магар туро душмане пеш омадааст?

— Не, бо Ёдхишетаки паҳлавони Сугд
набард мекунам.

Мағупат чашмони хираи мижгон-
рехтаашро калонтар кушода ба андоми гӯянда
нигарист, лекин дар вай чандон нишони
паҳлавонӣ надид: на китфу бозуи сутург, на
синаи чун сипар дамида, на гардани ғафси
пуррагу пай. Виркан ҷавонмарди қадаш аз
миёна болотар, шонафарохи миёнборик ва
хушпайкар буд. Фақат дастҳояш, панҷаҳои
дурушти шахшӯлаш, ки холо ба рӯи
зонутонаш ёзида буданд, аз нерӯмандии ӯ
хабаре медоданд: чунин менамуд, ки он
панҷаҳо ниҳоят саҳтчанголанд ва ҳар чиро
қапанд, чун анбӯри оҳанин меқапанд. Ва
инчунин нигоҳи зираконаи чашмони калони

мешии ӯ як навъ гувоҳи шуҷоати ниҳониаш буд.

— Агар ба Ёдхишетақ даст ёбам, ба вағн ду сар гӯсфанд бахшиш меорам, — ваъда дод Виркан.

Мағупат бо овози хиррӣ дуое аз дуоҳои зардуштиро хонда ба ҷавонпāхлавони номчӯй дар набарди хатарноки ӯ зафар талабид:

— Эй подшоҳи худоён Зарвон, аё Митра, аё Бағ, шумоёнро мепарастем, бандаи худатон Виркани Ревахшиёнро мададгор бошед, бар неруи тану ҷонаш бияфзояд ва дар разму набардҳо забардасташ бикунед...

14

Дар Сугд ҳеҷ як аз маросимҳои бисёри сугдиён бо чунин фароҳӣ, шукӯҳ ва хуррамии тамоми халқ ҷашн гирифта намешуд, чунон ки Наврӯз гирифта мешуд. Марду занҳо, бачаҳо либосҳои рангоранги идона пӯшида ба сайри сахроҳо, боғу бўстонҳо мебароманд ва ба шарафи вучуди тобистони файзбор таронаҳо мехонданд, бозиҳои гуногун барпо

менабуданд. Меҳмондорихо, зиёфатҳои ҳамдигарӣ авҷ мегирифтанд.

Ин чашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд: дар он ҷо созанда ва сарояндагон, кавволон, раққосон, шаъбадабозон издиҳомӣ халқро дилхуш месохтанд. Чавонон гӯштигирӣ, чавгонбозӣ мекарданд, пойга метохтанд.

Дар сояи садаи калон, рӯи тахтасуфаи баланд барои нахустпахлавони Сугд хони алвон густурда, дар лаълиҳои биринҷӣ нон, гӯшти пухта, кӯзаи шароб гузошта шуда буд. Дар сари хон касе набуд, ҳуди пахлавон дар як канои сайргоҳ бо саворони ишхид¹ саргарми чавгонбозӣ буд.

Саворе, ҷомаи абрешимини сабзу гулобӣ дар бар ва камарбанди нукра дар камар, аспӣ саманди кашкаашро тунд ронда омаду дар пеши тахтасуфа пиёда шуд. Аспро набаст, ҷилаваашро раҳо кард: ҷонварро ба нобаста истодан дар наздики соҳибаш одат кунонда буд.

¹ Ишхид - лақаби подшоҳи Сугди Самарканд

Ахли чашн Виркани ревдодиро, ки дар маъракаҳо на як бору ду бор дида буданд, шинохтанд ва зуд ба вай гирд омада буданд, ки пиёда шудани ӯ дар наздики хони зиёфати паҳлавони Сугд бесабаб нест. Виркан даст бар сина ниҳода ба гирду пеш сӯи марду занҳо салом кард ва ба болои тахтасуфа баромада нишасту аввал аз кӯза ба чоми калони сафолин шаробро пур рехта покиза дам кашид ва сипас нон ва гӯштро бо луқмаҳои калон-калон хӯрдан гирифт. Табъаш чок, чехрааш хандон буд. Аз издиҳоми мардумон ғулогула, нидоҳои таҳсину тасанно баланд шуданд:

— Офарин, Виркани далер!

— Ҳамоварди Ёдхишетақ танҳо туй!

— Ту ўро мағлуб мекуӣ!

— Худоён паҳлавонии Сугдро ба ту

фармудаанд!...

...Инак дар майдони машқи сарбозон Ёдхишетақи паҳлавони паҳлавонон ва Виркани чӯяндаи ин номи фоҳира аз ду чониб баромаданду шутурмургвор чаҳида-чаҳида, дастҳояшонро чун боли уқоб афшонда-афшонда ба истиқболи якдигар равон шуданд.

Дар миёнҷои майдон ба якдигар расида
ду даст ба ду даст гирифтаанду як-як китф
ба китф расонда вохӯрӣ карданд. Ҳар ду то
миён бараҳна, мӯи сари ҳар ду то буни
гардан фуromaда ва бо чанбараки нафиси
симин баста. Ёдхишетақ бузургпайкар, сари
синаву китфони тавонояш пурмӯй, қадаш аз
ҳариф ним сар баландтар.

Виркан нисбат ба ӯ бориқтар, мушакҳои
бозувонаш ва ду паҳлуяш арғамчинвор печида
ва часта.

Дар гирдогирди майдон тамошобинон
– мардумони шаҳр, сарбозон, аъёну ашроф,
дарбориёни ишхид давра гирифтаанд. Дар ҷои
баланд ишхиди зарринкулоҳу камар, риши
кӯтоҳу сиёҳи наълшаклаш ба гирди чехрааш
аз чакка то чакка нимҳалқа зада, дар ихотаи
дарбориёни худ бар тахт нишаста буд. Офтоби
пагоҳонӣ тобон, карнайҳо, таблу нағораҳо
пурсадо.

Паҳлавонон гарми гӯштингирӣ. Гоҳ аз
дӯшу миёни якдигар гирифта фурсате оромона
алвонҷ меҳӯрданд ва гоҳе тундутез гардида,
ҳамдигарро бардошта заданӣ мешаванд. Зӯр
ба тарафи Ёдхишетақ буд. Вай ҳарифро бо

вазни филонаи худ пахш карданӣ мешуд ё ки сабук ба дӯш, ба пахлӯ, ба болои сар мебардошту меандохт, лекин Виркани чобук ҳар бор ба по меафтид ва намегалтид, балки худи паҳлавоноро зер карданӣ мешуд. Вай ҳам се бор поҳои Ёдхишетакро аз замин канда бо тамоми қувваташ ўро чаппагардон карданӣ шуд, лекин поҳои оҳанини Ёдхишетақ ҳеч қат намешуданд ва ҳар бор сутун шуда соҳибашонро аз галтидан нигоҳ медоштанд.

Ҳар дам ҳаёҳу ва гулгулаи издиҳоми тамошобинон бонги табул карнайҳоро пахш мекард.

Паҳлавонон қариб ду соат гӯштин гирифтанд, аммо зафар ба ҳеч тараф даст надод.

Он гоҳ ишхид амр кард, ки бас кунанд ва баъд аз пешин савора гӯштӣ гиранд.

Аммо гӯштигирии савора ҳам, бо вучуди он ки хеле тӯл кашид, натиҷа надод, саворон якдигарро аз зин канда натавонистанд. Ишхид дилтанг шуда маъракаро баст ва фармуд, ки паҳлавонон рӯзи дигар бо найза набард кунанд.

Дар бозгашт ба шахр Ёдхишетақ аз ақиби ихшид дар сари саворони вай мерафт. Ихшид дар нисфи роҳ ўро ба назди худ хонд. Ёдхишетақ шитобон рафта дар наздики вай аз асп фуромаданӣ шуд (дар пешгоҳи подшоҳ савора ҳозир шудан мамнӯъ буд), лекин ихшид ишора кард – иҷозат дод, ки савора ояд. Паҳлавон чанде дар паҳлӯи вай асп ронд. Ихшид пурсид:

— Ҳарифатро чӣ гуна ёфтӣ?

— Ҳарифи шоистаест, шоҳам, — ҷавоб дод Ёдхишетақ. — Ба неру шерро монад, ба тезчангӣ палангро ва ба чобукӣ гурбаро.

— Ту аз ӯ бим дорӣ?

— На, шоҳам, гуломи шоҳам умедвор аст, ки бо мадади худоён ва меҳрубонии шоҳи бузург фардо бар вай зафар ёбад.

— Аммо чунин умедро ӯ ҳам дорад?

— Оре, лекин гуломи шоҳам гумон намекунад, ки умеди Виркан бо дилпурӣ бошад.

— Пас ту бо дили пур умедворӣ?

— Охир, гуломи шоҳам бо мадади худоён ва меҳрубонии шоҳи бузург дар се соли

гузашта се навбат бар рақибон зафар ёфт, пас чаро бо дилпурӣ умедвор набошад, ки ин навбат ҳам худоён ва шоҳи бузург ба вай меҳрубон ва мададгор хоҳанд буд?

— Мо хоҳони зафари туем, аммо... ҳайф аст, ки чавонпахлавоне чун Виркан кушта гардад.

— Савганд ба Зарвони бузург, ки инро гуломи шоҳам низ намехоҳад ва агар шоҳи бузург нафармояд, гуломи шоҳам ўро намекушад, аммо гуломи шоҳам чӣ кунад, ки ин расмро пешиниён ниҳодаанд....

Оре, пахлавони номдори найзаву шамшеру каманду камон Ёдхишетақ ба зафар ёфтани худ дар набарди фардо дилаш пур буд.

Пас Виркан чӣ?

Виркан ба шубҳа афтада буд.

Ёдхишетақ аз гумони ў пурзўртар, пурхунартар баромад. Дар гўштии савора Виркан қариб буд, ки мағлуб шавад.

Дар хонаашон вай парешонхотир менамуд, камгап буд. Ревахшиён, ки дар маърака ҳозир ва гўштигирии писарашро бо дили тапон назора карда буд, ба андешаи Виркан пай бурд ва гуфт:

— Бешак, Ёдхишетақ аз ту пурзӯртар аст, аммо назар ба ту тезтар монда мешавад. Ту аз вай чавонтар, чобуктар ва ҳам пурбардошттарӣ; ба гумонам, агар ту тавонӣ, ки набардро кашол дода ўро монда кунӣ, шояд ба ў даст ёбӣ.

Аммо ин маслиҳати падар хотири Вирканро осуда накард. Вай шабҳангом боз ба зиёрати оташкада рафта аз мағупат дуою фотиҳа гирифт.....

16

Пагоҳӣ роҳи аз шахр то майдони машқи сарбоз беш аз пеш сертараддуд буд. Тӯда-тӯда пиёдаҳо, аспакиҳо, харакиҳо ба он сӯ мешитофтанд. Ихшид бо мушояти дарбориён ва чокаронаш низ дар он ҷо хозир гашт.

Ёдхишетақ савори аспӣ гарданфарози йӯрганӣ чиран, Виркан савори саманди кашкаи худ ба майдон даромаданд. Ҳар ду бо чихозу аслиҳаи ҷанговарон: найза, зирех, сипар, кулаҳхӯди мисини рӯпӯшакдор мучаҳҳазу мусаллаҳ.

Бо ишораи ихшид гулбонги духулу наъраи карнайҳо огози набардро эълон кард.

Паҳлавонон аз ду ҷониби майдон аспони шиҳакаши беқарорро ба чорхези пурхайбате андохта, найзаҳоро ба пеш рост карда ба муқобили якдигар тохтанд.

Пайконҳои пӯлодини найзаҳо яке ба сипари Ёдхишетақ ва аз онӣ ӯ ба зиреҳи Виркан дар ғояти тундӣ кӯфта шуданд, аммо нахалиданд, ғечиданд, аспони ҷангии ба ҳам бархӯрда шиҳаи пургулгулае кашида ду пои пеш барафроштанд, гузаштанд, рафтанд.

Издихоми халқ аз ҳаяҷони қалбӣ дам ба дарун кашида, садое намебаровард. Имрӯз ин набард бояд ба ҳалокати яке аз паҳлавонон анҷомад.

Ҳамлаҳо, мусодамаҳои шадиду қаттол дувоздаҳ карат такрор ёфтанд. Найзаи ҳамлаовар гоҳ бо зарби найзаи муқобил гардонда мешуд, гоҳ ба сипару зиреҳ ё кӯҳаи зин бармехӯрд, гоҳо ҳариф дар лаҳзаи хатар зуд ба ин ё он паҳлӯ ҳамида пайкони ҷоншикорро чапғалат меод.

Дар карати ёздаҳум найзаи Виркан аз зарби силоҳи рақиб шикаст, Ёдхишетақ ҳамон

лахза бо тамоми кувваташ ба зери шиками
зирехпӯши Виркан найза зада ўро аз болои зин
чаппагардон кард.

Гиреве аз издиҳоми халк бархост.
Фарёди чигархароши марде баланд гардид.

— Вой писарам! Ҷавонмарг шудӣ! Э вой
хок бар сарам!

Ревахшиён ду дасти мусибат ба сар
мезадӯ менолид.

Виркани латхӯрдаву дар замин ёзида
харакати бархостан кард, лекин Ёдхишетаки
савор найзаашро ба синаи ӯ фишурда ўро
чунбидан намонд.

Ғолиб дар ҳамин ҳолат сӯи ихшид
таъзим кард.

Ихшид бояд ба вай бо ишора иҷозати
куштан диҳад ва он гоҳ паҳлавон найзаашро
ба гулӯи мағлуб ҳалонда ўро хоҳад кушт.

Аммо ихшид даранг мекард, — шояд
дилаш ба Виркан месӯхт.

17

Дар ҳамин лаҳза як марди
фарбехчуссаи паҳнриши чомадароз аз байни

издихом шитобон пеш баромада сӯи ихшид таъзим кард ва бо овози баланд гуфт:

— Зиндагонии подшохи бузург дароз бод, ман хуни Вирканро харидам!

Гӯянда бозаргони машҳури бухорой Нӯфарн буд, ки бо кори бозаргонии худ ба Самарқанд омада буд. Маънии хитоби Нӯфарн ин буд, ки: агар Ёдхишетақ розӣ шавад, ман Вирканро аз вай ба гуломӣ меҳарам. Мағлуби набард асири голиб ҳисоб меёбад, голиб одатан ўро мекушад, аммо агар подшоҳ иҷозаташ диҳаду харидор пайдо шавад, метавонад накушад, фурушад.

Агарчи Виркан мағлуб шуд, Нӯфарн паҳлавониву диловарии ўро дар майдон дида тан дода буд. Бо бозаргони давлатманде чун ў барои муҳофизати корвонҳояш дар роҳҳои пурхатари машриқу мағриб ҳамин гуна чокири далер даркор буд.

Виркан ба Ёдхишетақ хитоб мекард, ки:

— Бикуш маро! Ба фуруҳтан розӣ нестам, зудтар бикуш!

Ёдхишетаки зотан нармағфтор ва хушмуомила ба вай ҷавоб медод, ки:

— Худат медонӣ, додар, ризояти асирро намерсанд. Баъд, инак ихшид ишора кард, ки туро фурӯшам. Хайрият! Аз рехтани хуни ту халос шудам. Ту зинда мемонӣ, Виркани далер!

Вай баҳои Вирканро чаҳорсад дирам кард. Мардумон ҳайрон монданд: охир, ин — баҳои як нафар гуломи оддист. Ёдхишетақ метавонист асири паҳлавонашро ақаллан ду баробар зиёд баҳо кунад.

— Паҳлавони Сугд кӯдақвор содда аст, — меғуфтанд мардумон.

Асп, сипар, чавшану кулоҳи Виркан ҳам азони Ёдхишетақ шуданд. Бозаргон аспро аз вай ҳамчунин ба чорсад дирам харид.

Никоҳи Виркану Наниманча бекор шуд, зеро дар паймони занашӯӣ, ки ба расми сугдиён домоду арӯс бо ҳам дар пеши козӣ мебастанд, гуфта шуда буд, ки агар яке аз тарафайн ба асорат ё гуломӣ афтад, тарафи дигар аз қайди никоҳ озод шумурда мешавад.

Бозаргон гуломи зарҳаридашро бо ҳамроҳии падари дилрешу дилафғори вай ба манзили худ — ба меҳмонхонаи ошнои самарқандиаш бурд.

Бо падару писар гуфтори нарма дошт, меҳрубонвор муомила мекард.

Реваҳшиён аз вай иҷозат хост, ки Виркан ба Ревдод рафта бо занаш хайрбод кунад.

— Албатта, — гуфт бозаргон. — Худам ҳам дар ин фикр будам. Бо падарат бирав Виркан, то фардо ба ту рухсат. Фардо ба ҳамин ҷо биё, пасфардо сафар дар пеш аст.

Вакте ки падару писар ба Ревдод расиданд, посе аз шаб гузашта буд.

Он шаб ҳавлии онҳо мотамсаро гардид...

Ба зинда чун мурда гӯё азо медоштанд. Модару духтар навҳа андохтанд. Наниманча рӯю мӯйканон беҳудона фигон мекард. Доду фарёдро шунида ҳамсояҳо омаданд. Яке аз занҳо дар ҳоле, ки худ мегирист, Наниманчаро ором кардани мешуд:

— Худатро дор, духтарам, дучон ҳастӣ, мабод ки ба бачааат зиёне расад.

— Бачаам ба дунё наомада ятим шуд, — менолид ӯ. — Вой Виркан! Вой мани тирабахти ноком!

Виркан бо ду даст сарашро фишурда дар кунҷи айвон нишаста буду ба худ орзуи марги муфочот мекард. Пушаймонӣ аз кардаи худ, пушаймони дардноктар аз захми теги ба

чигар халида вучуди ўро месўзонд. Дар дилаш зор-зор аз Ёдхишетақ шиква мекард, ки чаро ўро накушт. Дидани ин фочиаи токатфарсо, ки бо гуноҳи ӯ ба сари хонавода омадааст, барояш аз марг бадтар буд. Чӣ бояд кард? Фикри гурехтан, пинҳон шуданро вай аз сараш дур меронд. Ба кучо гурезад? Гуломи гуреза дар ҳеҷ ҷо паноҳ наметобад, ўро мекобанд, мегиранд. Занаш ва падараш дар банд меафтанд. Худи ихшид ўро дастгир хоҳад кард, — охир ихшид ба накуштани фурӯхтани мағлубшудан набард фармони муфт намедихад, албатта аз Нӯфари "музд"-и фармонашро рӯёнидааст.

Мўсафеди деҳа Реваҳиёни мусибатзадаро таскин меод:

— Шикобо¹ бош, долар, сабукии гарониҳо, осони мушкилҳо аз шикебонист. Синос бигў, ки писарат зинда монд, чун ӯ аз меҳрубонии яздон зинда монд, яздини пок пас аз ин ҳам ўро аз меҳраш бебаҳра нахоҳад гузошт. Писарат то равон² дар бадан дорад, умеди халосиаш ҳаст.

¹ Шикобо — басабр

² Равон — ҷон

Пагоҳӣ Ревахшиён, Наниманча ва модараш Вирканро то сари роҳи Самарқанд гусел карданд. Монанди азодорон навҳа мекарданд, айнан монанди азодороне, ки чигарбандашонро ба роҳи охирин мегуселонанд.

Дар кӯчаҳои деҳа ба онҳо як тӯда мардон, занон ва бачагон ҳамроҳ шуданд. Аксари онҳо низ мегиристанд. Виркан чехрааш тирагун гашта буд, хомӯшона кадам мезад.

Падараш, занаш, модарарӯсаш ўро охирин бор оғӯш карданд, фиғон карданд, видоё гуфтанд, ашки аламу ҳасрат рехтанд.

Чун вай ба раҳи калон афтод, Наниманча худро ба замин партофт, дар хок чӯлид, ду даст ба кафои шавҳараш ёзонда фарёд зад:

— Виркан! Бидон, ки шавҳари аввалу охирам туй!...Аввалу охир!... Аввалу охир!!!...

Баъди ду рӯз бозарғони бухорой Виркани нокому номуродро ба ватани худ гирифта бурд.

Дар он ҷо вай Вирканро саиси калон – сари саисони худ таъин кард.

Наниманчаи мусибатзада, азбаски дигар зани Виркан ва келини Ревахшиён ҳисоб намеёфт, гирёну нолон, дар қадаш кӯдаки панҷмоҳа, бо модараш ба кулбаи пешинаашон кӯчиданд.

Ревахшиён дар хона танҳо монд. Акнун вай, агар тавонад, мебоист ба бекаси одат мекард.

Рӯзе чанд гузашт, як бегоҳ дар ҳавлии ғарибонаи Ревахшиён нохост Ёдхишетақ пайдо гардид.

Ревахшиён дар зери толори баланди тоқ рӯи суфа бедор хобида буд. Вай ба саломи паҳлавон алейк нагирифта, аз бистараш, ки намади кӯҳнапорае буду бас, зеро пирамарди ғамзади дилафгор ба чогаҳ андохтан ҳам ҳавсалааш намонда буд, барнахост ва меҳмонашро ба нишастан ҳам таклиф накард.

Паҳлавон ба лаби суфа нишаста гуфт:

— Аз ман ранчиданат бечост. Гуноҳи ман чист?... Чаро ту шукр накуни, ки ба ҳар ҳол писарат зинда монд?... Ноумед нашав, шояд вай рӯзе ба ту баргардад. Инак, ман ба

ту баҳои ӯро овардам, ин чорсад дирамро бигир. – Гӯянда ҳамени пулро сӯи Реваҳшиён афканд.

Паҳлавон марде бошараф ва покният буд.

— Намехоҳам, бубар! — ба паҳлу хобида бо алам гуфт Реваҳшиён. — Ба захми дилам намак мапош. Ман фарзандфурӯш нестам.

— Ман бо писарат на бо ихтиёри худам набард кардам, на бо ихтиёри худам фурӯхтамаш, аз ман наранҷ, падар. Пул аз они туст. — Ёдхишетаки инро гуфта бархост ва тез-тез қадам монда аз ҳавлӣ бадар рафт.

МОЛИК ИБН-УР-РАЙБ

19

Чанде пеш навкарони ҳокими Мадина бори дуввум аз паи ӯ афтода буданд, лекин ӯро ҳеҷ дошта наметавонистанд. Паланги биёбонӣ ҳилагар буд, дум ба даст намедод.

Падари бодиянишини Молик ибн-ур-Райб ҳам роҳзан буд. Шабҳо баромада дар биёбон роҳи мусофиронро ки мепоид, гоҳо писари навҷавонашро низ ҳамроҳ мегирифт.

Молик пас аз марги падараш касби ўро маҳкам ба даст гирифт ва равақ дод.

Чун баъди як горату куштори фачеъ навкарони ҳокими Мадина ба таъқиби роҳзани қотил баромаданд, Молик ба Ирок гурехт ва дар Басра пайдо гашт. Амири Ирок бародари халифа, мустабидтарин ва хунхортарини ҳокимони араб Зиёд бинни Абусуфён буд. Молик ба хизмати ў рафт, амир ўро аввал ҷаллод ва сониян асас, яъне миршаби Басра таъйин кард.

Боре мардумони Басра бар амиру амалдоронаш шӯрида буданд, ки сарбозони амир шӯришро гарқи хун карданд ва сипас Зиёд гардиши мардумро баъд аз хуфтан дар кӯю кӯчаҳои шаҳр манъ кард, ба асасҳо фармон дод, ки шаб ҳар киро дар кӯчаҳо ёбанд, бикушанд.

Он гоҳ теги хунрези Молик ибн-ур-Райб ба ҷавлон омад.

Вай шаб ҳама шаб дар кӯчаҳо одам шикор мекард ва ҳар киро меид, хоҳ мард, хоҳ зан ва хоҳ кӯдак бошад, мекушт.

Дар аввалҳо вай қурбониҳои худро пеш аз куштан калимае чанд “истинток” карда,

боиси дар кӯча пайдо шуданашон, аз фармони амир огоҳ будан ё набуданашонро меурсид, лекин баъди як воқеа онҳоро бе ҳеҷ як пурсиш кушта партофтан гирифт.

Воқеа ин ки вай шабе аз шабе араберо бо ду ғӯсфанд дар буни деворе ёфт ва пурсид: Кистӣ ва чаро дар ин ҷо нишастай? Араб гуфт: Аз бодия омада будам, мехостам ғӯсфандонамро кушаму фурӯшам, лекин дер расидам, акнун онҳоро нигоҳ медорам, то ки пагоҳ бикушам. Молик бовар кард ва мардакро накушта ба зиндон бурд. Рӯзи дигар ӯро ба пешгаҳи амир ҳозир кард, амир узри он мардро шунида гуфт: Ба суханат бовар кардам, лекин ман дар мамлакат расм ниҳодаам, ки кӯчагардони баъд аз хуфтанро бикушанд, акнун ман тӯро зинда гузорам, фардо шаб дигаре омада, ҳамчунин баҳонае хоҳад кард ва ин расм табоҳ хоҳад шуд. Ту бегуноҳӣ, аммо барои табоҳ нашудани расм бояд кушта шавӣ.

Асас ин сухани амиро дар ғӯши хуш гирифт ва ба сафҳаи хотираш навишт. Вай арабро бо ишораи амир дар пеши ӯ бо

шамшер сар бурид ва ду гӯсфанди ўро тасарруф кард.

Аз он баъд шабе набуд, ки Молик панҷшаш марду занро накушад.

Дар фосилаи байни ин кушторҳо вай ба хонаи мардум зер карда медаромад ва мардонро баста ё ки ронда, бо зану духтаронашон зино мекард.

Бо ин ҳама саффокию даррандагии ў занҳо ошиқаш мешуданд, зеро ҷавони барною ғаюре ва ба илова касидагӯй ва сарояндаи хушовозе буд. Зиёд бинни Абусуфён, ки шефтаи Молик буд, баъзе шабҳо дар либоси мардона пинҳонӣ ба манзили ў ё дигар ҷои хилвати ваъдагӣ меомад. Боре шабҳангом Молик дар кӯю кӯчаҳо машғули мардумшикорӣ буд, ки марде, аз асос беҳабар, фаши дастор бар рӯй кашида, шитобон аз наздики ў гузашт. Молик аз паскӯҷаи торик барҷасту ўро хапгир ва бо як зарби ханҷар сарнагун кард. Дастори мақтул аз сараш париду аз зери дастор гесувони дарозаш баромада парешон гашт: вай зан буд, зани барнои амир, маъшуқаи Молик, ки дар либоси мардона шояд ба манзили ошиқи қотилаш мешитофт.

Молик нахустин бор аз куштори бошитабаш пушаймон гашт ва тарсид, аммо тарсаш аз пушаймонӣ бештар буд, вай гурехт.

Пас аз чанде вай, ҳамчун қотиле ки бешууруна ба чои чинояташ бармегардад, боз дар Ҳичоз, дар навоҳии Мадина пайдо гардид. Ва боз як даста дуздону қотилонро ба худ гирд оварда, касби пештараашро ба роҳ андохт.

Қасди ғорати қорвони сугдӣ дар биёбони Ҳичоз охирин қасди роҳзании Молик буд, ки ба нокомӣ анҷомид.

Дере аз ин воқеа нагузашта, вай дастгир шуд. Аммо ин бор ҳам толеаш ба вай мададгор омад. Сарҳанги ноэҳтиёткори мадинагӣ асири худро ба як нафар навқараш супурд, ки ба зиндон барад ва худааш пеш рафт. Молик дар як манзил аз навқар пинҳонӣ ресмонеро, ки дастҳояш бо он баста шуда буданд, ба тани дарахт молида қариб ба канда шудан расонида буд. Чун боз ба роҳ афтоданд, навқар савор буд ва асирро пиёда меронд, дар биёбон Молик ба ногоҳ ресмонро канда ва дастҳояшро раҳо карда барчасту ба қабзи шамшери навқар ҷанг зад, навқар ниёми онро гирифт, шамшер аз ниём баромада ба дасти Молик даромад.

Молик онро ба сари навкар зада ўро кушт ва аспи ўро савор шуда, аз акиби сарханг тохт, вайро ҳам ёфта кушт ва гурехт.

Ба Бодият-уш-Шом (биёбони Сурия) гурехт: аз он ҷо боз ба Басра ғалтид ва натарсид, зеро дар ин миён Зиёд бинни Абусуфён аз аморати Ироқ маъзул ва ба ҷои ӯ писараш Убайдулло бинни Зиёд таъйин шуда буд.

Молик дар дарёи Шатт-ул-Араб ба маллоҳии киштии бозаргонии ҳиндӣ киро шуда, муддате дар халиҷи Форс шино кард ва дар охир якчанд маллоҳи дигарро ба худ ёр гирифта, як миқдор зару сим ва ҷавохироти бозаргононро дуздида, дар бандари Абӯшер ба хушкӣ – ба замини Форс фурумаду дигар ба киштӣ барнагашт.

Вай дар роҳи байни Абӯшер ва Шероз аз нав ба роҳзанӣ сар кард....

АМИРИ ҲАЖДАҲУМ

20

Саид бинни Усмон, писари халифаи саввум, бо ҷаҳор зани шаръии худ дар

Мадина осуда мезист. Ў марди порсое буд, дар байни намозҳои панҷкاراتӣ нусхаи куръони бо дасти падараш навишташударо тиловат мекард. Рӯзҳои сешанбе ва чумъа ба сайри зайъаташ – киштзору хурмозорҳояш, ки дар наздикии шаҳр буданду дар онҳо гуломонаш кор мекарданд, мебаромад, дар бораи рафти корҳо арзи саркоронашро мешунид ва гуломони мусолиҳакорро таъдиб мекард, яъне ба саркорон фармуда чӯб мезанонд.

Вай аз кашмакашҳои сиёсию мазҳабӣ канора гирифта буд, ба ҷангу ҷидолҳои кураишӣҳо ва умавиҳо, мадиниҳо ва шомӣҳо ҳамроҳ намешуд, аз халифа Муовия розӣ буд, зеро Муовия бо падари Саид хеш буда, бо талаби хуни Усмон бо кушандагони вай ҷангида буд ва ҳам ба авлоди он халифаи шахид назари нек дошт.

Лекин дар замоне омад, ки Муовия пир шуд, дар империяи паҳновари аз Нил то Ҷайхун доман ёзондаи халифаҳо гуфтугӯ бархост, ки вориси Муовия кӣ мешавад? Наход ки халифаи мӯъминон, муршиди мусулмонони олам писари тундхӯ, шикордӯст ва айёши ӯ Язид бошад?

Он гоҳ ба дили порсои Саид ҳам васваса афтод. “Охир ман, — мегуфт $\bar{u}$ ба худ, - писари яке аз чаҳор ёри расули худо бошам, на фақат обид, балки муҳаддиси¹ маъруф ва факехи² машҳур ҳам бошам, чаро халифа ман наshawам? Валлоҳ, ки ба халифагӣ ман аз Язид муносибтарам. Падарам аз падари Язид ва модарам аз модараш авлотар буданд ва ман аз $\bar{u}$ авлотарам”.

Саид ин суҳанонро на танҳо ба худаш, балки ба ҷамоати Мадина ҳам гуфта гирифт.

Гуфтори $\bar{u}$ ро шамоли бодияҳои Арабистон аз Ҳичоз ба Шом бурда ба гӯши Муовия расонд.

Муовия бо вучуди ҳеҷ рақибе мадуро намекард. Рақибонашро, агарчи хурд ва ночиз ҳам бошанд, бо ҳар воситае, ки аз дасташ меомад, нест мекард. Вай тавонист ҳатто Алии бузург ва тавоноро аз миён бардорад, писари $\bar{u}$ Ҳасанро ба хила бо дасти зани худ $\bar{u}$ кушонд ва сипас он зани ноқисулакли бевафоро ҳам кушт. Дахҳо рақибони воқеӣ ва гумонии худро

¹ Муҳаддис — донандаи ҳадисҳо (гуфтаҳо)-и пайгамбар.

² Факех — донандаи қонуни шариат.

дар хок кард. Акнун вай ба тараддуи он буд, ки дар зиндагии худаш ба писараш Язид аз бузургони мамлакат байъат¹ бигирад. Аммо инак ба халифаи оянда дар шахси Саид бинни Усмон рақиби наве пайдо шудааст!

Халифаи пир меандешид, ки бо Саид чӣ бояд кард?

Ҷӯро аз миён бардоштан душвор набуд, лекин Муовия намерхост бо тамғаи қотили Саид бинни Усмон, разиаллоҳу анҳу², ба гӯр равад. Хуни Алӣ бинни Абӯтолиб, Ҳасан бинни Алӣ ва ақрабони онҳо дар гардани ӯ бас аст.

Ӯ чораи дигаре ёфт ва қарор дод, ки Саидро ба пойтахти худ Димишқ даъват кунад.

21

Дусад фарсах камобеш масофаи аз Димишқ то Мадинаро қосиди уштурсавори халифа қариб якуним моҳ ва шутури Саид ба

¹ Изҳори садокат, таслим.

² “Худо аз вай розӣ бошад”.

ин сӯ ҳамчуни якуним мох тай карданд, дар поёни мохи саввум халифазодаи порсо ба дарбори Муовия ҳозир гардид.

Ба кӯфтагии роҳи дур хотирпарешонии омехта ба ҳаросонӣ зам шуда буд, зеро Саид ба вачҳи даъват шудани худ пай бурда буд.

Вакте ки ўро ба назди халифа дароварданд, пирамарди шикамғафс тани хомфарбехаширо ба болиштҳо така дода дар ҳолати муроқаба нишаста буд ва бо чашмони пӯшида тасбех мегардонд, лабонаш тез-тез чудою пайваст мешуданд – вай оятеро беовоз меҳонд. Саид аз пойгаҳ салом кард:

— Ассалом, эй халифаи муслимин.

Муовия чашм накушода дар ҷавобаш саре ҷунбониду ба вай ишорати нишастан кард.

Саид дар рӯбарӯи ў зону зад.

Тасбех оҳиста-оҳиста як давра гашт, соҳиби он чашм накушод, аз оятхонии беовоз бознаистод. Саид ўро дар синни кӯдакии худ дида буд ва чандон ба хотир надошт, шунида буд, ки халифаи умавӣ шахси пурсалобатест, ки салобати ҳамсӯхбаташиро пахш мекунад. Дар воқеъ дастори ниҳоят калон, риши сафеди

душоха, абрувони гафси дарозмӯи дарҳам-кашидаи Муовия ба вай салобате мебахшиданд. Тасбеҳ ба даври дуввум сар кард. Меҳмон дар интизории илтифоти соҳибхона як латифаи оид ба писари вай Абдуллохро ба хотир оварда, беихтиёр хандид. Латифа воқеъ буд: Абдуллоҳи ба аблахӣ номбароварда рӯзе хангоми шикор дар як деҳа ба харосе¹ бармеҳӯрад ва мебинад, ки ба гардани хар зангӯла бастаанд, аз соҳиби он мепурсад: “Агар харат истода сар чунбонидан гирад, ту аз кучо медонӣ, ки вай гашта истодааст ё не?” Соҳиби харос ба вай чунин ҷавоб медиҳад: “Шукр, ки худои таоло харро чандон хирад надодааст, ки писари амирал-муслиминро додааст”.

Муовия баногоҳ чашм кушода пурсид:

— Ба чӣ меҳандӣ?

Саид пушаймон шуд ва тарсид, лекин тарс ба хозирҷавобии ӯ монеъ нашуд:

— Дӯрӯғ гуфтани баъзе мадинагиҳо ба ёдам омаду хандидам, — ҷавоб дод ӯ, — онҳо маро метарсонданд, ки “Агар ба дорулхилофа”

¹ Осиёбе, ки оиро хар мегардонад.

равӣ, Муовия туро ба наздаш даромадан замон мекушад”, ҳол он ки тасбеҳи амирал-мӯъминин ду давра ғашт ва ман ҳанӯз зиндаам.

Халифа нахандид, ба рӯи Саид нигоҳ накарда пурсид:

— Ин чӣ суханест, ки аз ту ба мо мегӯянд?

Дили Саид таҳ зад. Вай мефаҳмид, халифа кадом сухани ӯро дар назар дорад, бо вучуди ин бо гулӯи аз тарс хушкидаву овози дигаргуншуда суол дод:

— Чӣ мегӯянд?

— Ту гуфтай: “Пас аз Муовия ман ба хилофат аз писари вай сазовортарам”.

Саид як нафас сукут кард ва дар аснои ин сукут худро як қадар ба даст гирифта қарор дод, ки мункир нашавад, зеро халифа аз дусар ба воситаи шохидон метавонад дурӯғи ӯро фош кунад. “Тасдиқ мекунам, ҳар чӣ бодо бод” — ба дилаш гуфт ӯ ва ҷавоб дод:

— Агар ҳамин тавр гуфта бошам, чӣ шудааст? Ин сухан рост буд, ҳақ гуфтаам.

— Меҳохӣ ҷои маро бигирӣ? — ба қаҳр ва оҳиста боз пурсид Муовия, лекин Саид дар пурсиши ӯ таҳдиди нӣҳонӣ шунид.

— На, мо хилофатро ба таслим кардаем ва бар ту инкоре надорем, ту пас аз худат онро ба писарат Язид хоҳӣ гузошт.

— Пас чаро гуфтай: “Ман аз Язид сазовортарам?”

— Эӣ халифа, охир ин ҳақиқат аст, наҳод ки ту инкор кунӣ? Худои ягона шоҳид аст, ки падари ман аз падари Язид, модарам аз модари Язид беҳтар буданд ва ман... ман аз вай беҳтарам...

Ин бор Муовия сукут кард ва дар поёни сукуташ бори аввал нохост табассум карду бар хилофи интизории Саид гуфт:

— Рост мегӯӣ. Усмон, разиаллоху анҳу, беҳ аз ман ва модари ту алҳақ беҳ аз модари Язид буд, зеро зани курайшӣ ба зоту насаб беҳ аз зани яманист.

Воқеан халифаи ислом чӣ тавр метавонист ба худаш афзалият доштани Усмонро, ки хеш аз ёри пайғамбар буд ва бартариӣ қабилаи курайшро, ки пайғамбар аз он қабила баромадааст, инкор кунад?

Пас Муовия ба ҷиддияти аввалааш баргашта боз гуфт:

— Аммо, эй Саид, ин ки мегӯӣ, “ман аз Язид бехтарам”, дили ман ба ин харгиз розӣ намешавад. Савганд ба худо, ки ягонагӣ сифати ӯст, агар аз Ирок то ин ҷо ки ман нишастаам, ресмоне кашанд, монанди ту касон даст дар он ресмон карда аз он ҷо то ин ҷо қатор шуда бошанд, ман Язидро аз ҳамаи онҳо дӯсттар дорам.

“Ин аст падар! — ба дилаш гуфт Саид. — Ин аст меҳри падарӣ! Қошки падари ман маро ҳаминҷавр дӯст медонг”. Усмонхалифа, ки нӯхто зан гирифта буд (ва аз инҳо ду зан духтарони пайгамбар буданд), меҳри шавҳариаш аз меҳри падарӣ бар ёздах писару шаш духтараш бештар буд....

— Лекин туро ҳуқуқ бисёр аст, — суханашро давом дод Муовия. — Дил хуш дор, ки Хуросонро ба ту додам.

Саид аз ҳайрату шодӣ даҳонаш во шуда монд. Ба по часта дасти Муовияро бӯсид.

— Эй падари мусулмонони олам, эй муршиди.... — Саид меҳост бо бехтарин калимаҳои забони араб бандавор изҳори шукр ва миннатдорӣ намояд, лекин халифа сухани ӯро бурид:

— Аз имрӯз, — гуфт ӯ, — ту амири Хуросонӣ. Фармон ва байрақ бигиру ба некбахтӣ ба он сӯ равон шав. Бошад ки худованд шаҳру қалъаҳоеро, ки дар он диёр ханӯз кушода нашудаанд, ё агар кушода шуда бошанд, боз аз даст рафтанд ва Мовароуннаҳрро, ки дар вай ханӯз кофирон салтанат доранд, ба дасти ту бикушояд.

— Эй халифаи мӯъминон, ту маро ба кишвардорӣ мефиристӣ ё кишваркушой?

— Ба ҳар ду, — гуфт Муовия ва илова кард: — Ин сӯи Ҷайхун то Балх кушода шудааст, он сӯ на. Ман Хуросонро чун ба Убайдуллоҳ бинни Зиёд додам, фармуда будам, ки аз Ҷайхун бугзар ва сугдро бигир. Вай аз рӯд гузашт, то Бухоро рафт, лекин аз гуфтаи ӯ мардумони сугд ва туркон саҳт муқовимат кардаанд, саҳт ҷангидаанд. Убайдуллоҳ фақат навоҳии Бухороро ғорат карду баргашт. Ман ӯро аз аморати Хуросон маъзул кардам. Акнун туро мефиристам, то ки ту он кишварро тасхир ва ба мамлакати мо мулҳақ гардонӣ. Меғӯянд, ки Мовароуннаҳр, Сугд хеле сарватманданд. Ба ту нақдина,

сипоҳ ва ҳарчӣ лозим бошад, дода хоҳад шуд....

Ба ҳамин тарз Муовияи ботадбир Саид бинни Усмонро ҳам шод ва ҳам аз сари худ дафъ кард. Ў вақте ки шунид Саид худро ба ҳалифагии баъд аз Муовия ҳақдор мешумораду дар сараш савдои салтанат мепазонад, дар ҳаққи вай ҳамин тадбирро андешида буд, яъне бигузор вай ба Хуросони дур биравад ва бо бухорхудоту ихшиди афшинҳо¹ чангида ба ғорату яғмои Мовароуннаҳр машғул шавад: агар вай дар он чангу чидолҳо кушта шавад, хонадони Муовия аз як рақиби худ халос хоҳад шуд ва агар зафар ёбад, боз ҳам фоидаи халифа аст, зеро вилоятҳои нав қаламрави халифа мешаванд ва ҳам хумс – панҷяки ғаниматҳои чанг ва дигар дастбурди ғорату яғмо ба ҳазинаи ӯ мебарояд.

Халифа ва ноибони онҳо дар Ироқ (вилоятҳои шарқии фатҳшудаҳо тобеи ноиби ироқии халифа буданд) аз соли 645, ки соли таъин шудани Саид бинни Усмон ба Хуросон

¹ Афшинҳо — лақаби салтанати ҳукмдорони баъзе сарзаминҳои Мовароуннаҳр.

аст, яъне дар арзи сӣ сол ҳафдаҳ касро паи ҳам ба аморати он кишвар фиристодаанд. Ҳар кадоми ин амирон ва соҳибмансабони онҳо дар муддати кӯтоҳи ҳукмронии худ аз ҳисоби халқҳои зеридастшуда на фақат ҳазинаи халифаҳошро пур мекарданд, балки худашон ҳам аз он сарзамин ниҳоят тавонгар шуда бармегаштанд.

Саид бинни Усмон амири ҳаждаҳум буд.

22

Роҳи Саид ба Хуросон аз болои Басра ва Форс (ҷанбуии Эрон) афтада буд. Муовия ба волии Басра фармон навишт, ки ба Саид ёрӣ кунад ва чӣ қадаре ки тавонад лашкар, пул ва мол, аслиҳа барояш муҳайё созад.

Саид ин фармон ва парчами амириро гирифта бо мушоияти дусаду чанд нафар моҷарочӯён, муштоқони молу сарват ва мулозимон ба роҳ афтад.

Чун ба Басра расид, волии Басра фармони халифаро хонда, ба Саид ду миллион дирам лавозимоти сафари ӯро дод

ва ҳам амр кард, ки зуд аз тамоми вилоят мардуми силохдорро гирд оваранд.

Дар як ҳафта ду ҳазор мардуми бесару сомони газоталаб ва омодаи катлу ғорат чамъ омаданд, инчунин воли аз зиндонҳо дуздону одамкушонро бароварда ба ихтиёри Саид дод. Ба ин тарик амири нави Хуросонро сипоҳе иборат аз чор ҳазор сарбоз муҳайё гардид.

Саид ба ин лашкар ба сӯи Форс саворӣ намуд.

Чун ба Шероз расид, волии Шероз аз лашкари ҷаррори Саид тарсида, ҳар чӣ Саид аз вай талаб кард, ҳамаро пазируфт ва ҳозир гардонид. Минҷумла зиндонҳои вилоятро ҳолӣ ва бандихоро ба ихтиёри Саид вогузор кард.

Сипоҳи амири Хуросон боз ба ду ҳазор “дузду роҳзану каллабур” афзуд. Ин калимаҳоро дар даруни ноҳунак гирифтани мо аз он сабаб аст, ки гирифторони банду зиндонро арбоби замона ҳамин тавр меномиданд. Ҳол он ки агар ҷинояткорони касбию зотино истисно кунем, бештарини зиндонӣ мардуми камбағали аз адои хироч саркашида, ё ба хоҷаҳои бемуруввати худ

нофармонӣ карда, ё ба ҳукуматдорони ситамгар шӯрида, ё ки ба тӯхмати нокасон дучор шудагон буданд. Фақат, ҷазои ноҳақ, маҳрумӣ аз мулку мол, хориӣ аҳлу аёл, гирифтории дуру дароз ба азобу шиканҷаи зиндон оқибат шахсияти онҳоро табох, ахлоқашонро фосид гардонида, ҳудашонро ба дараҷаи ёбоигӣ расонида буд. Ба онҳо дигар чӣ мемонд? Дигар ҳар чӣ пеш ояд, барояшон фарқ надошт. Дар бораи зиндониёни Басра ҳам, ки акнун сарбозони амири Хуросон шуда буданд, гап ҳамин.

Саид дар беруни шаҳри Шероз ба даште ҷодир зада буд. Ду ҳазор марди ҷангҷӯи ғоратмушток дар пешгоҳи ӯ саф кашиданд. Саид он шамоилҳои аҷибу ғариб, он мардумҳои сарупобараҳна, мӯи сархошон то китфу ришҳои чиркинашон то сари сина фурумада, ҷашмхошон гуруснаву пажмурдаи кунднигоҳ, дар дасту пою гарданхошон нақши занҷиру кундаю завлонаро аз назар мегузаронд.

Дар байни онҳо ҷашми амир ба марди қоматбаланди хуштаркиб ва хушсимое ғалтид, ки бо ин “фазилятҳояш” аз дигарон

чудо шуда меистод. Фармуд он мардро ба наздикаш оварданд, ӯ сӯи амир баланду бурро:

— Ассаломалайкум, ё айюҳ-ал-амир,—
гӯён таъзим кард.

— Ту кистӣ? - пурсид Саид.

— Абд-ул-амир¹, - ҷавоб дод мард.

— Номат чист?

— Молик. Молик ибн-ур-Райб.

Оре, ин мард ӯ буд, ҳамон паланги биёбонҳои Ҳичоз, Сурия, Форс. Ёро дар он қарибӣ навкарони ҳокими Шероз бо таъкиби дуру дарози пурмашаққат дастгир карда буданд. Вай дар зиндон мунтазири ҳукми ҳоким буд. Саид дар Мадина номи ёро борҳо шунида буд ва ҳеҷ гумон накарда буд, ки бо вай дар Форс вомахӯрад. Тааҷҷуб кард ва дам назад. Чун муоянаи сипоҳи форсӣ поён ёфт, амир ба ҷодирӣ худ баргашт ва фармуд, ки Моликро ба наздаш оваранд.

Молик ба ҷодир даромада таъзим бачо овард ва бо ишораи Саид дар пойгаҳ ба қанори қолини сурх зону зад.

¹ Гуломи амир

— Ту чӣ тавр ба Форс ғалтидӣ?

— Нахостам ба дасти Марвон бинни Ҳакам сарбурида ё сар ба дор шавам, - ҷавоб дод Молик.

Марвон бинни Ҳакам амири Ҳичоз ва аз бадхоҳони Саид буд. Молик, ки инро медонист, бо бурдани номи Марвон хост ба Саид рамуз кунад, ки “Бадхоҳи ту бадхоҳи ман ҳам аст”.

— Туро гуломони Марвон дастгир карданд, ту онҳоро куштӣ ва гурехтӣ?

— Ҳамин тавр, амир.

— Чӣ гуна тавонистӣ?

— Эй амир, сайёд агар палангро ба дом орад, бояд аз худ бохабар бошад, зеро паланг дар банду дом ҳам паланг аст. Сайёдони ман ин пандро фаромӯш карда буданд.

Шунидам, ки ту аз он пештар корвони сугдиёро зада будӣ?

— Муваффақ нашудам.

— Чаро?

— Пахлавоне бо навкаронаш муҳофизи корвон буд. Ман то он рӯз бо марди ҷангисаворе чун ӯ дучор нашуда будам.

— Ба зиндони Шероз чӣ гуна ғалтидӣ?

— Аз беэҳтиётии худам, амир.

— Марде бадин сурати некӯ ва мардонагӣ, ки туй, чаро роҳ заданро раво медорӣ, моли мардум ба ноҳақ мебарӣ, хуни бегуноҳон мерезӣ?

— Аз тангдастӣ, амир. Дигар ин ки пайваста меҳоҳам баҳшиш кунам, дар ҳаққи дӯстонам эҳсон раво дорам, вале симу зар надорам. Меситонам, меҳӯрам ва мебахшам.

“Вай ҳочиб¹ ман мешавад ва ҳам пахлавони сипоҳ” — ба дил гузаронд Саид ва пурсид:

— Агар ман туро аз мӯҳтоҷии симу зар бирахонам, роҳзаниро тарк мекунӣ?

Молик ғаниматҳои ҷанг ва дар кишвари сугдиёни “кофир” имкони фароҳи горату яғморо ба ҳаёл оварда ҷавоб дод:

— Чаро накунам? Дар хизмати ту хулку атвори хуб пайдо мекунам ва шукри онро ба худ лозим мешуморам.

— Пас биё, дар хизмати ман бош, - гуфт амир - то он чӣ худо рӯзӣ диҳад, бо ҳам харҷ кунем. Хӯроку пӯшокат аз ман. Ғайр аз ин, ба

¹ Хочиб — мухофизӣ шахсӣ.

ту ҳар моҳ панҷсад дирам медиҳам, то ба касе ки меҳоҳӣ бубахшӣ.

— Зиндагонии амирам дароз бод, қабул дорам, - барҳоста таъзим кард Молик.

Вай чунин бахту давлатро ҳаргиз ба ҳаёлаш ҳам наёварда буд...

ХОҶА ВА ҒУЛОМ

24

Корвони сугдиҳо аз сафари дусолаи бозаргонӣ баргашта, дар баҳори соли 675 ба диёри худ расид.

Корвониён чун дар Омул¹ аз Ҷайхун гузаштанд, ба чашмашон манзараҳои басо ғамангез боз шудан гирифтанд: аз сохили рӯд то Бухоро шаҳру деҳоти валангор, бисёрии ҷӯйҳо хушкида, бештарини заминҳои киштро шӯраву янтоқ пахш карда, дарахтони боғҳо бурида, ё аз бех барканда ва ё каллак шуда буданд. Ҷо-ҷо барзгар, бо сугдӣ кадевор — деҳқони ҷулхундипӯше ба назар мерасид, ки бо ҷуфти говони лоғару кохил замин шудгор мекард.

¹ Чорҷуи хозира

Сугди Бухоро тороч шуда буд.

Гӯё тӯфони офатборе аз ин сарзамин гузар карда буд.

Оре, гузар карда буд, аммо на тӯфони табиат, балки тӯфони горату яғмо.

Онро кишваркушоёни бегонае оварда буданд, ки ба як даст шамшеру ба як даст куръон, сарзаминҳои он сӯи Ҷайхунро забт ва салтанати худро ба устухони халқҳои он тараф устувор гардонид ва акнун дар тараддуди он буданд, ки мамолики ин сӯи рӯдро ҳам тасхир кунанд, валекин аз шикастани муқобилати мардонаи сугдиён ва туркони муттафики онҳо очиз омада, ҳоли ҳозир ба тохтутозҳо, бо мақсади гонатгарӣ ва асиргири, иктифо менамуданд. Порсол амири Хуросон Убайдуллоҳ бинни Зиёд нохост бо лашкари гароне ҳучум овард. Бухориён ба ҷанг бархостанд. Бо талаби Хотун – маликаи Бухоро туркон ба вай як миқдор лашкар фиристоданд. Лашкари Убайдуллоҳ агарчи шуморааш бештар ва силоҳаш муқаммалтар буд, бо вучуди ҳамлаҳои пуршиддат шаҳри ба муҳосира афтодари гирифта натавонист. Вай барои он ки бухориёро ба таслим шудан

водор кунад, дар шаҳрчаҳо ва деҳоти атроф харобкорию азиме сар кард, ҷанги гонатгариро бо ниҳояти бераҳмӣ бурд.

Бо фармони вай лашкариёнаш "... дарахтонро меканданд, — хабар медиҳад ровии ахбор, — деҳаҳоро вайрон месохтанд ва шаҳрро низ хатар буд", яъне Бухороро ҳам харобазор гардондани буданд.

Аз гирди шаҳр ба шаш ҷониб деҳаҳои сераҳоӣ, киштзорҳо, боғҳо, ҷӯйборҳо, роҳҳо дар масофаи чандин фарсах ба биёбон табдил ёфтанд. Бухориён маҷбур шуданд сулҳ бихоҳанд.

Убайдуллоҳ зар ва моли фаровон талаб кард.

Хотуни шӯрбаҳт барои халосӣ аз офати ҷангу муҳосира ва начоти кишвар аз харобии тамои ночор ба додани хирочи талабкардаи Убайдуллоҳ розӣ шуд. Гонатгарон ин хирочро рӯёнида, чандин ҳазор ҷавонон ва духтарони сугдиро асир гирифта, "ганимат"-и беҳисоби яғмогариашонро ба садҳо шутур бор карда, хоку хокистари ободихои дирузаро дар қафои худ гузошта рафтанд.

Бародарзодаи халифа ва ноиби ӯ дар Хуросон – амир Убайдуллох, фарзанди арзандаи Зиёд бинни Абусуфён, ҳамон Абусуфён, ки дар Ироқ расми куштору яғмои оммавиरो қорӣ карда буд ва дар Басра бо фармони вай асасҳояш баъд аз хуфтан ҳар киро дар кӯчаҳо меёфтанд, мекуштанд, — ин Убайдуллоҳи бисту панҷсола ба ҷавонии худ нигоҳ накарда ниҳоят ҷаббору хунхор буд, ки дар қатлу ғорату харобкорӣ ҳеҷ як ҳадду андозаро наметонист. Аз номус, вичдон, мурувват тамоман бегона буд. Халифаҳои умавӣ – Муовия ва пас аз ӯ Язид зишттарин ва ифлостарин корхоро ба вай месупориданд. Онҳо куштани Имом Ҳусайн (писари Алӣ ва набераи пайғамбари Ислом)-ро ба Убайдуллох супурда буданд. Убайдуллох ўро дар дашти Қарбало бо як тарзи фҷеъ бо ҳамаи занон, хоҳарон ва кӯдаконаш ба қатл расонд. Ривояте ҳаст, ки ӯ дар вақти аморати Хуросонро ба Саид бини Усмон супурдан дар Нишопур ин амири нави ханӯз ба илми ҷангу сулҳ ва ба “ратқу фатқи умури мамлакат” (идора кардани корҳои мамлакат) “ноомил”-ро бо “таҷриба”-и ҳудаш ошно намуда, ба вай

маслиҳатҳо дода буд, гуфта буд, ки пайрави
ман бош ва ба ман тақлид бикун....

26

Нӯфарн ба бошишгоҳи худ деҳаи
Искиҷкат омад.

Дар он деҳаи косибон ва ҳунармандон
вай дастгоҳи тиҷоратӣ, дӯконҳои бофандагӣ,
устохонаҳо ва дар лаби чӯйбори Сомчин
кӯшкӣ бошукӯҳе дошт. Дар устохонаҳо,
дӯконҳо, гуломон, қарздорон ва муздуроинаш
кор мекарданд. Дар ҳақиқати амр соҳиби
Искиҷкат ӯ буд, аз ҳазор чуфт (чуфти гов)
замини кораи деҳа қисми бештаринаш ба вай
тааллуқ дошт.

Деҳаро вай ғоратшуда, кӯшқу дӯкону
устохонаҳояшро торочгашта, аҳли хонавода-
ашро мусибатзада ва ғирён ёфт. Бештарини
гуломон, хизматгори ва канизонашро
сипоҳиёни амири Хуросон ба асорат бурда,
дигархояшон ба ҳар тараф ғурехта парешон
гашта буданд.

Нӯфарн саҳт ғамгин шуд, гирист, лекин
ғаму андӯҳаш дер накашид, вай ки аз сафари

бозаргонӣ бо хеле мол ва симу зар баргашта буд, ба зудӣ бо ғайрату кордоние, ки хоси ӯ буд, ба обод кардани макон ва барқарор намудани корхонаҳои худ машғул гардид.

Виркан бошад хушу ёдаш ба Самарқанд, ба Наниманча ва фарзанди нодидааш буд. Наниманча агар ба савгандаш истода шавҳар накарда бошад (“не, не, — мегуфт ба дилаш Виркан, — “агар” надорад, ва на он занест, ки аз савгандаш гардад!”), ҳар гоҳ ки Виркан мувофиқи ваъдаи хоҷа аз ғуломӣ озод шуд, ба вай бармегардад. Зани маҳбубаашро тасодуф, фалокат ба вай талоқ кард, худаш талоқ накардааст. (“Оҳ, ҳамсари азизам, чаро ман сухани туро нагирифтам, паҳлавони Суғд шудан хостам! Пушаймонам, Наниманча, аз ин пушаймонӣ ва надомати пурдард дилам хун аст”). Тани зораш аз ӯ ҷудост, аммо дар дилаш ҳозир. Наниманча писар зоида бошад ё духтар, Кӯдак агар зинда-саломат бошад, ҳоло дусола шуд. “Оҳ, писарҷонам, ё духтарҷонам, оё падари бадбахт рӯзе туро медида бошад”, — ҳасрат меҳӯрд Виркан.

Интизориҳои рӯзи озодӣ қарору ороми ӯро бурда буд. Аммо Нуфарн аз баргаштанаш ба

Искичкат як ҳафта гузашта бошад ҳам, аз озод кардани гуломи худ даҳон намекушод. Гӯё ваъдаи дар биёбони Ҳичоз додаашро фаромӯш карда буд.

Дар ин миён вай бо корҳои тичоратии худ ду бор ба Бухоро рафт. Виркан ўро мушояат кард. Дар бозорҳои шаҳр Виркан самарқандиҳои шинос ва ревдодиҳоро мечуст, то ки аз онҳо аҳволи падараш ва занашро суроғ кунад. Самарқандиҳо хешони ўро ё наmeshинохтанд ё ки падарашро шиносанд ҳам, аз аҳволи ў хабар надоштанд, ревдодиҳо бошанд, ба вай дучор намеоманд, то ин ки ниҳоят дафъаи дуввуми рафтани ў ба Бухоро як нафар ревдодӣ дучор омада, ба Виркан хабари саломатии падараш ва занашро расонд ва гуфт, ки Наниманча бо модараш писарчаи Вирканро калон мекунанд... Виркан гирифт. Аз бозориён ибo накарда, аз бозе ки ба гуломӣ афтада буд, аввалин бор гирифт. Ҳам аз шодӣ, ҳам аз алами ҷудой мегиристу ашки шӯрашро бо мушташ пок мекард.

Тоқаташ тоқ шуда буд, ба Искичкат баргашта, ваъдаи Нӯфарнро ба ёди вай овард:

— Хоча, хати бароти маро кай медихед?

— Хати барот, — хоҷа худро ҳайроншуда нишон дод.

— Шумо ваъда дода будед.

— Ваъда?! Он рӯз ту маро бо наҷот додани қорвон хушнуд қардӣ, ман туро бо ваъдаи озода хушнуд қардам; ҳисоби дуямон баробар аст, — гуфт бо заҳрханда Нӯфарн.

Виркан, гӯе ки мушти гароне ба сараш хӯрда бошад, гаранг шуда монд, ҳатто ба тезӣ забонаш ба гуфтор ҳам наёмад.

— Шумо... дурӯғ гуфта будед, Ваъда-атон дурӯғ буд, — пурсид ӯ ниҳоят.

Ин тарз гуфтори ғулом бо хоҷа густоҳӣ, нофармонӣ ҳисоб меёфт, Нӯфарн дар ғазаб шуд:

— Палид! Сағ! — дод зад вай, — Ман туро аз мурдан ҳалос қардам, умратро ҳаридам! Ту даҳ умри дигар бинӣ ва хизмати маро кунӣ, боз ҳам ҳаққи маро адо қарда наметавонӣ, кӯрнамак! Бори дигар аз озодаи даҳон накушо, ки ба сутун мебандамаст.

Нӯфарни аҳдшикан ғулом ва чокири баҳодуре чун Вирканро аз даст додан намехост.

“Аммо вай қавлашро дар пеши гувоҳони бисёр дода буд, — ба хотир гузаронд Виркан. — Оё бозоргони номдоре чун ӯ розӣ мешавад, ки ба дурӯггӯӣ, фиребгарӣ ном барорад?” Не, Виркан хоҷаашро осуда нахоҳад гузошт ва домани ӯро раҳо нахоҳад кард...

27

Бозаргонон рӯзи ба Бухоро расиданашон Хотунро зиёрат карданӣ буданд, аммо вай дар шаҳр набуд, дар Фарахша буд (деҳи қадимаи Фарахша, воқеъ дар чаҳор фарсаҳии шаҳр ба роҳи Хоразм, бошишгоҳи бухор-худотҳо буд, онҳо дар он деҳ қалъа ва кох доштанд), дар он ҷо писари хурдсолар Тугшодаи валиаҳд дар бистари беморӣ хобида буд, малика аз сари болини ӯ дур намешуд, вай хабар фиристода буд, ки бозаргононро дертар пас аз сихат ёфтани шоҳзода қабул хоҳад кард.

Шарикони сармақандӣ ва пайкандии Нӯфарн ночор дар интизории аз Фарахша баргаштани малика дар Бухоро монда

буданд. Малика чун пас аз чанде ба Бухоро, ба кохи подшоҳии худ баргашт, онҳо инро ба Нӯфарн хабар доданд. Нӯфарн ҳадяву пешкаши барои малика тайёр карда мондаашро бардошта бо мушояти Виркан, ки ҳамчун саиси калон савора мерафт ва чанде аз гуломону хизматгори дигараш, ки аз паси хоҷа пиёда медавиданд, ба Бухоро равон шуд.

Бозаргонон ба қалъа даромаданд, хизматгору саисҳошон дар регистон монда мунтазири баромадани хоҷаҳои худ шуданд.

Аз чоштгоҳ то нисфи рӯз мунтазир шуданд, то ки маросими қабул дар ҳузури малика ба охир расиду бозаргонон аз қалъа баромаданд.

Дар ҳамин вақт Виркан ниятеро, ки дар дил дошт, ба амал овард:

— Ба ҳазратҳо сухане дорам, агар ба густохӣ ва беадабӣ нагиранду иҷозатам диҳанд мегӯям, — дар ҳоле ки лаҷоми аспӣ Нӯфарн ба дасташ буд, сӯи бозаргонон таъзим карда гуфт ӯ.

Бозаргонон истода ба вай нигоҳ карданд. Нӯфарн чин ба абрӯ оварда гӯшашро сӣх кард. Бозаргони пайкандӣ, ки

пас аз воқеаи биёбони Ҳичоз ба Виркан бо назари лутфу навозиш менигарист, гуфт:

— Бигӯ, паҳлавон, чӣ сухане дорӣ?

— Ҳазратҳо ба хотир доранд, ки хоҷаам ба ман ваъдаи озодӣ дода буданд.

— Оре, ба хотир дорем. Гуфта буданд, ки ба ватан расидан замон туро озод мекунанд.

— Ман шодӣ карда будам, умедвор шуда будам, аммо... — Виркан суханаширо қатъ карда ба Нӯфарн нигаристу боз ҳамон лаҳза аз вай рӯ гардонд ва хомӯш монд.

Нӯфарн ба тундӣ лаҷоми аспро аз дасти Виркан рабуд, яке аз гуломонаш давон омаду хам шуда чорповор бар ду пой ва ду даст истод, хоҷа ба пушти вай по ниҳода ба зин барнишаст ва ба бозаргонон рӯ оварда Вирканро нишон доду гуфт:

— Ин гуломи кӯрнамак аз худ рафтааст! Ҳамон як даҳон сухани маро, ки дар Ҳичоз ба тариқи навозиш барои хурсандии ӯ гуфта будам, маҳкам гирифта ба ман даъво мекунад. Бубинед густохӣ, нофармонии ин гуломи зархарид то ба кучо расидааст! Озод шудан мехоҳад!

Сипас хоҷа ба болои Виркан “дуаспа тохт”:

— Ту, нобакор, носипос, ба ман чи хизмати фавқулоддае кардӣ, ки дар ивазаш озодаи бихоҳӣ? Дуздонро рондӣ, қорвоноро муҳофизат кардӣ, хуб ин хизмат-ку дар ӯҳдаи ту буд, ман туро ба сафар маҳз барои ҳамин қор бурда будам, маҳз барои ҳамин туро меҳӯрондам, мепошонидам. Ту фаромӯш кардаӣ, ки ман туро аз ҷанголи марг раҳонидам бақияи умратро харида будам? Боқе нест, агар фаромӯш карда бошӣ, ҷӯбу тозиёна ба ёдат меандозад ва кӣ буданатро ба ту дурусттар фаҳмонда мемонад!

— Пеши хоҷаат зону бизан! Бахшоиш бихоҳ! — гуфт яке аз бозаргонон ба Виркан.

— Тавба кун! — фармуд дигаре.

— Тавба мекунам, бахшоиши ҷасора-тамро мехоҳам, аммо хоҷаам аввал ба ваъдаашон вафо кунанд, — ҷавоб дод Виркан.
— Худашон умедвор карда буданд, ноумед накунанд, диламро нашикананд, охир ман ҳам одамам, бандаи худоёнам, агарчи гуломам.

Дар ҷашмони Виркан ашк намудор гашт.

— Қавл ё ваъдае, ки хоҷа ба гулом медихад, эътибор надорад, — гуфт бозаргони дигар, — хоҷа ҳар вақт ки хоҳад, метавонад ваъдаи худро ботил кунад. Инро ҳамаи гуломон медонанд, фақат ту намедонистай.

— Ман аз кучо донам? Шунда будам, ки бузургон аз қавли худ намегарданд, беқавлиро беномусӣ медонанд.

Бозаргони пайкандӣ ба Виркан дилаш месӯхт, бинобар ин бо мулоимат гуфт:

— Ба ҳар ҳол хоҷа ҳамаи моро ба ваъдаашон гувоҳ гирифта буданд. Мо инро кори хайр дониста, ба олиҳиммати хоҷа тан дода, ҳатто ҳудамонро ҳам дар савоби озод кардани гулом якдараҷа шарик дониста, хушнуд шуда будем. Хоҷа, албатта, соҳибхитиёранд, аммо, ба ҳар ҳол нағз мешуд, ки ...

— Шумо, ки инчунин чӯёи савоб будаед, бо ҳиммати олии худатон аз гуломонатон якеро озод кунед, то ман аз олиҳиммати шумо ибрат бигирам, — ба миёни сухани пайкандӣ давида киноя кард Нӯфарн.

Пайкандӣ дар ҷавоби ӯ даҳон кушода буд, ки мизбони бозаргонон — шарикӣ

бухории онҳо ба сухан ҳамроҳ шуда мочарои сарзадари катъ кард:

— Гап тамом, азизон, — гуфт ӯ. — Кори ин ғуломро ба ихтиёри хоҷааш ҳавола мекунем. Биравем, ки вақти нахории нимрӯзист.

Вай савор шуда аспашро ба роҳ андохт, бозаргонон аз пасаш ба кӯшки ӯ равон шуданд.

28

Нӯфарн рӯзи дигар ба Искиҷкат баргашт.

Вай таҳдиди худро фаромӯш накарда буд. Дар сарои пеши саисхона ба саисҳо ва дигар хизматгоронаш фармуд, ки Вирканро либос аз танаи баркананд, ба сутун банданд ва бизананд. Онҳо рафиқони Виркан буданд, аммо аз фармони хоҷа чора набуд, шаш нафар хоҳам-нахоҳам ба сӯи ӯ кадам занад. Ҳарчанд имою ишораҳояшон ба Виркан ин маъниро мефаҳмонд, ки “Ҳеҷ гап не, ба мо таслим шав, мо ҳамин тавр ба намуд чӯб мефурорему саҳт намезанем”, лекин паҳлавон сутунбанд

шуданро ба худ ор медонист. Ў якеро лагаде заду ғалтонд, саиси дуввум ҳам аз зарбаи мушти ӯ замингир шуд. Бо вучуди ин онҳо аз ваҷоҳати хоҷа ваҳмида ба Виркан ҳамлаовар шуданд, Виркан дастколари бардошта ниҳеб кард:

— Ҳар кадомат аз ҷонат сер шуда бошӣ, наздик биё!

Ниҳебаш чиддӣ буд, бо Виркан “ҳазл карда намешуд”, онҳо инро медонистанд. Оне, ки аз зарби мушт замингир шуда буд, базӯр хеста ба пой Нӯфарн ғалтид, дигарон низ ҳамчунин карданд ва гирифта ба зорӣ даромаданд:

— Хоки поятон мешавем, хоҷа, ба мо раҳм кунед, вай моро мекушад; ба ҷои вай моро занонед.

— Тарсуҳои нобакор! — ба сари онҳо дод зад Нӯфарн. — шаш кас аз як кас тарсидед! Дар вучудатон як зарра мардӣ нест, ҷомаи занон пӯшед!

Вай дар ҳолати ночории ғазаболуд истод-истоду баъд сӯи Виркан:

— Ҳоло биист, ман адаби туро дигаргуна хоҳам дод! — гӯён ба аломати азму

чазм ришашро қабза карду аз сарой бадар рафт.

Ба нокомӣ анҷомидани додхоҳии назди бозаргонон Вирканро сахт маъюс карда бошад ҳам, вай ба худ қарор дода буд, ки дертар, газаби хоҷа пасанда, ки шуд, аз вай барои рафтан ба Самарқанд иҷозат меурсад, аммо акнун баъди воқеаи саисхона дари чунин хоҳишро ҳам аз ҳар тараф баста медид.

Аз мобайн як ҳафта гузашт, хоҷа ба Виркан кордор нашуд, — шояд дар байни шуглҳои худ ба Виркан “дигаргуна адаб додан”-ро фаромӯш карда ё ки ба ин кор фурсат наёфта буд.

Виркан бошад кӯшиш мекард, ки ба чашии хоҷа камтар намудор шавад.

Рӯзе аз рӯзҳо ба ҳавлии беруни Нӯфарн пирамарде ворид шуд. Дар танаш чакмани сурхи фарсудаву дарида, дар пояш мӯкии кӯҳна, вай хастаҳол менамуд. Виркан падарашро базӯр шинохт. Падару писар якдигарро оғӯш карда гиристанд.

— Падарҷонам, худат омадӣ. Мебоист ман ба дидани ту мерафтам, лекин чӣ кунам, ки хоҷа рухсатам намедихад, охир ман асирам,

падарчон. Наниро, набераатро мебинӣ? Онҳо
сиҳат саломатанд?

— Шукр, писарам, ҳар ду саломанд, ба
ту дуруди пазмонию муштоқӣ мефиристанд.
Ҳамдеҳаи мо бо ту дар бозори Бухоро
воҳӯрда будааст, ба ман хабари туро овард,
ман пагоҳии дигар баромада ба ин сӯ равон
шудам.

— Бечора падарам, писари беҳирадат ба
сари ту ҳамин қадар ғаму кулфат овард.
Лаънат ба рӯзе, ки хаёли паҳлавонӣ кардам,
панди туро нагирифтам, сухани Наниро гӯш
накардам ва ба ин асорати нангин афтодам.
Ту гуноҳи маро бахшидӣ ё не, падарчон?

— Бахшидам, писарам. Охир, ҷавон
будӣ, ханӯз рӯзгорнодида, неку бад наёзмуда
будӣ. Ман ҳам дар синни ту дар сарам чи
савдохое, дар дилам чи ҳавою ҳавасҳое ки
надоштам. Лекин навмед машав, дилшикаста
машав, писарам. Ҳар як роҳро поёне, ҳар
шаbero саҳаре ҳаст, бошад, ки асирии ту ҳам
ба поён ояд. Аз омадани ман мақсад танҳо
дидор нест, мақсадам озодии туст.

— Ту меҳоҳӣ маро озод кунӣ? — бо
хайрату ҳаяҷон пурсид Виркан.

— Оре, — гуфт Ревахшиён, — бо ҳамин ният омадам. Дар хона ҳар чи фурӯхтанӣ буд фурӯхтам, ба вағн назр кардам, аз мағупати бузург дуо гирифтам.

— Падарҷон!

— Баҳои туро овардам, ба хоҷаат медиҳам, шояд ба озод кардани ту розӣ шавад.

— Чорсад дирам?

— Оре.

— Аз кучо ёфтӣ, падар?

Ревахшиён пул овардани паҳлавони Суғдро нақл кард, гуфт: “Ёдхишетақ одами покдил аст, хайрхоҳи туст”. Ревахшиён бо умеде, ки шояд рӯзе писарашро харида гирифтан муяссар шавад, ба мӯхточию маҳрумиҳои саҳт тоқат карда, он пулро сарф накарда ду сол боз нигоҳ дошта омада буд.

Виркан дар ҳоле, ки боз ба чашмонаш об омада буд, ду дасти пирамардро гирифта бӯсид:

— Падарҷонам, дили ту бошишгоҳи худоён аст, чашмаи меҳру сафост. Агар дуямон ба умедамон расему ман озод шавам, дар дунё ба ту бандавор хизмат мекунам.

— Озодии ту барои ман саодати ҳар ду дунёст, дигар ба ман ҳеҷ чиз даркор нест. Агар озодии туро надида бимирам, саодати он дунё ҳам ба ман даркор нест: ман дар дами чон канданам аз худоҳо, аз Зардушт рӯ мегардонам ва муртади дӯзахӣ мемирам.

— Ин тавр мағӯ, падар.

— Модом ки худоҳо ба подоши ибодати шастсолаам ба ман асорати писари ягонаамро медода бошанд, аз онҳо даргузаштанам равост.

Ревахшиён аз ҳисси хорӣ лабонаш меларзиданд, дар кунчи чашмони хастаи камнураш ду қатра ашк халқа зад. Виркан ба холи падараш он қадар дилаш сӯхт, ки меҳост дод гӯяд, фарёд кашад, сарашро ба дару девор занад. зеро барои ба ин ҳол расидани пирамард ҳудахро гунаҳкор медонист.

Вай падарашро дар бошишгоҳи худ ҷой дод.

Нӯфарн ба кучое рафта буд, бегоҳирӯзӣ баргашт.

Виркан ва хизматгорони дигар дар дами дарвозаи кӯшк аз вай истикбол карданд ва ёрӣ дода ўро аз асп фуруварданд.

Ревахшиён дар як канор ду даст ба пеш гирифта истода буд.

Виркан ба хоҷа ўро нишон дода:

— Падарам ба хизмат омадаанд, — гуфт.

Ревахшиён ба Нўфарн таъзим кард. Хоҷа истода бо кароҳат сўи ў нигарист ва тааҷҷубомез пурсид:

— Ба хизмат?

— Оре, хоҷа арзи бандагӣ дорам, — гуфт Ревахшиён.

— Чӣ арз? — Нўфарн ду даст бар пушт ва чашмонашро нимпӯш кард, ки одатан арзи аҳли ҳоҷатро дар ҳамин ҳолат мешунид.

— Зиндагониат дароз бод, хоҷа, — ба арзи муддао шурўъ кард Ревахшиён, — ба карами ту умедвор омадам. Ду сол нахўрдам, напӯшидам, бо сад риёзату машаққат чорсад дирам баҳои писарамро андўхтам ва ба ту овардам. Пири нотавонам, бекасам, ба ман раҳм кун, хоҷа, ба аёлу кўдаки ин чавон раҳм кун, ки аз ин зиндачудой дилрешанд, ятим, бепаноҳ, бесару сомон мондаанд. Сарнавишти шум буд ё наҳси рўзгор, ки писари озодам асир афтод. Ту бо караму ҳиммати худ аз марг наҷоташ додӣ, бар ман ва ў миннати беҳад

ниҳодӣ, мо туро дар ду дунё сипосгузорем. Акнун чӣ мешавад, ки бо ҳамон караму ҳиммат ба вай озода бахшӣ. Фарзанди ягонаамро ба ман бозбидех, хоҷа, — Реваҳшиён дар ин ҷо худро бохт, донаҳои ашқи шӯр ба ришаш шориданд, — асои пириамро бозбидех, ба беваи ҷавони шӯрбаҳт ва кӯдаки ҷетим шавҳару падарашонро бозбидех. Худоён давлататро даҳчанду садчанд зиёда кунанд, ба раҳму шафқати ту умедвор омадам. Аз ман ин писандози бечорагиамро биғиру Вирканамро раҳо кун, хоҷаи азиз.

Нӯфарн ҳамонро ду даст бар пушт фурсате ба замин нигоҳ карда хомӯш истод, гуломон ва хизматгорунаш ба вай ҷашм дӯхта буданд, гӯё ба забони нигоҳ илтиҷо мекарданд, ки: рад накун! Розӣ шаъ!

Ниҳоят хоҷа сар боло карда ба гуфтор омад:

— Хуб, ман розиам, писаратро озод мекунам, аммо ... — Нӯфарн суҳанаширо қатъ карда ба ҳозирон нигарист ва табассуми шодии дар чеҳраи Реваҳшиён, Виркан ва хизматгоруни барқзадро дида дудил гашт:

шарти озодии гуломро ҳозир гӯям ё баъд? Қарор дод, ки ҳозир гӯяду монад. “Савдо савдост, ман чаро дар фикри суд набошам ва зиёни худ хоҳам? — ба дил гузаронд ӯ ва гуфт: — Аммо ту он чорсад дирамро, ки писарат ба он харида шуда буд, қарз бишмор ва писаратро гарави қарз. Лекин ман ба касе ҳасана намедихам. Ба ғоидаи ҳармоҳа се дар сад то панҷ дар сад медиҳам. Аз ту ғоидаи ақал, яъне се дар сад мегирам. Чаро? Чунки агар он пул ба дастам мебуд, ман бо вай тиҷорат мекардам, чорсад дирам дар ин муддат чор ҳазор дирам мешуд. Ту пули маро бо ғоидааш бидеҳ ва гараватро, ки писарат бошад, аз ман биситон. Сухан тамом.

Нӯфарн инро гуфта ба дарвоза даромаду рафт.

29

Вай бовар дошт, ки пирамард чорсад дирамро бо ғоидаи беш аз дусолааш дода наметавонаду аз талабаш дармегузарад.

Реваҳшиёни дармондаву ҳайрон бо ду даст миёнашро гирифта ба суфаи паҳлӯи

дарвоза фурӯ нишаст ва пушт ба девор дода
чашмонашро пӯшид. Вай дар ин лаҳза ба каси
якбора дардгирифтае монандӣ дошт. Виркан
дар пахлӯи ӯ чой гирифт. Ҳар ду хомӯш, гарқи
хаёлотӣ андӯхбори худ буданд, Хизматгорони
хоҷа ҳар яке аз паси кори худ рафтанд.

Фурсате ба хомӯшӣ гузашт, падару
писар гӯё маҷоли сухан гуфтан надоштанд.
Сипас Виркан бархоста даст дар бағали
Реваҳшиён кард ва:

— Биё, падар, ба хучра меравем, —
гӯён ӯро гирифта бурд.

Вай кунҷаки қаҳдонро, ки ҷои хобаш
буд, хучра номид. Он кунҷакро вай аз коҳ холи
карда аз бўрӯ тавора кашида буд. Порое
намад, пӯстаки буз, обдастаи сафолин ва як
косаи ҷӯбин анҷоми “хучра”-ро ташкил
мекарданд. Гуломон ва хизматгорони дигар
ҳам дар анборҳо, ҳезумхонаҳо ва ҳатто оғилҳо
барои худашон ҳамин гуна “Хучраҳо” сохта
дукашӣ-секашӣ ҷойгир шуда буданд.

Падару писари ғамзада шаб ҳама шаб
дар кунҷаки тори лаҳадмонанди қаҳдон
фоидаи се дар сади “қарз”-ашонро ҳисоб
мекарданд. Дар бисту панҷ моҳу нуздаҳ рӯзи

гузашта фоидаи қарз сесаду чанд дирам баромад, ки бо иловаи тани қарз ҳафтсаду чанд мешуд. Ин миқдори пулро Ревахшиёну Виркан дар умрашон ҳаргиз ба даст надоштанд.

Ревахшиён зуд ба Самарқанд ба деҳаи худ баргаштани шуд.

— Заминро мефурушам, — гуфт ӯ. — Ба иҷора дода будам, ба худи иҷорадор мефурушам, ӯ дер боз онро харидорӣ мекунад. Ним чуфт замин ақаллан ба сесад-сесаду панҷох дирам меравад.

Пирамард шитоб мекард, зеро ҳар як рӯзи таъхираш ба қарз меафзуд.

Вай рафт ва баъди ду ҳафта боз дар Искиҷкат ҳозир гардид. Заминашро фурухта сесаду шаст дирам ба даст оварда буд. Дар сурате ки ӯ Вирканро аз ғуломӣ озод мекард, аз даст рафтани замин чи аҳамияте дошт? Падар тайёр буд, ки озодии писарашро ба чон бихарад.

Нӯфарн ночор Вирканро раҳо кард.

Падару писар ба Ревдоди Самарқанд баргаштанд.

Виркан аз дари хавлӣ даромада хӯрчинро аз китфаш афканду наништа ба манзили Наниманча шитофт.

Зан шавҳари баногоҳ аз дар намудоршудаашро дида, беҳудона ба сӯяш тохт, вале ба вай нарасида яке истод, калавид, афтиданӣ буд, Виркан давон рафту ўро дар бағал гирифта аз ғалтидан нигоҳ дошт. Зан нимбеҳуш буд, ҳам Виркан ва ҳам модари Наниманча тарсиданд: мабодо ки шодимарг шавад. Ўро саросема ба рӯяш об пошида ба хуш оварданд.

— Агарчи мемурдам ҳам, беормон мерафтам, чунки туро дидам, Виркан, озод дидам, — мегуфт ў ба шавҳараш, — зиндаю саломат дидам, ба муродам расидам.

Виркан Шеркавичи дусоларо ба синааш пахш карда дасту почакҳояшро мебӯсиду мегирист...

БАҲОИ СУЛҲ

30

Шаҳри Бухоро дар пой қалъа, ҳамчун дастархони пурнеъмате дар пеши меҳмони

болонишин, густурда ва дар ихотаи девори баланд қарор гирифтааст. Дар даруни қалъа боз қалъаи дигаре буд, ки кохи ҳукмдорони Бухоро — Бухорхудотҳо дар вай буд. Ҳафт дарвозаи шаҳристон дар ҳафт ҷониб ба рабаз¹, ба маҳаллаҳо, бозорҳои берунии шаҳр, деҳаҳо ва боғистонҳо боз мешуданд. Ба гирди рабаз ҳам девор кашида ва ин девор қариб нисфи ободихои вилоятро печонда гирифта буд. Дар арзи садҳо сол мардумони барои ҳифзи ҷон ва моли худ аз ҳар гуна ҳучумҳои ғоратгарӣ истилогарӣ беруна маҷбур буданд гирдогирди ободихои кишварашонро девор бигиранд. Садҳо ҳазор мардум аз насл ба насл дар кашидани деворҳо ва таъмири онҳо меҳнат мекарданд. Меҳнат гарон буд, тоқатфарсо буд, лекин ғайр аз тоб овардан чора набуд.

Амали подшоҳии Хотун — маликаи Бухоро аз бомдод сар мешавад. Ҳар бомдод вай ба муқаррабон, надимони худ савора аз қалъа баромада, ба дами дарвозаи Регистон дар сахна болои зинапоё бар тахт менишинад.

¹ Рабаз — беруни девори гирдогирди шаҳр

Дар пешгоҳи ӯ, рӯбарӯи дарвоза, дусад ҷавони зарринкамари шамшердор ба ду қатор саф кашида ва омодаи хизматанд. Инҳо бузургзодагон, авлоди шоҳон ва моликони деҳаҳо мебошанд. Аз навад русток¹ навад қавми кишвар ҳар қавме ҳар рӯз ин дусад ҷавони волотаборро ба пойтахт ба хизмати малика мефиристонанд, бо ин тариқ навбати ҳар қавм дар як сол ҷаҳор бор аст. Дар Регистон кам-кам ҳар тоифа мардуми додхоҳ, аҳли ҳоҷат ва инчунин дигар шахриёни булҳавас тӯб мешаванд. Хотун, ба ибораи соҳиби ахбор “Дар кори мулк фикр кардӣ (мекард С.У.) ва амру наҳй мерондӣ ва онро, ки хостӣ, хилъат додӣ ва онро кӣ хостӣ уқубат кардӣ” ва он ҷавонони зарринкамар дар паи иҷрои фармонҳои ӯ ба ҷон мекушиданд.

31

Аввали тобистони соли 676, дар яке аз рӯзҳо, наздики ҷоштгоҳ Хотун дар Регистон ба ҳамин тарз машғули фармонравӣ буд, ки

¹ Деҳаи калон ё якҷанд деҳаи тобеи як маъмурият.

баногоҳ аз дарвозаи Кандиз (Кӯҳандиз), ки бо вай аз шахр ба чониби қалъаи дар беруни шахристон воқеъшуда баромада мешуд, саворе намудор гашт. Савор асп тозонда ба наздики дарвозаи қалъа омада ҳудро аз зин бар замин афканд. Ҷавони навхате буд, шитобзада ва гардолуд буд, ба ду зону афтида сӯи Хотун таъзим ба ҷо овард ва сар бардошта нигоҳ карду як лаҳза бо даҳони во хомӯш истод. гӯё он чиро бояд мегуфт, фаромӯш кард, лекин дар ҳақиқати амр вай аз ҳусну ҷамоли малика дар ҳайрат монда буд. Ҷавонзани гулгунчехраи шахлочаши латифномери дар пеши назар медид, ки бо нимтабассуми хавотиромез ба вай ҷашм дӯхта буд.

— Маро соҳиби¹ Фороб фиристод, — ниҳоят ба забон омада бо овози баланд гуфт ҷавон, — Парерӯз лашкари гарони арабҳо аз рӯд гузашт!

Хотун ва атрофиёнаш безобита шуданд, аз тӯдаи мардуми гирдомада ғалогула бархост, дар лаҳзаи дигар шахриён ошуфтаю

¹ Яъне молик, ҳаким

саросема ба ҳар сӯ пароканда шуданд, онон ба хонаҳо ва дӯконҳои худ мешитофтанд, то ки зудтар чизу чораашон, колаяшон, нақдинаашонро пинҳон кунанд. Маросими арзшунавӣ, “амру наҳй” якбора қатъ гардид. Мулозими дарбор ба чавонони зарринкамар, ки дар майдон акнун фақат онҳо монда буданд, амри маликаро эълон кард, ки ҳоли ҳозир ба деҳаҳои худашон барнагарданд ва дар қалъа истанду мунтазири фармон бошанд.

Малика ба кохи худ баргашта бо надимонаш ба машварат нишаст.

Вай малул ва парешонхотир буд, надимонаш ҳам инчунин. Кишвар пас аз тороч ва харобкорие, ки перорсол Убайдуллоҳ бинни Зиёд дар ин сарзамин ба амал оварду чандин ҳазор чавонони онро асир гирифта бурд, ҳанӯз ба худ наёмада буд, пас ба ин тохти нави ўрдуи гораггарон чӣ гуна, бо кадом қувва муқобилият бояд кард? Ўрду баъди ду-се рӯз ба Бухоро мерасад, бухориёнро ҳатто фурсате намонанд, ки қувва чамъ кунанд ва аз ҳамсояҳои ёри талабанд. Агар талабанд ҳам, то ёри мерасад,

ки ўрдуи ғоратгарон кишвари харобзорро бори дуввум харобтар мегардонанд.

Хотун ва надимонаш аз дариҷаи боргоҳ халқи гурезонро медиданд: марду занҳо, бори коло бар дӯш, пиёда, ҳаракӣ ва аспакӣ аз шаҳр баромада, ба атрофу акноф фирор мекарданд.

32

Мушовирони Хотун ҳафт нафар буданд, ҳама деҳқонони¹ бузург ва бонуфузтарин шахсони кишвар.

Ҳама хешони дуру наздики хонадони бухорхудотҳо. Деҳқони бузург ва яке аз давлатмандтарин бошандагони шаҳр, марди солхӯрдаи мутакаббир Моҳбудон ба сулҳ хоستان аз амири Хуросон исрор мекард. Ва ин исрори ӯ бе гарази шахсӣ набуд: агар арабҳо шаҳрро бигиранд, молу мулки ӯ ба яғмо меравад ва агар сулҳ баста шавад, хирочро ҳазинаи давлат ва аҳолии шаҳру кишвар медиҳанд.

¹ Заминдорони калон, ҳокимони маҳалҳо, моликони деҳкадахоро деҳқон меномиданд.

— Ҷӯёи сулҳ бояд буд, ғавран мӯътабарони шаҳрро ба пешвози амир бояд фиристод, — бо қатъият таклиф мекард Моҳбудон.

Сипоҳдор (сарлашкар) Вғашфарн ба вай эътироз карда мегуфт:

— Ин пешниҳоди ту бе ҷанг таслим шудан аст. Нанг! Номус! Ту нанги маликаро меҳоҷӣ?

— Ман-ку инро намехоҳам, лекин ту, албатта, ҳақ дорӣ боз ҳам зиёдтар наҳоҷӣ.

Ин сухани Моҳбудон кинояи борики буд аз муносибати сипоҳдор бо хотун, ки дар хуфия ошику маъшуқи якдигар буданд ва ин роз аз атрофиён пинҳон намонда буд. Бо ин вачҳ ва инчунин ба киёси он ки Тугшода баъди нӯҳ моҳи вафоти бухорхудот — шавҳари Хотун таваллуд ёфта буд, бадҳоҳони хотун бачаро аз Вғашфарн гумон мекарданд. Моҳбудон ҳам азҷумлаи нохайрҳоҳони Малика ва инчунин Вғашфарн буд, вай мусибатҳои ба сари кишвар омадаро аввалан аз “касофат”-и занак будани ҳукмдори Бухоро ва сониян оқибати алоқаи норавои ӯ бо сипоҳдор медонист.

Маликаи соҳибчамол ҳукмдори ботамкин ва боиродае буд, “ба рӯзгори вай аз вай соҳибройтар набуд ва ба исобати рой¹ мулк медошт ва мардумон вайро мунқод² гашта буданд” — менависад муаррих.

Бо он ҳама тангии ҳол ва душвории вазъият малика ба муқобилат кардан қарор дод. Фармон содир кард, ки чавонони шаҳр яроқдор шаванд, қавмҳо ба Бухоро дастаҳои яроқдор фиристанд. Он дусад нафар чавонидар он рӯз ба хизмат омада ба сафи сипоҳи Бухоро дохил карда шуданд. Фавран ба Самарқанд, Кеш, Хатлон ба талаби ёри намояндагони дарбор равона карда шуданд.

Мушовирон ҳар яке фармоне гирифта аз боргоҳ бадар рафтанд.

33

Малика бо Тугшода ба хонаи хоса даромад. Дилошуфта ва парешонҳол буд, дар хилвати хона ўро тамкину хештандорӣ тарк

¹ Раъйи пухта, беҳато,

² Фармонбардор.

карданд. Вай худро ба рӯи қолин партофта
гиряро сар дод. Писари чордахсолаашро
огӯш карда менолид:

— Вой ба ҳоли мани нагунбахт! Бало аз
паи бало ба сарамон меояд, ман чӣ кор кунам,
писарам? Кошкӣ ба ҷои падарат ман
мемурдаму вай зинда мемонд. Падарат
марди размовар буд, ботадбир буд. Ман зан
ҳастам, яроқ бардошта наметавонам.
Падарат агар зинда мебуд, намегузошт, ки
ин бегонаҳои чашмгурусна, ин аҳриманони
одамсурат кишвари моро тороч кунанд,
поймол кунанд. Наход ки ман ба ту мулки
харобу табоҳеро боқӣ гузорам? Писаракам,
нури чашмам, зудтар калон шуда ба ҷойгоҳи
падарат бинишину сарпанҷаи душманонро
битоб, балою офати онҳоро аз сари
кишварамон дафъ кун!

Бачаи дилсаҳт, тундхӯ, худписанд
Туғшода “Гирятро бас кун, ҷомаамро тар
кардӣ!” гӯён бо як ҳаракати тунд худро аз
огӯши модар чудо карду гуфторашро давом
дод:

— Чаро намегузорӣ, ки ман ба ҷанг
равам? Ман ба аспсаворӣ аз Вғашфарн

намемонам, бо худаш шамшербозӣ мекунам, вай мегӯяд: “Кошкӣ сарбозони ман ҳамчун шоҳзода шамшер зада метавонистанд”. Ман камон кашида метавонам, каманд ҳам меандозам. Маро сипоҳ бидеҳ ва ба ҷанг фирист.

— На, писарҷонам, ту хурдсолӣ, ҷангиданат барвақт аст.

Малика ба шоҳзода бо андӯх менигарист: дилаш аз хислатҳои нописандаи писараш доғ буд, аммо вай он хислатҳоро нодида мегирифт, умед дошт, ки Тугшода баробари калонтар шудани синнаш хулқу атвораш ҳам дигаргун хоҳад шуд, лекин баръакс хулқи вай то рафт бадтар мешуд, ки беҳ намешуд. Меҳрубонии кӯронаи модар, тамаллук, хушомадгӯӣ ва хизматгузори дарбориён валиаҳди хурдсолро таври дигар “тарбия” мекарданд. Чун Тугшода фарзанди ягона ва бухорхудоти оянда буд, малика ба ҷони ӯ меларзид ва ларзону дилтапон парасториаш мекард: худо накунад ки ҳаёти ӯ дучори камтарин хатаре шавад ё ба танаш захме бирасад...

Ўрдуи Саид бинни Усмон чун лашкари малах дар роҳи худ ҳамаи хурданиро хӯрда, нохӯрданиро хоида, киштҳоро поймол ва деҳаҳо, чарогоҳҳоро аз чинси чорпо холӣ намуда ба сӯи Бухоро ҳаракат мекард.

Амир дар миёни қувваи асосии лашкараш ва талоя (дастай пешгард) гоҳо зинсавору гоҳе дар тахти равон нишаста меомад. тахти равони ўро даҳ гуломи ҳабашӣ мебардоштанд.

Вай қарор дода буд, ки ба маслиҳати Убайдуллоҳ бинни Зиёд амал намуда, дар Бухоро зиёд таваккуф накунад, бо бухориён ба ҷанг надарояд ва ба ғорату яғмо андармон нашавад, балки зудтар ба Самарқанд равад. Дар юриши Самарқанд вай барои беҳатарии пушти лашкараш аз бузургон, шоҳзодагони Бухоро ягон сад нафарро гаравгон хоҳад гирифт. Ин ҳам “маслиҳат”-и Убайдуллоҳ бинни Зиёд ва мансабдорони собиқаи “корозмуда”-и ў буд, ки дар тохтутозҳои ғоратгарӣ дар Сугди Бухоро ҳамрикоби амири худ буданд. Онҳо боз ба Саид гуфта буданд:

— Ту пойтахти ихшидро, ки гирифтӣ, Бухоро ва инчунин дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳр худ аз худ таслим хоҳанд шуд. Агар ту ба ҷангу муҳосираи Бухоро машғул шавӣ, мабод ки ихшид, дигар моликони Мовароуннаҳр ва шояд туркон ҳам сипоҳ гирд оваранд ва балки ба мадади Бухоро оянд ва ту дар ин ҷанг андармон шуда фурсати ғаниматро аз даст диҳӣ. Агар аз ғорати Бухоро умеди молу чиз дошта бошӣ, бидон, ки баъд аз тохту юриши мо дар Сугди Бухоро чизи казоӣ намондааст, ки ба ғорат кардан арзад ва инчунин хазинаи Хотун ҳам холист. Ба Самарқанд биштоб ва ихшидро ғофилгир бикун, вай дар муқобили лашкари ҷаррори ту истодагӣ карда наметавонад, ва ту иншооллох нахустин фотеҳи Мовароуннаҳр хоҳӣ шуд ва ҳам сарватмандтарини амирон, зеро сарвати Самарқанд аз зару сим, абрешим ва дигар молу матоъ ҳисоб надорад.

Ин “маслиҳат”-ро дар дили Саид бинни Усмон ҳирси ҷоҳу молро ба ҷӯш оварда буданд.

Вай дар ҷаҳор фарсаҳии Бухоро ба лаби ҷӯйбори Сомчин таваккуф кард, хост,

ки дар ин чо лашкарро дам диҳад ва бору бунаи ақибмондари пеш кашад. Молик ибн-ур-Райбро бо ҳазору понсад савор барои иктишоф¹ (мабодо ки Бухориён ба муқобили вай сарбоз бароварда бошанд!) пеш фиристод.

Молик як фарсах пеш рафта бегоҳии дер ба девори рабази Бухоро, ки роҳро бурида мегузашт, дакка хӯрд. Ба Саид пайке² фиристода хабар дод, ки то девори рабаз роҳ ҳолӣ ва дарвозааш ҳам бепосбон аст, иҷозати ба рабаз дохил шудан ва то девори шаҳристони Бухоро рафтан пурсид, Саид иҷозаташ надод ва фармони катъӣ фиристод, ки истад, то он ки пагоҳ ҳуди Саид ба он чо бирасад. Амир хулки ҳочибаширо медонист: Молик дар рабаз ғавран даст ба ғорату куштор хоҳад зад ва баъд аз он, агар имкон ёбад, ба ҳуди Бухоро зада даромада, дар он чо низ ҳамин корро хоҳад кард. Аммо аслан хавфи Саид на аз ин буд, балки аз он буд, ки дар ин ҳол лашкариёнаш ба рабаз ва шаҳр даромадани Моликро шунида, аз итоат

¹ Разведка

² Пайк — қосид, чопар

баромада сӯи шаҳр хоҳанд тохт, то ки аз гора
намонанд. Айнан расму одати дуздон, ё балки
хатто ба амири худ: ту қасдан Моликро пеш
фиристодӣ, то ки вай Бухороро барои ту ва
барои худаш гора кунад, моро аз дастбурд
махрум кардӣ, гуфта бар вай хоҳанд шӯрид.

Молик ночор дар таги девори рабаз
қарор гирифт. Дар атрофи дуру наздик
деҳаҳои бисёре буданд, сипоҳиён ба зудӣ аз
он деҳаҳо гала-гала гову гӯсфанду бузхоро хай
карда оварда ба сик қашидан гирифтанд. Дар
гулханҳои қароргоҳ дарахтони зардолу,
чормағз, тут, себ, бехӣ ва тоқҳо, ки дар боғҳо
бурида шуда буданд, ба зудӣ намесӯхтанд, дуд
мекарданд, лашкариён барои сӯзондани онҳо
воишҳои хушки тоқзоронро, тавораҳои
ҳасину чӯбини боғҳо, ҳавлихоро вайрон
карда, кундаҳои чувоз ва дарвозахоро қанда
оварда дар гулханҳо қала мекарданд.

Дере нагузашта дар қароргоҳ занону
духтарони гирёну нолон ҳам пайдо гардиданд,
ки аз деҳаҳо ба зӯрӣ оварда мешуданд. Дар
ҷодирҳои аскарӣ ва дигар ғӯшаю қанорҳои
ҷорик ҳайвонгарӣ, фиску фучур авҷ гирифт.

Саркарадаҳои бухорӣ ба тавассути ҷосусони худ аз ҳаракати лашкари Саид огоҳ буданд.

Сипоҳдор Вғашфарни далер бо понсад савори яккачин дар деҳаи Хучадаи воқеъ дар рабаз ба як фарсаҳии қароргоҳи Молик ибн-ур-Райб камин гирифта буд. Ҷосуси ӯ — як нафар бошандаи деҳа шабона аз девори рабаз номаълумак гузашта, ба лашкароҳи Молик роҳ ёфта, вазъи лашкароҳ ва шугли лашкариёро дид карда ба Вғашфарн хабар овард.

Вғашфарн ба шабохун задан қарор дод.

Вай дар тарафи чапи Молик истода буд, дусад саворро дарун-даруни рабаз ба тарафи ростӣ ӯ фиристод, боқӣ сесад савор ба думи аспон намад баста бо сардории сипоҳдор нисфишабӣ аз паси девор ба наздикии қароргоҳи Молик омаданд. Шамшерҳо ва ханҷарҳоро ба дандон газида аз болои зинҳо ба девор ҷаҳиданду ба беруни рабаз гузаштанд. Аспҳо дар паси девор монданд. Посбонони ҳоболуди лашкароҳ оҳиста пахш

карда шуданд. Сесад сарбоз барқвор ба сипоҳи дар гафлат монда дарафтиданд. Аз дигар сӯ дастаи дусаднафараи бухориён низ расида шамшер ниҳоданд. Наъра мекашиданд, ҳаёҳу меандохтанд. Дар сипоҳи саросемаи душман воҳима ва гурезогурез афтод, лекин Молик тавонист як гурӯҳи калони сипоҳашро нигоҳ дошта, ба ҳамлаи ҷавобӣ гузарад. Арабҳо бо вучуди талафоти бисёре, ки доданд, боз ҳам ба шумора бештар буданд, бухориён торикии шабро ба худ ёр гирифта ақиб гаштанд. Қариб нисфи сипоҳи Молик қир шуда буд. Талафоти бухориён як саду чор нафар буд (лекин Молик баъдан дар пеши Саид худписандӣ кард, ки ҳазор нафар сугдӣ “кофир”-ро кушт).

Шабохуни бухориён Саидро ва аз вай ҳам зиёдтар сарони сипоҳашро ба ғазаб овард.

Саид бо тезию тундӣ юриш карда омаду шаҳри Бухороро ба муҳосира гирифт.

Лашкарашро бо азми хучум ва гирифтани шаҳр сафҳо орошт, манҷаникҳои қалъақӯбро рост кард.

Бухориён аз болои бурҷу бораи шаҳристон лашкари бисёрҳазории душманро

медиданд, ки ўрдугоҳашон бо ду-се ҳазор чодир ва галаҳои аспу уштурҳо, арабҳо ба қадду бар то як фарсах ҷойро ишғол карда буд. Бухориён сипоҳи Саидро қамобеш чихил ҳазор тахмин мекарданд (аз Форс то Марв ба лашкари вай беш аз бист ҳазор нафар ҷангталабони гонатмушток ҳамроҳ шуда буданд). Лашкари яроқдори Бухоро бошад аз панҷ ҳазор зиёд набуд.

Хотун, ки аз шабохуни бомуваффақияти сипоҳдораш далертар шуда буд, ба азми худ дар бораи муқобилат кардану ҷангидан устувор меистод. Сипоҳдор ўро қавл меод ва бовар кунонд, ки ду-се моҳ ё дар бадтарин ҳол то як моҳ бурҷу бора ва дарвозахоро дифоъ ва шаҳрро муҳофизат карда наметавонад. Дар ин муддат ихшиди Самарқанд, моликони сугдии ҳамсоя, ки Хотун аз онҳо мадад пурсида буд, лашкар хоҳанд фиристод.

Ихшиди Самарқанд, моликони Каш¹ ва Нахшаб² ба мадади Бухоро сипоҳ фиристоданд, лекин мо намедонем ин сипоҳ чи қадар буд. Ба қиёси рафторе, ки баъдан аз он сипоҳ

¹ Номи қадимии Шаҳрисабз

² Номи қадимии шаҳри Қаршӣ

ба зухур омад, мумкин аст гумон кунем, ки бисёре набуд: сархангон чун лашкари бисёрхазории арабро диданд, “аз эҳтиёт” ба чанг надаромада сипоҳашонро акиб кашиданд. Бухорои дар бало афтодаро ба тақдири ҳудаш ҳавола карданду рафтанд.

Он гоҳ Хотун ночор ба сулҳ хостан маҷбур гардид.

Шабхангом ҳафт марди савори беяроқ аз шаҳр баромада ба сӯи ӯрдугоҳи Саид раҳсипор шуданд. Дарвозабонҳои шаҳр ба онҳо монев нашуданд, зеро саворон руҳсатнома доштанд ба мӯҳри малика.

Лашкариёни Саид онҳоро ба нишастангоҳи амири худ бурданд. Чодирӣ калон ва баланди сегонаи дарун ба даруни амир ду мил дуртар аз дарвозаи шаҳр, миёни чандин чодари дигар, ки дар онҳо муқаррабон, мушовирон, мухофизони амир ҷо гирифта буданд, меистод. Саид ханчари зарандуд дар камар зада ва шамшере, ниёмаш мурассаъ ба ҷавохирот, бар зону гузошта, дар пешгоҳ рӯи қолини сурх бар пусти паланг нишаста буд. Дар паҳлӯи ростӣ ӯ солхӯрдамарди сиёҳчурдаи паҳирише ҷо гирифта буд, ки дастори ниҳоят калоне бар сар,

чомаи сиёҳ бар тан дошт ва дар ҳолати
ниммууроқиба тасбеҳ мегардонд. Вай
амакбачаи пайгамбари ислом-Қуссам ибни
Аббос буд. Ин зоти ақдас ба пиронсолии худ
нигоҳ накарда, дар ин сафари дури пурмашақ-
қат бо чи мақсад ба амири нави Хуросон
хамроҳӣ карда буд, мо намедонем. Шояд
имомии лашкар буд? Хатиб буд? Ё қозии
лашкар? Ё балки дар паи молу сарват омада
буд?

“Сурат-ул-ғанимат”-и қуръон дар ҷанги
кофирон молу мулки онҳоро ба мусулмонон
ҳалол кардааст-ку. Хумс, яъне панҷаки
ғанимати ҷанг аз рӯи ин сура бояд ба пайгамбар
ва пас аз ӯ ба халифаҳо дода ва боқӣ чаҳор
хиссааш ба лашкар тақсим карда шавад.
Эҳтимол ба ҳазрати Қуссам ба эътибори хеши
пайгамбар буданаш хиссаи зиёдтар мерасид?..

Мушовирон ва сарони лашкар дар
пешгоҳи Саид давра нишаста буданд. Обиди
порсо акнун ба солори мутақаббиру мағруре
табдил ёфта буд, ки манаҳашро боло, риши
тунуки нӯғборикашро ба сӯи мухотабаш сик
карда ва чин ба абрӯ оварда гап мезад. Пеши
ӯ рӯи курсии пастаки шашқирраи мунаққаш

куръони гафси кушода ба чилди чармин меистод. Шӯълаи шамъҳои дарозе, ки дар шамъдонҳои зарҳалкорӣ фурузон буданд, дар қабзаҳои тиллоӣ ва дар ниёми ҷавохир-нишонии шамшеру ханҷарҳои амир ва сарони сипоҳ бозӣ мекард.

Мулозими амир бухориёро дароварда дар дами даромадгоҳи ҷодир қатор гузошт. Онҳоро ба нишастан таклиф накарданд. Онҳо Моҳбудон, Нӯфарн, дигар деҳқонони бузург ва бозаргонони номии Бухоро буданд, ҳама мардони бовикору салобат. Тарҷумони эронӣ, марди тануманди сиёҳриши калон-чашми пайваस्ताабрӯ, гуфтугӯро ба сугдӣ ва арабӣ тарҷума мекард.

— Кистед? Чӣ меҳаҳед? — итобоомез пурсид Саид, ки аз шабохуни бухориён ҳанӯз дар ғазаб буд.

— Мо фиристодагони маликаи Бухороем, — иззати худро нигоҳ дошта бо тамкин ҷавоб дод Моҳбудон.

Фиристодагон фаҳмиданӣ буданд, ки оё Саид ба сулҳ раъӣ мекунад ва агар раъӣ кунад, чигуна шартҳо пешниҳод менамояд.

Раиси ҳайъати вакилон Мохбудон
суханабро давом дода гуфт:

— Маликаи муаззама аз амир мепурсад:
ба мулки мо барои чӣ омадӣ? Мақсадат чист?

Саид бо лабханди истехзоомез ба ҷои
ҷавоб суол дод:

— Малика аз ман боз чӣ мепурсад?

— Маликаи муаззама мегӯяд: ту агар чун
дӯст омада бошӣ, марҳамат фармой, ту
меҳмони оликадри моӣ ва агар чун душман
омада бошӣ, вачҳи душманиат чист? Аз мо чи
бадӣ дидӣ? Даъвоят чист? Магар хучуми
ноҳақ ва қатлу горате, ки ду сол аз ин
муқаддам салафи ту Убайдуллоҳ бинни Зиёд
дар кишвари мо кард, басанда набуд, ки боз
ту ба озори мо омадаӣ? Агар барои симу зар,
мол ва асирон омада бошӣ, пас ҳар чи мо
доштем, Убайдуллоҳ аз мо ситонд ва бурд,
дигар чизе намондааст. Аммо агар барои он
омада бошӣ, ки мулки мо ва подшоҳии моро
бигирӣ, пас моро бо ту ба ҷуз ҷангидан то
охирин тири камону охирин сарбоз чора нест.

Пас аз тарҷумаи ин суҳанон Саид андак
тааммуде карду гуфт:

— Маликаи шумо вачҳи омадани маро пурсидааст. Ҷавоби маро шунаведу ба малика расонед. Худои ягона қавми арабро бар ҳамаи ақвоми олам афзалият дода, пайғамбари худро аз байни вай интиҳоб кардааст. Пайғамбари мо, саллаллоху алайҳи ва олиҳи ва саллам, ки ҳар як суханаш аз худост, мефармояд, кофиронро ба дини ман оред, агар наоянд, бичангед, ки хуни онҳо ва мулку молашон бар мусулмонон ҳалол аст. Шумо кофирон ва мушриконе¹, мо мулку молро аз шумо ба ҳақ меситонем. Худо бо мост, пайғамбар бо мост, ҳақ бо мост. Баъд, ман бо малика нияти чангидан надоштам. Ба Бухоро кордор набудам, мақсади ман Самарканд буд, лекин малика, бе он ки ман баҳонае барояш дода бошам, ба чанги ман бархост, сипоҳашро ба роҳи ман дар камин нишонд ва шабохун кард. Акнун дасти ман боз аст, ман бояд маликаро ва шумо бухориёнро ҷазо диҳам.

Мушовирон ва сарони сипоҳи Саид дар ҳар як ҷумлаи ӯ ба аломати тасдику таҳсин сар мечунбонданд; ҳар гоҳ ки вай дар аснои

¹ Мушрик — зътикодкунанда ба якчанд худо

суханрони и худ ба сӯяшон менагирист, онҳо ба вай нимтаъзим мекарданд.

Саид таҳдиди худро бо ҷумлаи зерин тамои кард:

— Ман фармон додаи, лашкари фотеҳи ман пагоҳ қалъаи шуморо зерузабар, шаҳратонро толон ва қатли ом хоҳад кард.

Хун дар рағҳои Моҳбудон ва ҳамроҳонаш ҷаҳад; қандани рангҳои онҳо ҳатто дар рӯшноии хиратоби шамъҳо аён буд.

Мувофиқи фармони малика вакилонаш дар ин гуфтушуниди аввал ғайр аз суолҳои боло, ки ба Саид дода шуданд, дигар чизе нагуфта, ҷавоби Саидро ба вай расонида-нашон лозим буд, — малика гумон карда буд, ки агар Саид раъе ба сулҳ дошта бошад, инро дар зимни ҷавоби суолҳои зикрфто изҳор ва шартҳои худро баён хоҳад кард, — бигузори гапи сулҳро аввал вай гӯяд! — Лекин Саид аз сулҳ қалмае бар забон наронд, бинобар ин Моҳбудон аз горату яғмо ва қатли ом саҳт тарсида, дар асари он тарс аз фармони малика таҷовуз карду пурсид:

— Агар аз сулҳ суҳан ба миён ояд, шарти амир чӣ бошад?

— Сулх? — гашта пурсид Саид ва туфт. — Агар хоҳони сулх бошед, шартӣ он сесад ҳазор дирам аст. Сад ҳазор чизъя,¹ сад ҳазор фидя² ва сад ҳазор товони шабохун.

36

Вакилон ба шаҳр наздики бомдод баргаштанд.

Малика бедор ва мунтазири баргаштани онҳо буд.

Вай ба пурсишҳои худ ҷавоби Саидро аз вакилон шунида ба даҳшат афтод, беқарор гашт, дар ҳузури онҳо виқору тамкини шохонро фаромӯш карда, аз курсӣ барҷаст ва ду даст бар сар зада, тамоми нафрати сӯзонашро, ки нисбат ба зӯроварони бемурувват дар дил дошт, бар забон ронд. Малика фаҳмид, ки хатари таҳлуканоке, балои азиме бар сари ӯ ва кишвараш қоим шудааст.

¹ Чизя — хироче, ки аз ғайри мусулмонон гирифта мешуд.

² Фидя — пул ё моле ки барои халосие ҷон ва мол дода мешавад.

— Сесад ҳазор дирам! — мегуфт ӯ ва ба унвони амири Хуросон хитоб мекард:

— Эй горагари аз шарму ҳаё бегона, эй гург, ман ин миқдор симу зарро аз кучо меёбам, аз кӣ мегирам? Вой бар ҳоли Бухоро, вой ба ҳоли ин кишвари нагунбахт!... “Молу мулки кофирон ҳалол”, “Худо ва пайгамбар бо мост!” — бо истехзои газаболуд гуфтори Саидро такрор мекард Малика. — Дурӯг! Дурӯг! Худои онҳо кӣ будааст, ки ба як қавм горагу куштори қавми дигарро мефармудааст?! Он кадом пайгамбари даррандасириште будааст, ки ба умматонаш зӯроварӣ, хунрезӣ, асорат, куштору тороҷи мардумонеро, ки ба дини ӯ нагаравидаанд, ҳалол кардааст? Пайгамбари пок Зардушт аст, вай мардумонро сӯи ростӣ, раҳму шафқат, бародарӣ ва аҳлият роҳ менамояд, дигар ҳама пайгамбарони дурӯғианд, қаллобон, маккорон, фиребгаронанд, мағубати бузург ба ман ҳамин тавр гуфта буд...

Мохбудон аз “монолог”-и дарози вай ба танг омада онро бурид:

— Малика, ҳарчи гуфтед, рост гуфтед, лекин амир суҳанони шуморо намешунавад,

вай мунтазири ҷавоб аст.

Малика асабӣ шуд.

— Ба фикри шумо, ман чи ҷавоб диҳам?
Оё шарти амирро қабул кунам? На, ман қабул
карда наметавонам.

— Пас чӣ кор мекунад? Оё ба қатли ом,
вожгунии тахту тоҷатон тан медихед?

— Ту маликаро натарсон! — ба
Мохбудон хитоб кард Вғашфарн, ки андаке
пештар ворида боргоҳ шуда буд.

— Вғашфарн ҳеҷ набошад то як моҳ тоб
меоварад, — гуфт малика, — дар ин миён аз
Самарқанд, Кеш, Нахшаб мадад мерасад.
Бигӯ, сипоҳдор, оё ҳамин тавр нест?

— Ҳамин тавр, малика, — ҷавоб дод
Вғашфарн.

— Ту, сипоҳдор, лоф мезанӣ, маликаро
ба роҳи хатарнок мекашӣ! — ба Вғашфарн ало
нигоҳ карда гуфт Моҳбудон. Гурури
олинасабӣ ва давлатманди Моҳбудон чунон
буд, ки ӯ бо ҳамаи аркони давлат ва хусусан
бо Вғашфарн, ки бадаш медид, мутақаб-
бирона ва ҳатто нописандона гап мезад. —
Аслаш ин балоро ба сари малика ва ҳамаи
мо ту овардӣ! — таъна зад ӯ ба сипоҳдор. —

Агар ту бо худсариву кӯтоҳандешӣ шабохун намекардӣ, амир имрӯз Бухороро муҳосира намекард, мегузашту мерафт. Вай ба мо ҳамин тавр гуфт.

— “Бо Хотун нияти ҷангидан надоштам, ба Самарқанд равон будам” гуфт, — илова намуд Нӯфарн.

— Акнун ту боз ҳам тезӣ мекунӣ, лоф мезанӣ, — ба Вғашфарн нигариста таънаи худро давом дод Мохбудон. — Чӣ ҷои лоф задан аст? Магар лашкари ҷаррору хунхори арабро надидӣ? Манҷаниқҳои қалъакӯбашро надидӣ? Ту мехоҳӣ бар зидди лашкари чилҳазорӣ бо ҳамин чор панҷ ҳазор сипоҳи худ бичангӣ?

— Оре, бо ҳамин сипоҳ! — ҷавоб гардонд Вғашфарн — Бо ҳамин сипоҳ талояи арабро торумор кардам, бо ҳамин сипоҳи ҳафт-ҳашт карат камтар аз лашкари араб метавонам якмоҳ думоҳ душманро дар паси бораи шаҳр нигоҳ дорам, то вақте ки ихшид ва дигар моликони Суғд ба ёрии мо бирасанд. Ҷавонони Суғд аз дуздону котилони амири Хуросон диловартаранд.

Ман худро ба хатар задам, шабохун кардам, зеро мурдан дар майдони чанг беҳтар аст аз зиндагӣ дар таслиму бандагии нангин. Ту ва ин бузургон тарсидед, — ба ҳамроҳони Мохбудон ишора карда, гуфтори пур аз ғуруру ифтихораширо давом дод сипоҳдор, — лекин тарси шумо аз ғорати молу мулки худатон аст, на аз харобии кишвару вожгунии давлати бухорхудотҳо. Ба ҳар шарте ки бошад, сулҳ меҷӯед, зеро хирочро аз халқ чида медиҳанд ва гарчанде дар ин ҳол аз шумо чизе ситонанд ҳам, ба давлататон осебе намерасад.

— Мубоҳиса бас аст! — гуфта Хотун кашмакаши саршударо қатъ кард.

— Шумо умедвори мадади ҳамсоҷҳо ва турконеда, малика, — ба гуфтугузор ҳамроҳшуд яке аз шарикони Мохбудон, — онҳо дар ҷанги Убайдуллоҳ ҳам ба мадад омада буданд, лекин аз боиси носозӣ ва нифоқу талош, ки бо ҳам доштанд, коре карда натавонистанду рафтанд.

— Боз кошӣ ба нағзӣ мерафтанд, — илова кард дигаре аз бозоргонон, — Лашкари

хоқон дар саросари роҳи бозгашти худ шаҳрҳо ва деҳкадаҳоро гонат карда рафт.

— Шумо ба ҳар гуна лофу газоф гӯш наандозед, ки худатон ва подшоҳиатонро ба хатар меандозед, малика, балки маслиҳати мани пири ҷаҳоншинохтаро гиред. Шарти амир ҳарчанд гарон бошад ҳам, ғайр аз қабул чора нест, — бо шевае, ки эроду эътирозро намебардошт, гуфт Мохбудон. — Шумо аз амир як-ду ҳафта мӯҳлат мехоҳед, то ки фидяву чизии зормондаро ба аҳолӣ саршикан кунем.

— Аҳолӣ аз торочи Убайдуллоҳ ва саршикани маблағе, ки вай аз мо ситонд, ҳанӯз ба худ наомадааст, аҳолӣ имрӯз ҳатто хирочи муқаррариро ҳам бо ҷангу ҷидол базӯр адо карда истодааст, хирочи нави саронаро намебардорад, — гуфт малика.

— Кадеварон¹ муғамбиранд, малика ва шумо раҳмдил, — лабханд карда гуфт Нуфарн.

— Ақаллан нисфи сесад ҳазорро саршикан мекунед, — боз маслиҳат дод

¹ Яъне зироатгарон, ба маънии ҳозира деҳқонон, деҳнишинон

Мохбудон ва худписандона илова кард:
Худи ман панҷ ҳазор дирам медиҳам.

— Нисфи дигараш-чӣ? — пурсид малика.

— Аз ҳазина.

— Ҳозир дар ҳазинаи мо ин миқдор нақдина нест...

Ниҳоят гуфтугузор ба он анҷомид, ки малика бо исрору фишори Моҳбудон ба қабули шартӣ Саид розӣ шуд. Вгашфарни диловар мағлуб гашт, фақат на аз душман, балки аз ҳамватанони тавонгари худ. Оҳ?

37

Сесада ҳазор дирамро аз ҷиҳати сарона, қисман аз ҳазина ва қисман ба воситаи қарз гирифтани аз Нӯфарн чамъ карданд ба Саид бурда доданд.

Шодӣ карданд, ки гарчанде ба баҳои гарон бошад ҳам, аз ҷанги ғоратгарон растанд, лекин маълум шуд, ки шодиашон барвақт будааст. Саид боз гаравгони зинда талаб кард: бигузор малика аз ҷумлаи хешу табори худ бист нафар ҷавонро ба гарав назди вай фиристад.

— Ман чун сафари Самарканд пеш гирифтам,* бояд аз ақибгоҳи худ эмин бошам, — гуфт амир ба вакилони дарбори Бухоро. — Мабод ки бухориён пас аз рафтани ман аҳд бишкананду монанди он шабе, ки талояи маро гофилгир карданд, дар пушти лашкари ман фитнае барангезанд. Дар ин сурат ҳамаи гаравгонҳо кушта хоҳанд шуд.

Ночор ин талаби фотех низ қонъ гардонида шуд. Бист нафар шохзода аз авлоди бухорхудотҳо ҳамчун асирон дар ӯрдугоҳи арабон ҳозир шуданд.

Бо талаби амир гаравгонон ҳама бо нишонаҳои олинасабӣ, яъне чомаю мӯзаҳои гаронбаҳо пӯшида, ба миёнхошон камарбандҳои заррину ханҷарҳои ҷавохирнигор баста омада буданд. Ба ақидаи амир, ин тӯдаи шаъшаадори асирони олинасаб мебоист бар ҷалолу шавкати ӯ меафзуд.

Аммо ҷалолу шавкатҳои амири навбаромад бо ин ҳам қонъ нашуд. Вай хост, ки худӣ Хотун омада ба вай таъзим кунад.

Хотун бо нафрат ин иддаои ӯро рад кард.

Он гоҳ Саид бо бекор кардани сулҳнома ва шӯруъ кардани ҷанг таҳдид намуд.

Малика бо маслиҳати надимонаш ночор ба ӯрдугоҳи Саид рафт. Дар тахти равон бо канизу парасторонаш ва бо мушояти сесад нафар муқаррабон ва ҷокирони хоса рафт.

Як даста сипоҳиёни Саид дар пеши ҷодари ӯ ба ду қатор саф кашида буданд, маликаро дар наздики ҷодари ӯ се нафар соҳибмансаби сиёҳриши салладор истикбол карданд, аммо гуфтанд, ки ҳазрати амир фармуданд — малика бояд ба назди ҳазрат фақат бо ду нафар мулозимаи худ дароянд.

Малика бо мушояти Мохбудон ва боз як нафар марди дарборӣ дохили ҷодари амир шуд, дигар мулозимон, ҷокирон ва канизони хосааш дар берун монданд.

38

Саид дар пешгоҳ бо ҳашамату қарруфар бар тахт ва муқаррабон, сарони сипоҳаш дар ҷапу ростии ӯ қатор нишаста буданд. Малика ба ҷои таъзим сарашро сахл ҳам карда, мартабаи худро нигоҳ дошта салом дод.

— Хато шуд, малика, шартро хилоф кардӣ, моро таъзим накардӣ, — бо мулоимат гуфт амир.

Малика вазъи чиддии худро дигар накарда тарҷумаи сухани ӯро аз забони мутарчим шуниду дам назад, ҷавоб надод. Саид боз гуфт:

— Хуб, мо ин хатои туро ба лиқои ту бахшидем. Шунда будам, ки хотуни Бухоро хушлиқост, вале гумон накарда будам, ки то ба ин дараҷа соҳибчамол бошад. Марҳамат фармой, малика, биншин.

Ҳамин гуфтаи Саид роҷеъ ба ҳусну ҷамоли малика сабаб шуда, баъдҳо дар Арабу Аҷам гап хоҳанд кард, ки вай бо як дидан ба Хотуни Бухоро ошиқ ва ҳатто хостгори издивоҷ шудаасту Хотун хоҳиши ӯро рад кардааст...

Малика дар тарафи ростии амир ба курсӣ нишаст. Лаҳзае чанд хомӯшӣ ба миён омад. Саид гӯё меандешид, ки мусоҳибаро аз ҷӣ сар кунад.

Малика гуфт.

— Оё амир ба мо боз сухане дорад ё бо ҳамин таърифи ҳусну ҷамоли Хотуни Бухоро

иктифо мекунад?

— Туро ба ҳузури худ хостанам на фақат барои таъзим буд, — ҷавоб дод амир, — балки ман хостам Хотунеро, ки бо чунин сиххати раёю тадбир мулк медорад ва марду зан, пиру барно ҳама гӯш ба фармони ӯянд, боре бо ҷашми худ бубинам. Акнун суҳан аз туст, малика.

Хотун як дам сукут карда, нохост чунин суоле дод:

— Оё дар мамлакати шумо калламушҳо ҳастанд, амир?

Аз ин суоли аҷиб ҳам Саид ва ҳам атрофиёнаш ҳайрон шуда монданд.

— Чӣ... Калламуш?... Ин суол ба чӣ маънист, малика?

Хотун бо чеҳраи кушод ва як навъ лаҳни нуктаомез ба суҳан даромад.

— Вақти омаданам аз деҳи вайронае гузаштам, дидам — калламуше, ки шояд мири ҳамчинсонаш бошад, пораи нони хушкero ба дандон газида мегурехт, аз қафо якчанд калламушони дигар медавиданд. Ин ҳолро дидаму соли қаҳтӣ ба ёдам омад. Ҳафт сол аз ин пеш дар кишвари мо баҳору тобистон хушк

омада қаҳти рӯй дода буд. Мушу калламушҳо аз гуруснагӣ чандон бебок шуда буданд, ки дар рӯзи равшан гала-гала дар хонаҳо, анборҳо, даштҳо такопӯ доштанд, ҳама ҷо ва ҳама чизро мешикофтанд, медариданд, меканданд, меҳоиданд. Турфа махлуқони палиде ҳастанд ин калламушҳо. Зиндагонияшон фақат аз роҳи дуздиву яғмогарист. Чӣ зарарҳое ки ба мардумон намерасонанд, чӣ офатҳое ки намеоваранд. Онҳоро бо калтак, захри марги муш, оби ҷӯш, бо ҳар чи дар дастраси мардумон бошад, куштан, нест кардан савоб аст. Он мири калламушон ҳам, ки дидам, эҳтимол охирин пораи нони бевазани ва ятимро бурда бошад...

Дар маҷлиси амир турфа ҳолате барқарор гашт. Вай ва атрфоӣнаш чандон бефаҳм набуданд, ки маънии кинояро нафаҳманд. Саид чин ба абрӯ овард, лабони борики камхунашро ба ҳам фушурда, ба зонувони худ назар дӯхта буд, атрофиӣнаш ҳар яке ба касе монанд шуда буд, ки ногоҳ ба унвонаш дашноме шунида ё худ як торсакӣ бар рӯяш хӯрдаасту намедонад чи аксуламале нишон диҳад. Ҳама хомӯш ва нигарон буданд, ки пешвояшон чӣ мегуфта бошад.

Саид ниҳоят сар боло карда ба Хотун нигарист ва охистаю беқаҳр гуфт:

— Ин чӣ суханест, ки ту дар ҳузури мо гуфтани онро ба худ раво доштӣ, малика?

— Одамӣ он чи ба хотираш меояд, меғӯяд, амир. Гуноҳи он мири калламушони дузд аст, ки офатеро ки дар соли қаҳтӣ аз онҳо зуҳур карда буд, ба хотирам овард, — бо зоҳири соддалавҳнамо посух дод малика.

— Чӣ магар дар хотири ту онҳо, ки ворида маҷлиси мо шудӣ, фақат ҳамин буд?

— Фақат ҳамин, амир.

— Калламушон?

— Оре, калламушон, палидии онҳо, яғмогариҳои онҳо.

— Хостӣ тамсил¹ бикунӣ, малика?

— Иҷозат фармой, ки ман ба ин пурсиши ту посух надихам, амир.

— Ту тамсил кардӣ, сухан ба киноя гуфтӣ, малика, аммо кинояи ту чунон буд, ки шаъну шарафи киноягӯиро аз байн мебарад.

Мансабдорон ва сарони сипоҳ магар ин сухани амири худро ҷавоби шоистае

¹ Мисол овардан. монанд кардан.

донистанд, ки мамнунона ришханд карда, дар
чоҳои нишасташон чунбон шуданд. Малика
чехрааш барафрӯхт, чашмони шахлояш
шӯълафишон гаштанд. “Акнун бе рамзу киноя
мегӯям, ошкор мегӯям, — ба дилаш қарор дод
ӯ. — Ҳарчӣ бодо бод. Сипас ин калламушон,
ғоратгарон, қотилони саропо мусаллах, агар
хоҳанд, бигузор ба як нафар зани очизаи
беяроқ дарафтанду шармандагӣ ва бадномии
абадро ба гардан гиранд”. Пас гуфт:

— Бешаъну шараф на он касест, ки аз
калламушон сухан мегӯяд, балки он касест, ки
кирдораш калламушони гуруснаро ба хотир
меорад.

Мансабдорон, сипоҳиён худро таҳқир-
шуда дониста беқарор гардиданд: нидоҳои
қаҳру ошуфтагӣ, овозҳои ғазаболуд
бароварданд. Ҳатто даст ба қабзаи шамшеру
ханҷарҳо бурданд. Мохбудон ва шарики вай,
ки то ин дам қиёфаҳои аз гуфтори
кинояомези малика норозӣ буданашонро
ифода мекарду лекин вайро аз он гуфтор
боздошта натавониста ба танг омада буданд,
акнун рангу ҳангашон канд ва раъша дар
андомашон афтод. Малика бошад ҳеч

де аргун нашуда ба амиру атрофиёнаш бо назари нафрату кароҳат менигарист.

Саид ба атрофиёнаш ишораи ором шудан намуда, ба малика хитоб кард:

— Ту, Хотун, мустаҳиқи сар буридан шудӣ, лекин ман намехоҳам теги худро ба хуни зани ҳарзагӯе олуда кунам. Мукофоти ин ҷасоратро мо ба ту дертар хоҳем дод.

Вай инро гуфту бархоста ба чодири дарун даромад.

39

Малика бо мулозимонаш бархоста аз чодир бадар рафтанд.

Молик ибн-ур-Райб аз паси Саид ба чодири дарун даромаду баъди андак фурсат баромад ба берун шитофт, боз ба дигар чодири хурде, ки дар канори дуртар истода буд, дохил шуд ва баъди як дам баромада, тарҷумони эрониро ҳамроҳ гирифта сӯи тахти равони малика рафт. Малика ҳанӯз ба тахти равон нанишаста буд. Молик бо тавозӯи ҳарчи тамомтар ба вай чунин гуфт:

— Улѣхазрат! Бо иџозати олий хоџиши очизонаи як нафар ҳаким ва аълами уламои арабро ба самъи муборак мерасонам. Эшон агарчи бо мо ҳамсафаранд, лекин ба ҷангу ҷидолҳо коре надоранд, сайёҳ ва зоиранд¹, авсофи Хотуни Бухороро шунида, ба улѣхазратам ғоибона иродат меварзанд. Эшон имрӯзҳо каме нохушанд, аз ҷодари худашон намебароянд, очизона илтимос карданд, ки улѣхазратам ба лутфи мулукона қадами муборакашонро барои аёдати бемор ранча фармоянд, то ки аз хуршеди ҷамоли улѣхазрат дилу дидаи эшон нур бигирад ва бошад, ки аз баракати дидори файзбор сихат ёбанд. Ҷодари эшон инак наздик аст.

Молик тори суханро бо ҷунон лаҳни сидку илтиҷо танид, ки малика дар он дармонд ва беҳабар аз мақри душман хоџиши ўро пазируфт. Бо мушояти ҷанде аз мулозимон ва парасторонаш сӯи ҷодари нишондодаи Молик равон шуд.

Аммо ба даруни ҷодир қадам ниҳоданаш ҳамон буд ва ҳаросону ларзон берун

¹ Зоир — зиёраткунанда.

частанаш ҳамон. Вай дар он чо марди девсуратеро дид, ки тани пурмӯяш то миён луч, сараш ниҳоят калон ва мӯи сараш сурхи дарҳампечиди ва то буни гарданаши фурумада, дар дасташ шамшер, дар пеши гулхани фурузон рост истода буд, чашмони шоҳ-косавораш ҳам аз тоби оташ сурх буданд, вай гӯё ки каси даромадаро ба даридану фуру додан тайёр шуда истода бошад, даҳонашро калон кушода, бо як хандаи ваҳшатангез ба малика менигарист.

Ин мард Ҳозим ном яке аз сарони сипох буд, табиати халлоқ ӯро ҳамингуна халқ карда ва бо ваҷоҳате, ки тасвир ёфт, ороста буд. ӯро ба сабаби сурхии мӯйсараш дар лашкар Деви Сурх лақаб ниҳода буданд. Вай олати хилаи Саид ва Молик гардид. Ҳиларо дар он хангом, ки Саид дар поёни маросими қабули малика ба ҷодири дарун рафту Молик аз пасаш ба он чо даромад, дуяшон дар хилват эҷод карда буданд. Саид барои ниқор гирифтани аз малика василае ҷуз ин наёфт, ки ба мақсади масҳара ва хор кардани ӯ ҳамин хилаи бешармонаро ба кор барад. Хотуни соддадил, ки аз фотехон

то ин дараҷа пастиро гумон надошт, ба доми
фиреб ғалтид.

Чун маликаи ваҳшатзада аз чодири
Ҳозим онгуна берун част. Молик ва дигар
сипоҳиён, ки дар он ҷо гирд омада буданд,
коҳ-коҳ хандиданд. Малика бо алам суханони
зерини пур аз нафрати сӯзонро сӯи онҳо
афканд:

— Ин разилон фақат ба худашон
монанд хастанду бас! Аз дасти инҳо ғайр аз
кирдорҳои разилона чӣ ҳам меомад?!

Сипас вай тез-тез қадам монда ба тарафи
тахти равони худ равон шуд.

САМАРҚАНД ЧИҲОД МЕКУНАД

40

Дар шомгоҳи сокиту ором аҳли
хонавода дар суфаи рӯи ҳавлӣ пас аз сарфи
шавлаи кӯнокии кишмишу зардолу хӯрда
нишаста буданд. Ёди Реваҳшиёни марҳумро
мекарданд. Оҳиста-оҳиста торикӣ доман
меёзонд. Гунчишкҳо, мусичаву кафтарҳо дар
лонаҳошон орамида, фақат якто-нимто
дермондаҳошон саросема сӯи ошёна

мешитофтанд. Ҷои чаҳ-чаҳу ку-ку онхоро чирроси чирчиракҳо мегирифт. Фазои ороми нимторик акнун дар ихтиёри шабпаракҳо монда буд, ки дар паи шикори хомӯшакҳо чун кулӯхи ба ҳаво гуррондашуда ба ҳар сӯ паррон буданд. Виркан писарчаашро, агарчӣ фақат се рӯз надида будаш, пазмон шуда буд, вайро бар зонувонаш шинонда навозиш мекард.

Ревахшиёни пир як ҳафта пеш вафот карда буд. Дарди беморӣ накашида, дар ҳоле ки набераашро дар пушташ бардошта буду ба “чаро-чаро”-ҳои беҳисоби кӯдак ҷавоб гӯён аз боғча ба ҳавлӣ ворид мешуд, ба ногоҳ дар худ як сустии ғайриоддӣ ҳис карду ба замин нишаст; Шеркавич аз дӯши бобо фуромада дарҳол худро ба бағали вай андохт. Пирамард ба пурсиши навбатии бача дар бораи он ки чаро пишак чорто пой дораду хурӯс фақат дуто, ҷавоб дода истода, охишта ба паҳлӯ гелиду хомӯш гашт; бақияи суханаш дар даҳонаш монд.

Аҳли хонавода ба дил ҳанӯз азодор буданд, Виркан аз чигуна фарёду фиғон кардани падараш дар майдони машқи сарбоз, ҳангоме ки ӯ, Виркан, дар набард бо

напустпахлавони Сугд мағлуб шуда буд, „...
гиряи пурдарду алами пирамард дар вақте ки
ӯ дар Искиҷкати Бухоро аз Нӯфарни
бемурувват озодии писарашро металабид,
ёдовар шуда дар нимторикии шом ашки
чашмонашро пинҳонӣ пок мекард. Суханони
падари дилфигораш: “Озодии ту барои ман
саодати ҳар ду дунёст... Агар озодии туро
надида бимирам, саодати он дунё ҳам ба ман
даркор нест” ханӯз дар гӯши Виркан садо
медоданд...

Ҷӯро Ёдхишетақ ба хизмат гирифта,
сарханги як дастаи чокирони худ таъин карда
буд. Ӯ ҳар рӯз дастаи худро дар майдони
маҳсус ё ки дар дашт машқи савориву
камонкашиву шамшерзанӣ медод: ба хонааш
фақат ҳафтае ду бор меомад, агарчӣ Ревдод
аз Самарқанд чандоне дур набуд, масофа
камобеш як фарсах (6-7 километр) буду бас.

Баногоҳ аз кӯча садои суми асп
шитобандае баланд гардид. Баъди як лаҳза асп
истоду дари берун саҳт-саҳт кӯфта шуд.
Кӯбанда рухсати ворид шудан гирифта дарро
яла карду тез-тез қадам партофта пеши суфа
омад. Вай яке аз чокирони дастаи Виркан буд.

— Шод бош, сарханг, — салом дод чокир. — Ёдхишетақ туро металабад. Фармуд, ки нишаста бошӣ, бархез ва бархоста бошӣ, савор шав!

— Чӣ ҳодиса? — хавотир кашида пурсид Виркан.

— Араб лашкарашро ба ин сӯ кашидааст. Пайк аз Дабусия омад, роҳбонон талояи арабро дар роҳи байни Дабусия ва Карминия дидаанд.

Виркан Шеркавичро аз зонувони худ бардошта ба паҳлуяш шинонду бархост.

Наниманча ва модараш бо хотири мушавваш ба дастархон таорӯф кардани пайкро ҳам фаромӯш карда буданд, ин фақат дар вақте ба ёдашон омад, ки вай ақиб гашта рафтани шуд:

— Ҳой, бинишин, нон бихӯр!

Чокир-баргашта дар лаби суфа нишасту нону ангур тановул кард.

Наниманча ба собот назди шавҳараш, ки аспро зин мезад, омад:

— Виркан, акнун чӣ мешавад?

Виркан на он қадар аз худи ин пурсиш. балки бештар аз лаҳну оҳанги он ба биму

хароси ботинии занаш пай бурд. Чокир хабари чангро овард. Наниманча, ки як бор бо он хама дахшату фочиа аз шавҳари махбубаш чудо шуда буд, акнун аз тақдири вай, тақдири худаш ва бачааш ба хавотир афтода буд. Виркан ин кайфияти ўро ҳис кард. Ў медонист, ки чанг ногузир аст. Самарканд, подшоҳи он ҳаргиз таслим нахоҳанд шуд. Бино бар ин вай хатарро аз занаш пинҳон кардану ба вай тасаллон бардурӯғ додан нахост:

— Пуртокат бош, Нанӣ, — даст ба китфи Наниманча ниҳода гуфт ў. — Ҳар чи ба сарамон ояд, ту пуртокат бош, ҳаргиз худатро бой мадеҳ. Агар ман дар ин як-ду рӯз омада натавонам, хабар медиҳам.

Вай бо занаш ва модарарӯсаш хайрбод кард ва Шеркавичро бўсиду бо ҳамроҳии чокир сӯи Самарканд раҳсипор гардид.

Ҳар ду бо чадал асп ронда, андаке пештар аз маҳкам шудани дарвозаҳои шаҳристони Самарқанд ба он расиданд.

Кӯшки Ёдхишетақ дар паси дарвозаи чанубӣ воқеъ буд, ки Дарвозаи Каш номида мешуд ва Виркан аз вай ба шаҳристон дохил

гардид. Нахустпахлавон ўро дар меҳмонхонаи худ мунтазир буд. Хонаи калони ёздаҳболориро чаҳор шамъи фурузон дар шамъдони тиллоӣ равшан мекард. Дар деворҳои хона ханҷару шамшерҳои ҷавохиркӯб, камону сипарҳо овехта шуда буданд. Ду тарафи хона, ба қадри як ваҷаб аз фарши он, суфа буд, онро бо гилемҳои гулдор пӯшонда буданд.

— Шод бош, пахлавон! — салом дод Виркан.

Ёдхишетақ ба саломи вай бо ҷунбонидани сар ҷавоб дод ва ишора кард, ки дар пахлуяш нишинад. Виркан нишаст. Ҷокир берун рафт. Пахлавон аз рӯи одати худ гуфтугӯро бо ҷунин суол сар кард:

— Чӣ хабар?

— Хабарро аз ту мешунавем, — ҷавоб дод Виркан.

— Магар нашунидӣ?

— Ҷокир фақат нӯғашро баровард. — Он чӣ фақат пиндор буд, ҳақиқат шуд. Умед доштем, ки ин амири араб ҳам монанди амири пештараашон ... номаш чӣ буд?

— Убайдуллоҳ ибни Зиёд.

— Ибни Зиёд. Ин бор Саид ибни Усмон
номе омадааст. Аз шохзодагони араб будааст.
Подшоҳи мо умед дошт, ки ин Саид ҳам
монанди ибни Зиёд Бухороро гонат мекунад
ва аз Хотун ҳам хироче мерӯёнаду меравад.
Умедаш пуч баромад. Ў бо вазиронаш
машварат карда, ба ҷангидан қарор дод. —
Ёдхешетак як дам сукут карда суҳанаширо
давом дод: — Лекин арабро пеш аз он ки ба
Самарқанд бирасад, лоақал се-чаҳор рӯз дар
роҳ овора кардан лозим аст, то ки мо ба
мудофия дурустар тайёри бинем. Подшоҳ аз
ман пурсид:

— Ба ин қор кадом сарҳанг лоиқтар
аст? Гуфтам — Виркан. Гуфт: Оре. Амр кард,
ки туро ғавран бо ғонсад савора қамонқашу
шамшерзан бо роҳи Бухоро фиристам, то ки
роҳро ба араб бубандӣ... Қабул?

Виркан аз ҷой ҷаста ба по хест:

— Фармон мебарам! — гуфт ва пурсид:
— Лашқари араб ҷӣ қадар бошад?
Нахустпахлавон бо як навъ лаҳни танбеҳомез
гуфт:

— Мағар паҳлавон, марди майдон
шумораи душманро меғурсад?

Виркан мулзамона лабханд карда ба замин нигарист.

— Ту зиндаи душманро нашумор, мурдаашро бишумор, — илова кард Ёдхишетақ. Суханаашро давом дода гуфт: — Дастаи ту сад нафар, ман боз чаҳорсад нафар ба вай изофа кардам. Сарбозон дар лашкароғх ба сафар тайёр шуда истодаанд ва мунтазири туянд.

Бо фармоиши ӯ хизматгорах аз ҳавлии дарун хӯрок ва шароб овард. Дар аснои хӯриш Ёдхишетақ бо Виркан дар бораи чигуна амал кардани дастаи саворони ӯ мусохиба намуд. Сипас ҳар ду бархоста бо шитоб ба лашкароғх равон шуданд...

41

Лашкари истилогар фавҷ-фавҷ, ҳар фавҷе мансуб ба яке аз қабилаҳои араб, дар шоҳроҳи байни Бухоро ва Самарқанд ба чандин фарсах тӯл кашида ҳаракат мекард. Пешопеши ҳар фавҷсаворони ҷавшанпӯши баргустувондор, аспҳошон ҳам баргустувондор, асосан асилзодагони араб аз ҷумлаи

бодиянишинон меомаданд. Дар акибашон пиёдаҳо. Бештарини пиёдаҳо аз маволӣ (мавлоҳо) иборат буданд (маволӣ гуфта арабҳо мардумони ғайриарабро меномиданд, ки ба фотеҳон таслим ва ба дини ислом даровардашуда буданд). Лашкари пиёда аз лашкари савора ду-се карат зиёд буд.

... Он рӯз сари лашкар ба Рабинҷон расида ва думаш дар Дабусия буд (аз шаҳрчаи Дабусия то шаҳрчаи Рабинҷон масофа панҷ фарсах - камобеш сӣ километр ва аз Рабинҷон то Самарқанд дувоздаҳ фарсах буд). Бунаи лашкар бошад, дар байни Карминия ва Дабусия ҳаракат мекард. Бунаи иборат аз чандин сад шутур, аспу хар, ароба ва ҳаммолони пиёда дар офтоби сӯзон таҳти муҳофизати понсад сарбози савор бо сардории Ҳозим—Деви Сурх аз паи лашкар кашол шуда меомад.

Шабонгоҳ буна ба наздикии Дабусия расида қарор гирифт. Дар ҳар ҷо-ҳар ҷои дашти кушод гулханҳо афрӯхта шуданд. Одамон ва чорпоён дам мегирфтанд.

Шаб орому серун, осмон ситоразор. Заврақи моҳи нотаом дар баҳри осмон,

байни ситораҳо, ки гӯё кафкҳои баҳр буданд, шиновар. Дар уфуки ҳар ду ҷониби дашт талҳои пасту баланд, сиёҳии деҳаҳо намудор. Ак-аки як ду саги беқарор ва нӯлаи ду-се шаголи бедор, ки аз дуродур ба гӯш мерасад, ҳисси оромии шабро кавӣ ва фақат ғалоғулаи ўрдугоҳ ин оромиро ҳалалдор менамоянд. Лашкариён ва ҳаммолон тӯда-тӯда дар ҳар ҷо давра гирифта зоди сафарашонро меҳўранд. Иддае дар гирди тӯдаҳо, байни аспу аробаҳо ва шутурҳо ба гардишу тараддуд. Аз баъзе ҷоҳо якка-якка садои тарона ё ки замзама шунида мешавад.

Дар ин вазъи хотирчамъию осудагии ўрду, ки зохиран андешаи бимеву хатаре дили фардери намехарошид, баногоҳ аз тарафи рости ўрду тапар-тапарӣ пурхайбати суми аспон ва ҳаёҳу, гавго, ҷегу доди ваҳмангез бархост.

Саворони Виркан ҳучум оварда буданд. Онҳо ним фарсах дуртар аз ўрдугоҳи Ҳозим дар паси қаторталҳои қабат ба қабат камин гирифта буданд. Аз камингоҳ номаълумак баромада, масофаеро хомӯшона тай карда, ба

наздикии ўрдугоҳ расиданду якбора чорхез
асп андохтанд ва ҳаёхуро сар доданд.

Дар ўрду воҳима афтод.

Сарбозони Ҳозим, ҳаммолон, чорпоён
дар ҳоли саргумӣ, такопӯю даводав ба ҳам
омехтаву молмомол шуда рафтанд. Ҳозим
беҳудона наъра кашида фармонҳое медод, ки
камтар касе ба маънои онҳо сарфаҳм мерафт.
Фурсат кучост, ки ҷанговарони ӯ ярок
бардоранду омодаи дифоъ шаванд! “Сари
калоба”-и тартиб гум буд ва сарриштаи низом
нопадид. Дар якҷанд дақиқа беш аз дусад
сарбози арабу маволи тўъмаи шамшерҳои
чокирон ва иддае бо ҳамроҳии борҳои буна
лагадкӯби аспони пӯлодсум гардиданд. То
Ҳозим ва ду-се сарҳанги саргумнашуда бо
чеғу доду ниҳеб ва зарби шамшеру тозиёна
сарбозони ба ҳар ҷониб гурехта ва саломат
мондаашонро гирд оварда ба муқовамат
ҳозир карда буданд, ки саворони Виркан чун
гирдоб гузаштанду рафтанд. Дар тобиши
хираи курси моҳу ситораҳо аз дуртар фақат
сояҳои парешону тозони онҳо менамуданду
садои суми аспҳошон ба гӯш мерасид, ки он
ҳам ба зудӣ хомӯш гардид. Ҳозим онҳоро

шабона дар чоҳои ношинос на чуръати таъкиб кардан дошт ва на умеди натиҷае ҳосил кардан аз чунин таъкиб.

Деви Сурх аз тарси ғазаби амир тамои бедасту по шуда буд. Вай аслан марди тарсу буд. Одамони шамоили ўро дида метарсиданд, вай бошад аз рӯ ба рӯ шудан бо душман, аз захи тире тег, аз кушта шудан сахт метарсид. Дар ҷанг вақти ҳуҷуму ҳамла бо ҳар баҳона акиб мемонд, ҳангоми фирор ё ақибнишинӣ аз ҳама пеш асп метохт.

Торумор шудани бунаро хоҳу ноҳо ба амир хабар додан лозим буд. Деви Сурх пайки саворро ба роҳ андохта фармуд: “Ба ҳазрати амир бигӯ, ки мо ҷаҳорсад кофирро куштем”, вале баъд ба хотираш расид, ки ягон нафар ҳам мурдаи “кофир” дар миён нест, амир ояду дурӯғи ў фош шавад, гуноҳи Ҳозим дучанд мегардад. Пайкро аз роҳ гардонда фармуд: “Бигӯ, ки кофирон мурдаҳо ва захидор-хошонро бор карда бурданд.” Лекин пайкро бори дигар аз роҳ гардондан лозим омад, зеро амир магар намерсид, ки “вақте ки онҳо мурдахошонро мечиданду бор мекарданд, шумоён чи кор мекардед? Тамошо карда

меистодед?” Тарс, хотирпарешонӣ, саргумӣ ақлу ҳуши Деви Сурхро рабуда буд.

Саид бинни Усмон аз хабари расида сахт ошуфтаҳол гардид. Лашкарро аз ҳаракат боздошта, худ бо саворони хосса ба акиб, ба қароргоҳи буна шитофт. Ё ба он ҷо нисфирӯзӣ расид. Сарбозон ва ҳаммолон машғули гӯрковӣ буданд. Пас аз хондани ҷаноза ва гурундани “шаҳидон” Саид амр кард — Ҳозимро ба мукофоти гафлати шабонааш луч карда, ба замин хобонда сад тозиёна заданд. Деви Сурх агарчи сахт афғору хуншор гашта буд, боз ҳам шукр мекард, ки ба ҳар ҳол кушта нашуд, зинда монд.

Лашкари истилогар ду рӯз аз ҳаракат бозмонд.

Виркан пас аз он бо саворонаш боз ҷандин қарат дар ҷохое, ки истилогарон ҳеҷ гумон намекарданд, пайдо шуда, гоҳ ба дастаҳои қафомонда, гоҳ ба миёна, гоҳ ба дум ва гоҳ ба бунаи ҳучумҳои ногаҳони бурда хисорат мерасонд. Ба ин тарз вай лашкари Саидро як ҳафта дар байни Дабусия ва Самарқанд овора кард. Қариб ҳазор нафар сипоҳи ўро маҳв кард, захмдор кард, аз саф

баровард. Аммо аз чокирони вай ҳам
чахорсаду чанд нафар талаф шуданд ва
худаш ду бор захмдор шуд. Захмҳояш
хавфнок набуданд, бо амали чаррохону
табибон ба зудӣ беҳ мешуданд.

42

Самарқанд калонтарин шаҳр ва
пойтахти Суғд бо ду қатор бора (девор)-и
баланду ғафс ихота ва дар ҳар ду қатор ба
масофатҳои муайян ба тартиби шохмотӣ
бурҷҳои мустаҳкам барафрошта шуда буданд.

Ихшид ва шаҳриён дар паси ин деворҳо
худо осуда ва аз ҳучуми ногаҳонии
душманони беруна эмин ҳис мекарданд. Шаҳр
дар сари чорраҳаи тиҷорати байналхалқӣ, дар
ҷое, ки шохроҳҳои бозаргонӣ аз Ҳиндустон,
Эрон, Туркистон ва Хитой омада ба ҳам
мепайвастанд, воқеъ шуда, пур аз анборҳои
мол ва растаю дӯконҳои савдо, пур аз
устоҳонаҳои ҳунармандон, пур аз сарвату
неъмат буд. Ба молҳои аз ҷаҳор сӯи ҷаҳон ба
шаҳр дароянда маҳсули заминҳои зарҳез ва
боғҳои пурсамари атрофи Самарқанд,

махсулоти косибу хунармандони гулдасти
вай зам мешуданд. Ҳар рӯз аз бомдод то
хуфтан аз дувоздах дарвозаи шаҳр ба вай
анвои неъматҳои барои фурӯш ворид ва гуна-
гуна моли харидашуда хориҷ мегардиданд.
Ҷамъияти мардумони дар вай зич, молломол,
ҳама ҷои шаҳр шодоб, ҳавзҳо пуроб буданд;
оби дарёи Номик, ки дар он вақт Зарафшон
чунин номида мешуд, аз тарафи ҷануб, аз
дарвозаи Каш бо наҳри калоне, ки ҳар ду
лаби он сар то сар бо сурб (қурғошим)
пӯшида шуда буд, ба шаҳр медаромад ва ба
шоҳобҳои бисёре ҷудо шуда ба маҳаллаҳо,
боғу бӯстонҳои шаҳр равон мегардид.

Пас аз солҳои бисёр Самарқанд ба амри
ҳаводис кам-кам ба ҷои ҳозирааш хоҳад кӯчид
ва ҳаробаҳои Самарқанди кӯҳна ба зерӣ ҳок
рафта ҳокпуштаҳо ва теппахоро ба ҳам
расонида, ҷои он теппаю ҳокпуштаҳои бегиёҳ
Афросиёб номида хоҳад шуд...

Ҳар кӣ аз болои бурҷу бораҳо ба шаҳр
нигоҳ мекард, шаҳрро гарои баҳри қабудӣ
медид. Хонаҳои шаҳриён, кӯшкҳо, қосҳои
давлатмандон ва бузургзодагон аз байни

богу бӯстонҳо ва дарахтзорони сабзи сиёҳтоб
чилва мекарданд.

43

Саид бинни Усмон бовар дошт, ки
шаҳрро ба зудӣ мегирад. Агар дар аввали кор
андак биме ба дил дошт (мабод ки дар он
сарзамини дур ба лашкараш “чашми захм” -
е расад!), аммо як тасодуфи ночиз он бимро
аз дили ӯ рафъ кард. Тасодуф ин ки дар он
хангом, ки Саид бо муқаддимаи лашкараш аз
рӯди Ҷайхун мегузашт, дар миёни рӯд овози
ду сарҳанги худро шунид, ки гуломонашонро
садо мекарданд: яке “Ҳой, Улвон!” мегуфт,
дигаре “Ҳой Зафар”! Саиди авҳомпараст аз
ин номҳо фоли нек гирифт ва ба худ гуфт:
“Инак башорат аз галаба! Иншооллоҳ дастам
болои дасти душман хоҳад буд”.

Вале муқовимати самаркандиҳо
накшан ӯро барбод дод.

Агар аз Хуросон пай дар пай дастаҳои
аскари ба мадади вай намеомаданд, торумор
шудани ӯрдуяш муқаррар буд. Сайёҳи хитой
Суон-чин, ки ҳамагӣ чоряк аср пеш аз юриши

Саид бинни Усмон ба Сугд омада будааст, дар бораи самарқандиҳо мегӯяд: “Лашкари онҳо тавоност: қисми бештари онро чи-га (чокирон) ташкил мекунанд. Мардумони чи-га табиатан пурхашм ва шуҷоъ мебошанд. Онҳо маргро бозгашти ба хона медонанд. Ҳар гоҳ, ки ҳамла меоваранд, ҳеч як душман ба онҳо муқовимат карда наметавонад”.

Ҳамин чокирон буданд, ки бо ҳамроҳии дастаҳои фидоӣни халқӣ ҳар пагоҳ аз дарвозаҳои шаҳри ба ниммуҳосира афтада баромада худро ба болои душман меафканданд. Манҷаниқхояшро мешикастанд. Қир мекарданд ва қир мешуданд.

Ба ҳамин тарз мудофиаи шаҳр як моҳ тӯл кашид. Лашкари араб ба шумора аз мудофеони ярокдори шаҳр се карат зиёд буд, вай ҳар чӣ қадар талафот ҳам диҳад, боз кам намешуд, фавҷ-фавҷ сарбозони аз Нишопур, Марв ва вилоятҳои дигари Хуросону Эрон ба мадад расида сафҳои онро пур карда меистоданд. Ғайр аз ин боз ҷандин ҳазор мардумони Сугд, ки арабон онҳоро аз деҳу деҳқадаҳои атроф асир карда оварда буданд, дар зери тозиёна хизмати лашкари Саидро

мекарданд: бор мекашиданд, хандакҳо мекофтанд, озуқаю улуфа¹ мекашониданд. Арабҳо бисёр кӯшиданд, ки лоақал ягон ҷои девори шаҳрро рахна кунанд, лекин натавонистанд. Аз ҳар ду тараф чандин паҳлавонони номдор кушта шуданд. Ёдхишетақ чокиронро пайваста ба ҳамлаҳои ҷавобӣ мебурд. Вирканро Ёдхишетақ ба сари майманаи² сипоҳ гузошта буд. Дуяшон дар пешо-пешӣ фавҷҳои худ шамшер мезаданд, гурз мекӯфтанд, камону каманд меандохтанд. Ҷӣ басо сипоҳиёни душман, ки аз дасти онҳо марги худро ёфтанд. Ёдхишетақ се бор бо се паҳлавони сипоҳи Саид тан ба тан набард карда, ду ҳарифи худро сарнагун сохт, лекин дар набарди саввум шаҳид гардид.

44

Пагоҳи рӯзи нуздаҳуми ҷанг, ҳангоме ки дар беруни дарвозаҳои шаҳр лашкари ҳар ду тараф дар муқобили якдигар саф орошта

¹ Таъминот

² Қаноти ростӣ лашкар

омодаи ҳарбу зарб шуда буданд, савори
ҷавшанпӯше бо сипару найза пеш баромада,
ба тарафи арабҳо овоз дод:

— Ҳой фурумоегон, аҳриманзодагон!
Самакандро шумо мебинед, лекин танҳо дар
хоб! Агар дар байни лашкариёни дузду
қотили шумо ягон аблаҳи паҳлавонтароше
бошад, барояд бо ман набард кунад! Ку
ачали нангини кадоматон расидааст?!

Молик ибн-ур-Райб, аз ақиб саиси
ҷавонеро пеш хонда, савори сугдиرو нишон
дода пурсид:

— Гуфтори ӯро шунидӣ?

— Шунидам, — ҷавоб дод саис.

— Чӣ мегӯяд?

Мубориза мехоҳад.

— Боз чиҳо гуфт?

Саис ба зудӣ ҷавоб надод, даранг кард.

— Чиҳо шунидӣ, ҳамаро бигӯ! — амр
кард Молик. Ҷавон қад алам карду рост ба
чаши Молик нигариста гуфт:

— Хитоб кард: “Эй аҳриманон,
даррандагони одамшикор, сағони калпесахӯр,
калхотҳои лошахӯр, бароед ба ҷанги ман!”.

Молик ба чавон як назари ало афканду шамшер кашида бо як зарб ўро аз по афтонд. Шамшер аз китфи ростии саис даромада танаширо то бағали чапаш қалам карда буд. Вай дар тағи пой аспон оғўштаи хун шуда тапид-тапиду орамид. Ин чавон аз Тус буд, толибилм буд, сугдӣ ва арабӣ медонист, яке аз сипоҳиёни ба мадади Саид омада чанде пеш дар Тус ҳангоми фуру нишондани шӯриши аҳолии ўро асир гирифта, саис ва шотири худ карда ба Самарқанд оварда буд.

Молик дар пеши қатори лашкар асп давонда мепурсид:

— Кӣ ба набарди ин чокири сугдӣ мебарояд?

Талабгор ёфт нашуд. Касеро захираи он набуд, ки ба ҷанги тан ба тан барояд. Молик барошуфт:

— Ҳамият надоред! Кофирон ба шумо меҳанданд!

Яке аз сипоҳиён гуфт:

— Худат чаро намебарой? Дар байни мо аз ту боҳамиятар касе нест.

Молик истода ба тарафи савори сугдӣ як нигоҳ карду “Оллоҳу акбар! Худовандо,

мадад!" гӯён аспро маҳмез зада ба майдон тохт.

Муборизи сугдиро. ки Виркан буд, аз наздик дида шинохт, ҳайрон шуд, сари аспро кашид:

— Э валлоҳ! Садику саҳра-эл-Ҳичаз?¹ Инак аз гардиши фалак паланги ҳичозӣ ва шери сугдӣ бори дуввум дар майдони чанг бо ҳам рӯбарӯ шуданд.

Виркан аз калимаи "Ҳичаз" маънии сухани ӯро ба тақриб фаҳмид.

— Оре, он рӯз ту ба фирор чони палидатро халос кардӣ, лекин имрӯз халос намешавӣ. Ачалатро бубин, ман ачали туям!
— Инро гуфта, паҳлавони сугдӣ ба Молик ҳамла бурд.

Бо сарнайза чанг оғоз карданд.

Виркан як навбат ки найза меандохт, найзааш ба кӯҳаи зини Молик бархӯрд, зин шикаст, савораш ғалтид, лекин найза ҳамоно ба дасташ буд. Виркан ба қасди куштани ӯ найзаашро боло карда буд, ки Молик дар талвосаи чон тез-тез ба шеваи зорӣ сухан

¹ Ошнои биебони Ҳичоз.

гуфтан гирифт. Вай ба арабӣ мегуфт: “Маро накуш, ман назди амир эътибори калон дорам, ўро ба бас кардани ҷанг розӣ мекунам, ба ҳар чи хоҳӣ, қасам меҳўрам, ки розӣ мекунам, амир сухани маро мегирад. Агар маро кушӣ, имкони бас кардани ҷангу муҳосира аз байн меравад, лекин шумо талафоти бешумор медихеду шахратон, кишваратон табоҳ мешавад”. Виркан забони ўро нафаҳмида мутараддид буд: ҳар ду дар наздикии сипоҳи араб қарор гирифта буданд, дар аснои суханронии Молик баногоҳ аз сафи сипоҳ марде баромада беяроқ ду даст боло карда ба сӯи инҳо давид ва давон-давон ба забони суғдӣ” Ман тарҷумонам! Тарҷумон!” — гуён фарёд мекард. Дар лаҳзае ки Виркан сарашро ба тарафи он мард гардонда нигоҳ кард. Молик якбора гурбавор ба по ҷаста найза андохт, зарби саҳти найза Вирканро аз асп фурӯ ғалтонд. Молик палангвор хез зада вайро паҳш кард, ҳамон лаҳза шахсе ки худро тарҷумони номид ва якчанд марди дигар аз сипоҳи душман давон омада, паҳлавони суғди ро баста ба тарафи худашон кашола карданд.

Сугдихо бо шитоб ҳамла оварданд, аммо ба мадади пахлавони худ расида натавонистанд.

Дар куштани душман як лаҳза даранг кардани Виркан ба сараш бало овард: вай асир афтод.

45

Дар болои девори шаҳристон як тӯда марду занҳо истода ҳарбу зарбро тамошо мекарданд. Онҳо шаҳриёне буданд, ки ҳар пагоҳ аз хонахошон ба писарон, бародарон ва шавҳарони худ — мудофиёни шаҳр хӯрок меоварданд.

Даме ки Молик ва шарикони ба мадад расидааш Вирканро мебастанд, аз байни тӯдаи болои девор зане фарёд кашида поён фуромаду аз дарвоза баромада ба тарафе, ки Вирканро бурданд, тохт. Вай Наниманча буд. Кушодарӯ буд (занони Сугд ханӯз фаранҷӣ ё чодирро намедонистанд), сарбарахна буд, баъди як дам кафшашро аз по афканда побарахна ҳам шуд, медавиду чихое гуфта дод мезад. Аввал сарбозони худӣ ва баъд

сарбозони душман ўро нигоҳ доштани мешуданд, лекин Наниманча тоб меҳўрд, ба сару рӯи онҳо чанг мезад ё дастхошонро мегазиду худро раҳо карда медавид.

Сипоҳиёни пиёдаву савораи ҳарду тараф гурӯҳ-гурӯҳ дар ҳар ҷо -ҳар ҷо гарми ҳарбу зарб буданд. Наниманча аз канораи онҳо ё ки аз фосилаҳои байни гурӯҳҳо мегузашту медавид. Дар часпачаспӣ бо сарбозон куртааш пора-пора шуда, мӯяш парешону ҷӯлида гашт, вай дар миёни гарди ғализе, ки размгоҳ ва размоварон гарки он буданд, гоҳ нопадид ва гоҳе боз падидор мегашту медавид. Ў дар пеш, дар масофаи ду-се парвози тир аз майдони чанг, байни чодирҳои бисёр чодирӣ калонеро, ки дар болояш байрақи сабзе бо нақши курси моҳу ситора пар мезад, медид, донист, ки бошишгоҳи амир он ҷост, ба ҳамон сӯ тохт.

Саид пеши чодираш дар курсӣ бо ду даст ба шамшер чуи асо така карда нишаста буд, ўро як тӯда сарҳангон ихота карда ва Виркани аргамчинбанд ҳам дар як сӯ хобида буд. Наниманча “Виркан! Виркан!” гӯён фарёд зада ба тарафи шавҳараш афканда шуд, лекин

Молик ўро аз мӯи жӯлидааш кашида нигоҳ дошт.

Наниманча дар пеши Саид ба зону афтида ду даст гоҳ бар сару гоҳ бар хок зада нолид:

— Инсоф бидех, амир! Сипоҳии ту номардӣ кард, ўро — занак шавҳарашро нишон дод, — ба фиреб гирифт. Охир, ба зӯр натавонист, мағлуб шуд, ба макру фиреб гирифт! Ўро озод кун, ё бифармой аз сари нав набард...

— Кист ин занак? — нолиши ўро катъ карда аз атрофиёнаш пурсид Саид.

— Ман аёли ин паҳлавон ҳастам, ки сипоҳиёни ту ўро номардона гирифтанд, — худи Наниманча ба суоли амир ҷавоб дод. — Адл кун, амир ўро раҳо кун. Наход ин паҳлавони ту ба нанги номардӣ тан диҳад? — Зан Моликро шинохта нишон дод. — Наход ки ту, амир розӣ бошӣ, ки паҳлавони сипоҳи ту ба беномусию маккорӣ ном барорад?

— Ин аёл девона аст, — бо карохат гуфт Саид ва Моликро фармуд: — Дур кун ўро! Шӯяшро асир гирифтӣ, занашро ҳам бигир, ўро ба ту бахшидам.

Наниманчаро дар ҳоле ки дод мегуфт
ба зӯроварон лаънат меҳонд, навкарони
Молик кашон-кашон бурданд.

Виркан ин ҳолро медиду аз ғояти
бетоқатӣ замин мегазид, чун мурғи
нимбисмил метапид, арғамчиро канданӣ
мешуд, лекин ҳосили тапишҳояш ҳароши
хунии танааш, дасту пояш буду бас...

46

Наниманчаро навкарони Молик ба
ҷодирӣ ӯ бурда партофтанд. Вай дар намад
ғел зада рӯю мӯй меканд, якзайл “Писаракам!
Модарҷонам!” гӯён фарёд мекашид.

Дар китфаш дасти нарми касеро ҳис
кард, нигоҳ карда духтари понздаҳ-
шонздаҳсолаеро дид, ки чашмонаш аз гиря
варам карда буд; духтарак мегуфт: “Туро ҳам
гирифтанд? Ту кистӣ, хоҳар? Ором шав, охир
аз гиряву нола чӣ суд? Дар пешониамон
будааст, чи илоҷ?”

Дар кунҷаки ҷодир боз як духтараки аз
вай хурдтар нишаста буд, дуяшон ба ҳам
монанд, дуяшон ҳам зебочехра, сафедпӯст

будаанд, лекин кӯфтхӯрдаву хастаҳол
менаумуданд, рангхошон парида, таги
чашмхошон кабуд гашта буд.

Пас аз чанде Наниманча аз нолаю фиғон
хаста шуд, ором гирифт, бо духтаракон ба
гуфтугӯ даромад. Маълум шуд, ки онҳо
хоҳарон будаанд, дар деҳе аз деҳоти рабази
Самарқанд мезистаанд, чаҳор рӯз пеш
Молик деҳаро тохта, ҷавонон ва духтаронро,
аз он ҷумла ин хоҳараконро асир гирифта
оварда будааст.

Марде аз даромадгоҳи ҷодир як табак
гӯшти пухта ва сето нон дароз кард. Духтарон
дастархон андохта Наниманчаро ҳам ба хӯрок
таклиф карданд, лекин ӯ рад кард, нахӯрд.

Соате гузашт, ба ҷодир касе надаромад.
Наниманча аз даромадгоҳ сар бароварда
нигоҳ кард. Офтоби гармтоб ба домани осмон
моил шуда буд, дар гирду пеш ҷодирҳои дигар
ба назар менамуданд, ба онҳо мардони
яроқдору беяроқ даро-баро мекарданд, дар
ҳар ҷо - ҳар ҷо оташ афрӯхта шуда буд ва дуд
мебаромад, бӯи дуд, саргин, мӯи сӯхта ба ҳаво
печида буду ба димоғ мезад. Дар канораҳо
аспон ва аз онҳо дуртар уштурон мечариданд.

Наниманча хеле вақт нигоҳ карда
истод, як маҳал берун камтараддуд гашт, дар
наздикиҳои чодир гардиши одамон катъ шуд.
Вай аз чодир баромада ба тарафи ғуруби
оғтоб, ки дар он тараф дашт аз одаму чорпо
холӣ менамуд, гурехт. То пояш мадореву
танаш маҷоле дошт, медавид. Лекин дур
нарафт. Навкарони Молик, ки дар сояи тал
дам мегирифтанду чодирро як нафас
бепосбон гузошта буданд, хабардор шуда, аз
дунболаш тохтанд. Ё гурезон буду онҳо аз
қафояш давон.

Ниҳоят мондагӣ, гуруснагию ташнагӣ
кори худро карданд. Наниманча аз ҳол рафт,
ғалтида монд. Навкарон гурезаи нимбеҳушро
бардошта оварда боз ба даруни чодир
афканданд.

Баъди як нафас вай чашм кушод, об
талабид, духтарон обаш доданд, сипас ба вай
як бурда нон ва як-ду лукма ғӯшт хӯронданд...

47

Он рӯз ҷанги қаттоле шуд. Ҳарбу зарб
то шом тӯл кашид, лекин монанди ҳаррӯза

дар дурангӣ анҷомид: на арабҳо сафҳои сугдиёро раҳна кардан тавонистанд ва на сугдиён онҳоро шикаст додан.

Лашкари ҳар ду тараф кӯфтаву хуншор ақиб гашт.

Молик шабҳангом бо як даста сарбозонаш ба бошишгоҳи худ омад. Дар чодир духтаронро бедор ёфт. Наниманча бошад дар кунҷак ба сони ғарибе, ки шаб дар кӯҷаи шаҳри бегона монда бошад, беҳолона сарашро ба сутуни чодир така дода нишаста буд, чашмонаш пӯшида, гӯё пинак рафта буд. Дар берун шӯру валвалаи лашкариёни аз майдони ҷанг баргашта, тапар-тапару шихаи аспон баланд буд, лекин Наниманча гӯё ҳеҷ чизро намешунид.

Дар атроф гулханҳо ва оташдонҳое, ки дар онҳо гӯсфандони пӯстканда бирён мешуданд ва ё дар дегҳои дош мечӯшиданд, шӯълафишон буда, шӯълаашон даруни чодирҳоро ҳам нима равшан мекард.

Молик Наниманчаро ба нӯги мӯзааш саҳт такон дод. Асира дардмандона оҳе кашиду чашм накушода ба як паҳлӯ ғалтид. Молик ўро бори дигар — ва ин бор саҳттар

— такон дод. Наниманча ларзида чашм кушод, гӯё беҳуш буду якбора ба ҳуш омад, дар болои сараш Моликро дид, ба ҷаҳт ва, “Эй номард! Маккор! Виркани ман кучост?” гӯён ба гиребони вай дарафтид, ба ришаш ҷанг андохт. Молик муште ба даҳону бинии Наниманча зад, асира пуштноки ғалтид, аз ҳуш рафт; аз зарби калтак аз даҳону биниаш ҳун шорид, якто дандонаш шикаста буд, ӯ зор-зор мегирист...

Хоҳаракон тарсону ларзон ба кунҷакҳо ҳазиданд.

48

Ҷанг як моҳ боз муттасил давом мекард, лекин ғалаба аз лашкари араб ҳамоно дур буд, чунон ки дар ибтидои ҷанг. Мақсади Саид Самарқандро кушодан, хироч гирифтани ва баъд ихшидро ё ки дастнишондаи дигареро хирочгузори халифа карда баргаштан буд, лекин то алҳол ба сӯи мақсадаш қадаме ҳам пеш нарафт. Э кош, самарқандиҳои хоҳони сулҳ мешуданд, вале ба ҷои ин онҳо ҳар пагоҳ ғавҷҳои мағлубнашавандаи чокиронашонро

ба майдони чанг мебароранд. Тобистон баромада истодааст, агар Саид бо исрору инод чангро давом додан гирад, бими он хаст, ки шохони дигари Сугд ва туркон ба мадади самарқандиҳо оянду ҳамаашон якҷоя ўро торумор кунанд ва агар онҳо наоянд ҳам, дар даштҳо ба зери боронҳои тирамоху барфҳои зимистон мондани лашкари араб муқаррар аст, Ин ҳам мағлубият, торумор ва сарнагунӣ мебуд.

Саид чун донист, ки қудрати тофтани сарпанчаи ихшидро надорад ва сугдихоро ба зону нишонда наметавонад, лочарам ба фикри сулҳ афтод. “Аммо сулҳ лоақал бояд ба ғолибияти ман далолат кунад, — мегуфт ў ба худ, — вагарна беобрўӣ, шармандагист”. Пас ў ду саркардаи сугдии асирафтодаро ба наздаш хонда гуфт: “Биравед, шуморо озод кардам, ба подшоҳи худатон бигўед, ки агар вай сулҳ хоҳад, ман розиам”.

Чун саркардаҳо сухани ўро ба ихшид расониданд, ихшид онҳоро фармуд, ки ба ўрдуи амир бозгардонад ва аз номи ў: “Мо аз чанг наметарсем, агарчи сад сол бичангӣ, мечангем, лекин ҳароина сулҳ беҳ аст ва

агарчӣ бад ҳам бошад, подшоҳони хирадманд онро аз ҷанг авло донистаанд” бигӯянд ва бипурсанд: “Ту сулҳро ба чӣ шарт меҳохӣ?”.

Саид ҷавобан суханони мутакаббирона ва фотехона гуфт, лекин ихшид “пӯстлох”-и ҷавоби ӯро як сӯ афканда ба мағзаш таваҷҷӯҳ кард, — мағзаш ин буд: агар хоҳӣ ки ман аз ҷанг даст кашаму равам, ба ман чизе бидех, то дасти холӣ наравам, шармсор набошам ва он чӣ аз ту мерасад, аз он лашкариёнам ҳиссае дода онҳоро ба тарки муҳориба розӣ кунам.

Дузд аз дуздӣ навмед шуда шеваи гадоӣ пеш гирифта буд, гарчанде ки гадоиро бо сипоҳгарӣ мекард.

Самарқандиро, ки ҳамчунин аз он ҷанги офатбор ба танг омада буданд, машварат карда, барои зудтар аз офати он халос шудан таклифи Саид ё дурусташ хоҳиши ӯро пазируфтанд ва хандида мегуфтанд: “Охир, гадоӣ ба тағи дар омадаро ноумед гардондан хуб нест”. Аммо ба иваз онҳо озод кардани асиронро талаб намуданд.

Арабҳо бештарин қисми асирони суғдиро таҳти ҳифзи гуломони мусаллаҳ пеш-пеш ба Марв ва Нишопур фиристода

буданд, зеро аввалан онҳоро поидан намехостанд, сониян бими он доштанд, ки асирони бисёр, агар дар як чо чамъ бошанд, мумкин аст бишӯранд. Асирон дар Марв, Нишопур ва шаҳрҳои дигар ба корҳои вазнин андохта мешуданд.

Бо гурӯҳи охирини фиристодашудагон Виркан ҳам рафта буд.

Саид аз асирони боқимонда, ки онҳоро барои кор фармудан нигоҳ дошта буд, гурӯҳеро озод кард.

Сипас Саид барои он ки дар Арабу Аҷам ўро: “Ба Самарқанд рафту онро надида баргашт” гуфта ҳаҷв накунад, боз аз ихшид хоҳиш кард, ки иҷозат диҳад то вай лоақал бо як қисми лашкараш аз як дарвозаи шаҳр даромада аз дарвозаи дигараш барояд.

Самарқандиро ба ин талаби вай ҳам хандиданду гуфтанд: “Бало ба пасаш! Гузарад!”.

Аммо вақте ин ҳазор нафар савори Саид бо сардории худаш аз дарвозаи Навбаҳор даромада, як миқдор пул ва молеро, ки барои ў дар бозоргоҳ гузошта шуда буд, бардошта ба сӯи дарвозаи Каш мерафтанд, марду занон

ва пиру барнои Самарқанд дар ду тарафи кӯчаҳо ва болои бомҳо истода онҳоро бо мазоҳу тамасхур гусел мекарданд.

Пӯшида намонд, ки дар бозгашти Саид бинни Усмон амакбачаи пайғамбар ҳамроҳи ӯ набуд.

Дар бораи тақдири Қуссам ибни Аббос таърих ба мо ахбори сахеху сарех намедихад. Муҳаққиқ — шарқшиноси машҳур академик В. Бартольд речей ба ин масъала чунин менависад: "... мо дар навиштаҷоти худи арабҳо ба ахбороти зидди ҳамдигар бармехӯрем; назар ба баъзе ахбор (*Қуссам — С.У.*) кушта шуда, назар ба ахбори дигар бо ачали табиаш ғавтидааст; аз рӯи баъзе ахбор вай ҳатто на дар Самарқанд, балки дар Марв ғавтидааст. Қабри гумонӣ ё ҳақиқии Қуссам дар аҳди хешони ӯ Аббосиён парастаишгоҳи мусулмонон гардид, ки дар ин қор Аббосиён шояд дасте доштаанд. Дар байни халқ Қуссам акнун бо номи Шоҳи Зинда маъруф аст. Ривояте ҳаст, ки вай кушта нашуда, балки аз кофирон паноҳ ҷуста ба даруни теппае, ки дар вай ба тариқи мӯъҷиза ғоре кушода шудааст, даромада ғойб гашта ва сипас даҳони ғор боз

махкам шудааст.¹ Ба эҳтимоли қавӣ дар он
чо (дар ҷои “Шоҳи Зинда”-и имрӯза. С.У.)
ханӯз пеш аз ислом мазоре воқеъ ва он мазор
зиёратгоҳи халқи маҳалли будаасту сониян
парастии он ба валии ислом (яъне Қуссам.
— С.У.) интиқол ёфтааст”.

БОЗГАШТ

49

Ўрду дар бозгашт ба Бухоро расида, аз
он ҷо ба роҳи Хуросон нарафт, ба ҷануби
шарқӣ — ба тарафи Тахористон юриш кард.
Аз афти қор, Саид “бозёфт”-и ғорату яғморо

¹ Дар соли 1928 мо як гурӯҳ талабагон ба тамошои
Самарканд рафта будем, дар “Шоҳи Зинда” шайхи он ба
мо ҳамин ривояти хурофиро гуфта ва илова кард, ки “шоҳ”
зиндаанд ва рӯзи қиёмат аз ғорашон мебароянд. Аз мо
баъзеҳо аъзон ҷамъияти беҳудоён шуда буданд, як нафар
ки саҳл шӯхтабиат буд, аз шайх пурсид: дар аввал-ку шоҳ
аз кофирон тарсида пинҳон шуда будаанд, лекин баъдан
“кофирон” ҳама мусулмон шуданд ва мамлакат
мусулмонобод гардид, пас акнун чӣ ҳолат ки “он ҳазрат”
то қиёмат пинҳон шуда ҳобанд, чаро аз ғорашон
намебароянд? Шайх “Шумо фарзанди мусулмонед, шак
ҷабиёред” гуфту дигар дам назад.

кам дид, ки хост боз ягон вилояти дигарро битозад.

Тирмиз, ки аз шахрҳои калон ва сарватманди Тахористон ба шумор мерафт, ба осонӣ фатҳ ва гонат карда шуд. Камак сипоҳи ҳокими Тирмиз дер муқобилат карда натавонист.

Сипас гузариш аз дарё ба ҳудуди аслии Хуросон сар шуд.

Гузариши ӯрду як ҳафта рӯзу шаб давом кард. Ба дарё пул баста, ба он пул ва ба амадҳо мегузаштанд.

Навбати гузариши дастаи Молик ибн-ур-Райб шабҳангом расид.

Маҳтобшаб буд, зане аз тӯдаи асираҳо чудо шуда лаб-лаби дарё ба ҷои ториктар равон шуд. Гумон карданд, ки ӯро ҳақ афтадааст. Баногоҳ аз он сӯ овози гиряву нола ба гӯшҳо расид. Чанде аз занону мардон ба он сӯ шинофтанд. Диданд, занак сари ду зону истода, дастҳояшро ба тарафи офтобшинам ёзондасту фиғон мекунад, менолад. Вай Наниманча буд.

— Писарҷонам, алвидо! — навха мекард ӯ. Аз модари бадбахтат розӣ бош, вай

меравад, дар хасрати ту зор-зор гириста
меравад, ту дигар вайро намебинӣ.
Модаратро фаромӯш накун, писарчонам,
падаратро фаромӯш накун, вай пахлавон буд,
марди сарафроз буд, туро аз чонаш дӯсттар
медошт. Эй худоён, Шеркавичи яtimi маро
паноҳ диҳед, умри маро бигиреду бар умраш
биафзоед. Модарчонам, алвидоъ! Аз духтари
нокому номуродат розӣ бош. Оҳ, дар нафаси
охиринат кӣ чашмони туро мепӯшад,
модарчони ғарибам, дар азоят кӣ мегирияд?...
Алвидоъ, эй диёри азизам!...

Нолаи ӯ дилхоро реш мекард, дигар
асираҳо низ худхошонро бар хок афканда гиря
бардоштанд. Аз кӯшҳои дигар ҳам занону
духтарони гирифтор омада ба инҳо ҳамроҳ
мешуданду ҳой-ҳой мегиристанд. Ҳар кас ба
ҳар шева мусибати худ, дарду алами худро
гуфта мегирист, шеван мекард. Тӯдаи занону
духтарони навҳагарро издиҳами мардони асир
ва сарбозон ихота намуда буданд. Мардони
асир хомӯшона мегиристанд. Як сахнаи
азодорӣ ба озодии мурда, сахнаи видоъ бо ёру
диёр падид омада буд.

Қурси моҳ аз осмон ба ин издиҳоми
мотамзадагон бепарво менигарист, акси вай
дар мавчи Ҷайхун бозӣ мекард, рӯшноии
хираи он дар канораҳои дашт тарҳи кадом як
вайронахоро, ягон-ягон дарахтонро, силсилаи
талҳои пасту баландро, ҳамчун нақши сикхе
дар пардаи нимторики домани осмон,
намудор месохт.

... Ҳамон шаб, дар вақти гузариш аз
Ҷайхун Наниманча дар миёни дарё худро аз
пул ба об ҳаво дод.

Ҳангоме ки ҷараёни об вайро гелонда-
гелонда, гоҳ ба таҳ кашида ва гоҳ ба рӯй
бароварда мебурд, вай аз болои пул ғалоғула,
ҳаёҳуи занони музтарибҳолро мешунид, лекин
ғалоғула, ҳаёҳӯ дар гӯши ӯ бо тезӣ паст шудан
гирифт, то он ки тамоман хомӯш гашт...

50

Дар Марв асиронро ба таъмири қалъа
ва девори гирди шаҳр андохта буданд. Виркан
бо ҳамроҳии онон лой лагад мекард, сангу
хишт мекашонд.

Бегоҳии дер бо шунидани овози муаззинҳо, ки аз манорачаи масҷидҳои бинокардаи арабҳо умматони пайгамбари охирзамонро ба намози шом даъват менамуданд, кор бас карда мешуд. Шаб асирони бемадору гурусна дар ҳамон ҷои корашон тӯда-тӯда ба ҳавои кушод дар замин ё ки дар каппаҳои бурёгин хоб мерафтанд.

Чун Саид бинни Усмон ба Марв расид, бо ҳамроҳии асирони самарқандие, ки вай бо худ оварда буд, якчанд нафар чокирони собик — рафиқони Виркан ҳам омаданд. Яке аз онҳо, ҷавоне далер, шамшерзан, Ромтиш таҳти фармони Виркан ҷангида буд ва ўро бародарвор дӯст медошт. Вай сарҳанги собиқаширо суроғ карда, шабҳангом дар таги девори шахристон ёфт, ки бо ҳамроҳии дигар асирони коргар рӯи хасу коҳ хоб рафта буд.

Ромтиш ўро оғӯш карда, кӯдаквор гириро сар дод. Виркан як қадар ба таачҷуб монд. зеро он гурди размоварро ҳеҷ гоҳ гирён тасаввур намекард.

— Бародар, аз занат розӣ бош, — ба сухан даромад Ромтиш, — вай ҳалок шуд.

Виркан як такони сахт хӯрду дигар то охири накли синасӯзи дӯсташ на чунбише кард ва на овозе баровард. Гӯё ӯ лахзае пеш одам буду як чунбида санге ё кунда гашт. Ромтиш фочиаи Наниманчаро, ки худаи дида буд, хикоя кард.

— Кошкӣ кӯр будаму намедидам, он гоҳ ин хабари ҷонгудодро на ман ба ту мерасонидам, — гуфт ӯ дар поёни хикояташ. Сипас ба лаҳни ситоишу офарин рафтори Наниманчаро дар майдони ҷанги Самарқанд ба ёд овард: — Он гоҳ ки араб туро номардона гирифт, он ҷавонзани нотарс ба додхоҳӣ то пеши амир рафт, аз майдони ҷанги хунин гузашт, гӯё монанди Сиёвуш аз миёни оташ гузар кард. Зан бошад ҳам, дилу гурдаи мардона дошта аст. Дар Тирмиз аз шеванаи, аз видоӣ карданаи бо модару шавҳару фарзанд ва ёру диёр ҳатто дили санги сипоҳиён об шуд. Чи зани баномусе будааст: маргро аз бандагӣ авло дид. Ёдаш ба хайр бод...

Ромтиш ба кӯши худ баргашт.

Виркан ҳамон тавре ки бо ду даст сарашро гирифта рӯи бистари хасии худ

нишаста буд, монд.

Дар бомдод шарикони Виркан бедор шуда, ўро ҳамоно дар он ҳолат нишаста диданд. Сафедии дар мӯи ӯ пайдошуда онҳоро дар ҳайрат андохт. Дирӯз ҳеҷ кас дар мӯи ӯ сафедӣ надида буд...

51

Саид бинни Усмон дар Марв якчанд мулозимонашро мансабҳо дод, аз он ҷумла Молик ибн-ур-Райбро омили хироч таъин кард.

Мардумони вилояти Марв аз Молик золимтар амалдоре, аз вай берахмтар хирочситонро ба ёд надоштанд. Бо навкаронаш ба деҳот мебаромад ё дар растаю бозорҳо мегашту бо зарби тозиёна ҳарчӣ хоҳад ва чӣ қадаре ки хоҳад, мерӯёнд. Норозиёнро мусодири мефармуд, дарра мезанонд, ба зиндон меандохт, аз гӯшҳошон ба дарахт меҳкӯб мекард.

Мардумон аз зулми вай ба дашту кӯҳҳо мегурехтанд.

хавфу хатар ба вай чӣ лозим? Мабод ки дар
ягон чангу хунрезӣ ба вай захме расад ё ҳатто
худо накунад, ки кушта шавад. Вай осуда
нишаста, аз пушти сарвати беҳисобаш бо
айшу нӯш зистан меҳаҳад.

Муовия истеъфои ӯро пазируфт.

Саид бо қорвони ҳосса озими Мадина
гардид.

Сесад шутур ҳомили тилло, нуқра,
чавоҳирот ва анвои молу матои гаронбаҳо
буд. Ғанимати ҷондори Саидро дусад гулом
ва ҷиҳил канизи яккачин ташкил мекарданд.
Виркан ҳам дар байни гуломони вай буд.
Якчанд мулозим, аз он ҷумла сипоҳдори
содиқаш Ҳозими мулаққаб ба Деви Сурх дар
рикоби амири собиқ мерафтанд.

Аз дусад гулом бист нафарашон
гаравгонҳо — шоҳзода ва бузургзодагонӣ
бухорой буданд. Саид паймони худро, ки бо
Хотуни Бухоро баста буд, шикаста, гаравгон-
хоро ба вай пас нагардонд. Халифазодаи
порсо ошкоро тариқи фиребу аҳдшиканӣ пеш
гирифт: ба Хотун, ки вақти бозгашти Саид аз
Самарқанд вакилони худро ба назди ӯ
фиристода бачо овардани паймонро талаб

карда буд, гуфт: Ҳанӯз аз худуди Сугд берун нарафтаам ва аз ту эмин нестам, гаравгонҳоро аз Тирмиз бармегардонам. Дар Тирмиз гуфт: Аз Марв бармегардонам. Дар Нишопур вакилони Хотунро ронд ва гуфт: Гаравгонҳо аввал гаравгон буданд ва акнун гуломони мананд.

Шояд ҳамин буд “мукофот”-и ваъдакардаи Саид барои часорати Хотун дар он хангом, ки Хотун кӣ будани ӯро ба рӯяш гуфта буд.

Вакилони Хотун: “Эй Зарвони бузург, ба ту мепаноҳем аз ин рӯхбоҳони мардумсурат ва мардумони гургсират!” гӯён бо диле пурандӯх ва синае аз алам сӯзон ба Бухоро баргаштанд.

Саид дар нисфи роҳи Мадина фармуд, шоҳзодаю бузургзодагонро аз аспҳои савориашон пиёда карданд, пӯшоки гаронбаҳояшонро аз танашон кашиданд, зару сим ва ханҷарҳои ҷавохиркӯбашонро даррабуданду ба ҳамаашон сарутани намадин пӯшонданд. Акнун онҳо роҳи биёбонро пиёдаву побараҳна мепаймуданд.

Асирони боқувваттар ба рафикони аз мадор рафта ва ё беморашон асо мешуданд, афтодагонро мебардоштанд. Асирони солхӯрда гаравгонҳои гуломгаштаи дилшикастаро тасалли меоданд, ба он маънӣ, ки пас аз чандин аср шоир он маъниро дар байти машхури худ “Машав малул, ба ҳар банд фатҳи бобе ҳаст, аз паи шаби торик офтобе ҳаст” ифода хоҳад кард.

Вирканро ҳамроҳонаш аксаран дандон ба ҳам фушурда ва абрӯвон ба ҳам кашида медиданд: вай кам гап мезад ва ба пурсишҳо бо овози паст гап мезад ва ба пурсишҳо бо овози паст як-ду калима ҷавоб медоду бас.

Аз пеши пояш ҷашм наканда қадам мезад. Мисли ин буд ки дар замиранаш ҳаёлро мепазонад...

ИНТИҚОМ

52

Саид бинни Усмон ҳар қадар ки ба сӯи Мадина пештар мерафт, ҳазинааш афзунтар мегардид: роҳи бозгашташ аз шаҳрҳои Ироқ, Шом ва аз бодияҳо ки афтода буд, дар он ҷоҳо

вай асирони сугдиро ба гуломӣ мефурӯхт. Асирони зардуштимазҳаб дониста буданд, ки китоби муқаддаси арабҳо мусулмононро аз гулом гардонидан ё ба гуломӣ фурӯхтан манъ мекунад, аз ин рӯ ба дини мусулмонӣ гаравидан мехостанд, ки аз нангу нағбати гуломӣ наҷот ёбанд, лекин Саид онҳоро ба дини худ намедавард, “калимаи шаҳодат”-ашонро қабул намекард ва мегуфт, ки дертар дар Мадина қабул хоҳад кард. Ин як баҳона буд. Саид аз асирон иддаеро ҳамешагӣ ба гуломии худ нигоҳ доштан ва гурӯҳеро фурӯхта пул кардан мехост.

Понздаҳ асира ҳам дар роҳ ба фурӯш рафтанд.

Халифазодаи муҳаддис ҳадиси “Шаррун-носи манн баъан носа” (одамфурӯш бадтарини одамон аст)-ро, ки аз пайгамбар нақл мекарданд, медонист, лекин ҳоли ҳозир ба ин ҳадис дар ёдаш ҷо набуд, зеро ҳушу ёдаш ба кулӣ дар банди симу зар буд.

Аз асирони ба фурӯш муқарраршуда оне, ки дар роҳ ба фурӯш нарафт, дар Мадина ба “Сук-ал-рақик” — бозори гуломфурӯшӣ галтид. Дигар понздаҳ духтари ноболиғаро

яке аз гуломчаллобон харид. Ин гуломчаллоб канизакони зарҳаридашро муддате дар сарои худ нигоҳ дошта “кимӣ” мекард, то ки баҳояшонро баланд карда бошад: баданҳои кокро “тар”, чашмони кабудро бо рангубори махсус сиёҳ, мӯҳоро фатила, дандонҳоро бо туршии махсус омехта ба қанд ва ё бо хокаи зуғоли омехта ба намак сафеди рахшанда мегардонид, доғҳои чехраро месутурд, чӯтуриҳои нағзакро ҳамвор месохт, пӯсти гирди нохунҳоро мебурид, нӯги ангуштонро ба ранги пӯсти духтар мос карда рангин менамуд: пӯсташ сафед бошад — лолагун, сиёҳ бошад — тиллоранг, зард бошад — сиёҳранг мекард. Сипас канизаконро ба фуруш мебаровард. Вай мақоле дошт, ки мегуфт: “Чор дирам хино сад дирам ба қимати духтар меафзояд”.

Дигар даҳ канизаки соҳибчамоли суғдӣ дар харамсарои Саид монданд. Се нафари онҳо хурдсол буданд, лекин овози форами доштанд, Саид мегуфт, ки он душизаҳоро якду сол дар Мадина, як -ду соли дигар дар Макка тарбия хоҳад кард ва аз он пас ба Бобулистон фиристода ду -се сол дар пеши

устодон саноеи нафиса хоҳад омӯзонд, то он ки дар понздаҳ-ҳаждаҳсолагӣ таннозии хубрӯёни Мадина, латофати канизакони Макка ва маърифати паривашони Бобулро дар худ чамъ намуда бошанд.

53

Тавонгари Саид бинни Усмон дар забони мардumi Ҳиҷоз масал гашт. Ҳақиқатан на дар Мадина, на дар Макка ва на Тоиф аз вай бойтар касе набуд. Вай боз заминҳои зироатӣ, хурмозорҳои нав харид. Дар зайъаташ чорбоғ ва бўстонсарои бихиштосое сохт. Сӣ гуломи дигар заминҳояшро мекоштанд, мевазорҳояшро бонӣ мекарданд.

Ин сад нафар гулом ҳамон асирони сугдӣ буданд. Шохзода ва бузургзодагони бухорӣ ҳам дар ҷумлаи онҳо. Зисту зиндагии ин маҳкумони меҳнат ранҷ ва азобу шиканҷ ҷунон буд, ки дар шаш моҳ бист нафарашон мурданд. Чорпоёни Саид аз гуломонаш беҳтар парвариш меёфтанду беҳтар мезистанд. Дар ношто ба ҳар кас яктоӣ нони ҷавин ё арзанин ё ки зағора, нисфирӯзӣ ним

коса оши сӯк ё ки агар шутури пир ё касалеро кушта бошанд, як пора гӯшти шутур, бегоҳӣ гармаке явгон, боз ҳам аз ҳамон сӯк ё чуворимакка дода мешуд.

Ғуломон дар ҳамаи рӯзҳои ҳафтаю моҳу сол бидуни ягон рӯзи истироҳат кор мекарданд. Шаб онҳоро мисли ин ки ғӯсфандонро ба кӯра меронанд, ба ҷои шабхобиашон меронданд, — он ҷой дар канораи киштзорон бо девори баланде ихота шуда, дар воқеъ аз кӯра фарқе надошт, айнан монанди кӯра дар як тарафаш соботи пастаки дарозе дошт, ки дар бориши боронҳои сел ғуломон ба вай паноҳ мебурданд.

Ҷазоҳои ҷисмониро, ки Саид таъдиб, яъне адабомӯзӣ меномид, бахтбаргаштагон ҳар рӯзу ҳар соат мекашиданд. Ғуломонро ба андак ғуноҳи воқеият ё ғумонӣ ҷӯб задан, ба сутун баста дар офтоби майнагудоз гузоштан, ба дарахт овехта занондан ё ки аз ҳамон кути лоямути ҳаррӯза маҳрум кардан аз ҷазоҳои оддӣ ба шумор мерафт.

Арабҳо мақоли пандомӯзе доштанд: “Кунн-ли-абдика муҳиббан ва кунн-ли муҳиббика абдан”, тарҷумааш “Ғуломатро

дӯст бош ва дӯстатро гулом". Саид гуломдоронро, ки назди ӯ барои насихат шунидан меомаданд (зеро халифазода дар чашми ҳамдинонаш қариб мартабаи вилоят (валигӣ) дошт, гарчанде ки акнун қуръонро фақат ба даст мегирифт, ки дарбонаш ба зиёрати вай омадани касеро хабар диҳад), насихаткунон аксар ҳамин мақоларо дар забон меронд. Ҳаққо, ки риё додари тақвост.

Дар давлати халифаҳо ва хусусан гуломони дар зироат коркунанда бисёр мегурехтанд.

Аммо гуломони Саид бинни Усмонро роҳи гурез баста буд: онҳоро рӯз ҳам, шаб ҳам навқорони мусаллаҳ посбонӣ мекарданд. Виркан шарикони бадбахти худро ба исён даъват мекард:

— Шумоёнро ба фармонбарӣ хомӯшӣ фақат тарси ҷон маҷбур мекунад, — меғуфт ӯ ба онҳо, — Лекин магар аз ин гуна зиндагӣ марг бехтар нест? Чаро мо бояд ба ин ҳама ранҷу азоб тоқат кунем? Биёед қиём мекунем, сарқорону посбонро мекушему мегурезем.

— Ба кучо? — мепурсиданд гуломон.

— Ба биёбон, — ҷавоб меод Виркан.

— Охир, саворони Саид, сарбозони ҳоким аз думболи мо меафтанд, дастгирамон мекунанд, онгоҳ вой ба ҳоли мо!

— Магар бе ин ҳам, ҳозир ҳам “вой ба ҳоли мо” нест? Мо ба таъкибкунандагон муқобилат мекунем, о калтак, санг, мушт, дандон, бо харчи ба дастамон ояд, мечангем, окибаташ харчи бодо бод. Охир, ба сарафрозӣ мурдан дар чанг аз мурдан ба сархамӣ дар ин асорати нангин авлотар аст.

Чанде аз гуломон тарафдори Виркан буданд, хусусан бародарзодаи чавони маликаи Бухоро Вағдварз ва дӯсти ҷоноҷони худаш Ромтиш ўро гарму ҷўшон ҳаводорӣ мекарданд. Дигарон мекалавиданд. Суханони Вирканро маъкул медонистанд, лекин боз мекалавиданд. Ҳатто дар гуломӣ ҳам ҷон ширин аст. Умеди беҳбудӣ дар бадтарин ҳол ҳам дили одамиро тарк намекунад...

54

Аммо рӯзе аз рӯзҳо корд ба устухон расид.

Яке аз шохзодагони Бухоро саҳт бемор шуд. Шариконаш дар собот аз хошоку намад

бистар сохта ўро хобонданд. Сахар саркори ситампеша Ҳозим, ҳамон Деви Сурх, ҳозир гашта, тозиёна дар даст ба сари бемор рафт:

— Чаро хобидай?

Рафикони бемор гуфтанд, ки вай таби баланд дорад.

— Дӯрӯғ! Ҳила! Коргурезӣ! — дод зад Деви Сурх ва беморро аз мӯяш кашида хезонданӣ шуд, хеста натавонист, ғалтид, Деви Сурх ўро лағад фурувард ва баъд тозиёна зад. Бемор аз дард тоб меҳӯрд, нолиш мекард. Гуломон ба изтироб афтоданд, барошуфтанд. Виркан тоқат накард, ба Ҳозим дарафтод, ўро ғалтонда гулӯяшро фишурд, Саркорон, посбонон ба мадади Ҳозим ва гирифтани Виркан шитофтанд. Вағдварз: “Занед ин сагонро!” гӯён табар ба даст сӯи он саркору посбонон давида буд, ки ҳамаи гуломон муттаҳидона ба онҳо ҳамла карданд. Каланду тешаҳо, белҳо, мушту лағадҳо ба кор даромаданд. Ҳозим ва боз ёздаҳ нафар саркору посбонон кушта гардиданд. Шамшеру ханчару тозиёнаҳои онон ба дасти гуломон ғанимат афтоданд, фақат як нафар посбони савор гурехта қонашро халос кард.

Виркан ба тӯдаи исёнгарон:

— Бародарон! Рафтем ба бӯстонсаро! Он
чо саркори калон ҳанӯз зиндааст! — гӯён хитоб
намуда, издиҳоми ошуфтаву газабнокро сӯи
қасри тобиستони Саид бинни Усмон
рахнамун гашт.

55

Қаср аз “қӯра” чандон дур набуд.
Ҳафтоду нӯҳ марди ҳашмгину пуркин ба он
ҳамла бурда, дарбонҳоро кушта ба қаср зада
даромаданд. Дар айвону даҳлезҳои он ҳар кӣ
пеш омад, кушта шуд.

— Ба занон даст нақобед, мо бо занон
намечангем! — фарёд мезад Виркан.

Саидро дар хонаи хобаш ёфтанд. Вай
ки одатан баъди намози бомдод аз масҷид
баргашта дар хонаи хоса боз соате ба рукӯъ
менишасту шояд аз худовандаш бахшоиши
гуноҳони беҳисоби худро металабид, он
пагоҳ низ қуръон ба даст дар ҳоли рукӯъ
нишаста буд, айнан дар ҳолате буд, ки
падараш Усмонхалифа бист сол пеш дар он
ҳолат кушта шуд. Чун Виркан бо як гурӯҳи

исёнгарон ба хонаи хосаи ӯ ворид шуданд. Саид хангаш канд, раъша бар андомаш афтода бо забони гирифта мепурсид: “Ч-чи гап, ҳа? Шумо а-а-аз ман чӣ мехоҳед? М-м маро куштан мехоҳед?”.

Шоҳзода Вағдварз пеш баромада сӯи ҳамроҳонаш гуфт:

— Ин одам кишвари моро тороч кард, мардумони моро кушт, моро ба гуломӣ овард. Чӣ ситамҳое, ки вай ба мо накард, чӣ хорӣ ва забуние, ки мо аз дасти вай накашидем! Сазои ӯ чист?

— Куштан! — бо як овоз ҷавоб доданд исёнгарон. Он гоҳ Виркан бо як зарби шамшере, ки дар “кӯра” аз дасти посбони мақтул рабуда буд, сари Саидро аз танаш ҷудо кард.

56

Сипас исёнгарон анбори озуқаро кушода, аз вай якчанд халта орд, биринҷ, хурмо, чуворимаккаро бардоштанд. Дар саисхона бисту як сар аспӣ саворӣ ёфтанд, саисхо гурехта нопадид гашта буданд. Исёнгарон зуд аспҳоро бароварда зин заданд.

Аз қаср занонро бароварда, ба вай алов сар доданд. Баъд озуқаро ба аспҳо бор карда, бо шамшеру ханҷарҳои дар занозанин “кӯра” ва дар қаср ба даст афтода мусаллаҳ шуда, иддае савора, дигарон пиёда, ба “кӯра” баргаштанд, аз он ҷо рафиқи беморашонро дар канҷигаи асп гирифта, рӯ ба тарафи кӯҳсоре, ки аз Мадина якчанд фарсах ба ҷониби шарқӣ воқеъ аст, рахсипор гардиданд.

Дар акибашон аз дур сутуни ғафси дуд дида мешуд, ки сар ба осмон мекашид, — вай аз сӯхтори бӯстонсарои Саид бинни Усмон мебаромад.

Кӯҳсор аз кӯҳталҳои баланду паст ба ҳам омада аст. Гурезаҳо ба вай дар гашти рӯз расиданд. Аз селроҳае убур карда ба дараи дарозе баромаданд. Дар мобайни дара чашмае ёфтанд, ки андаке об аз он ҷорӣ буд. Басо кӯфтаю гурусна буданд, дар сари чашма барои дамгирӣ ва тановул қарор гирифтанд. Дар боли кӯҳтал ва даҳани селроҳа дидбонҳо гузоштанд. Аз эҳтиёт алов дарнагирониданд, то ки дуд ҷои исти онҳоро ошкор насозад. Ба сарфи хурмо ва андак ноне, ки доштанд, қаноат карданд.

Гуломон худро озод карда буданд, аммо ин озодӣ ба онҳо чӣ хоҳад овард? Инро онҳо медонистанд. Медонистанд ва ба он тайёр буданд. Дар биёбони нопайдоканор дур гурехта наметавонанд. Ба зудӣ сарбозони ҳокими Мадина ба таъкиби онҳо мебароянд. Агар мӯъчизае рӯ надихад, ҳалокат мукаррар аст. Лекин асирон дар озодӣ бо ҳисси инсонияти худ мурданро аз зиндагии дар гуломӣ авло медонанд. То чон дар рамак доранд, муқобилият хоҳанд кард. Агар мурдан ногувор аст, чангида мурдан бех.

Посбоне, ки аз “кӯра” гурехта чон ба саломат бурда буд, шитобон сӯи Мадина аспронда, воқеаро ба ҳоким хабар дод. Ҳоким ҳамон соат дастаи ҷазо равона кард.

Дидбонони гурезаҳо роҳи омадашон — тарафи ғарбиро дид мекарданд, лекин сарбозон аз ҷониби шимолӣ омаданд. Онҳо ногаҳон аз ҳамгашти сарғаҳи дара пайдо гардиданд. Масофа аз он ҷо то қароргоҳи гурезаҳо чоряк фарсанг ҳам намеомад. Исёнгарон саросема бар фарози кӯхтали

тарафи шарқӣ хазиданд, ба умед, ки дар баландиҳо ононро таъкиб кардани саворон душвор хоҳад буд.

Сарбозон асп тозонда ба зудӣ расиданд. Онҳо тақрибан сад нафар буданд, як қисмашон аз думболи пиёдаҳои кӯхталбаро афтиданд, дигарҳошон ба гурезаҳои савор ҳамла бурданд. Бисту як нафар гурезаи саворро ночор дохили ҳарбу зарб шудан лозим омад. Панҷ-шаш нафар сарбозро аз зин ғалтонданд, куштанд, лекин дар якчанд дақиқа ҳамаашон, ғайр аз Виркан ва Ромтиш, кушта шуданд.

Сипас Ромтиш ҳам ба паҳлӯяш зарбаи саҳти шамшер хӯрда аз зин парид.

Виркани саропо хуншор ҳанӯз савор буд ва мечангид. Ӯ боз ду сарбозро сарнагун кард. Ниҳоят худаш ҳам ғалтид. Дар ҳок паҳлунокӣ дароз кашида ва қабзаи шамшер ҳанӯз дар қафаш буд. Саворон ба сараш гирд омада нигоҳ мекарданд. Дар он дам дар нигоҳи онон адоват, душманӣ набуд, балки ҳайрат ва таваҷҷӯҳ буд. Онҳо ҷанговарон буданд ва ба ҷанговари шуҷоъ тан наодода наметавонистанд.

Виркан ханӯз нафас мекашид, вале
чон меканд. Баногоҳ вай чунбид, чашм
кушод, ба дастхояш така карда бо душворӣ
ба по бархост, аз зери мӯи дарҳампечидаи
хоку хунолудааш ба пешонӣ, чашм ва рӯяш
хун мешорид. Хир-хиркунон калимае чанд
аз даҳон баровард:

— Гургон!... Ман... интиқом...
интиқоми Самарқанд... Наниманча...

Вай чумларо тамои накард, зеро яке
аз саворон ба гарданааш шамшер зада
вайро аз по афтонд.

Виркан як-ду тапиду чон дод.

Шамшер ханӯз дар кафаш буд, савор
фурумада онро гирифтани шуд, лекин ба
осонӣ гирифта натавонист, — панҷаи Виркан
ба қабзаи шамшер маҳкам фишурда шуда,
гӯе ки часпида монда буд, мисли он буд ки
пахлавон дар дами чонкани ҳам шамшер аз
даст додан ва таслим шудан намехоҳад.
Арабро лозим омад, ки шамшерро сахт
кашида аз кафи бечони ӯ рабояд.

Дар ин миён гурезаҳои пиёда ба қуллаи кӯхтал баромада буданд. Аз панҷоҳу ҳашт нафар чилу шаш нафар баромаданд, дувоздаҳ нафарашон то баромадан аз дами тегу зарби тозиёнаи сарбозон ба ҳалокат расида буданд. Он тарафи кӯхтал ҷарии рост ва баланде буд. Сарбозон онҳоро аз поён ва аз чапу рост печонда пеш меомаданд. Фоҷиаи хунин лаҳза ба лаҳза ба хотимаи худ наздик мешуд.

Шоҳзода Вағдварз ба лаби ҷаррӣ истод.

— Зинда таслим намешавем! — хитоб кард ӯ. — Падруд, бародарон! Аввал ман! — инро гуфта, вай худро ба ҷаррӣ ҳаво дод.

Аз паси вай дигарон ҳам ба рафиқони бадбахташон падруд гӯён худӯшонро ба ҷаррӣ партофтан гирифтанд.

Саворон истода, аз мардонагии гуломони дирӯза ғарқи ҳайрат ва моту мабхут шуда, он манзараи даҳшатангезро назора мекарданд.

Офтоб ду қадӣ найза ба гуруб наздик шуда буд, вай аз байни губори биёбони бекарона ҳамчун лаълии калони оташин

метофт, ба вай рост нигоҳ кардан мумкин
буд, шӯълааш чашмро намегирифт. Осмон
ба ранги ҳарири обгуне буд, ки ба рӯяш гарди
нафисе нишаста бошад. Дар фазои он
калхотҳо, лошахӯрҳо давр мезаданд.

Охирин чавони сугдӣ бо мушти*ҳар ду
даст ба тарафи сарбозон яке ниҳеб карду ба
чаррӣ парид...

Душанбе, 1975.

М У Н Д А Р И Ч А

Як намуна аз фочиа ва кахрамониҳо	3
Виркан	12
Наниманча	21
Мурод ва номуроди	46
Молик ибн-ур-Райб	71
Амири хаждахум	76
Хоча ва гулом	93
Баҳои сулҳ	117
Самарқанд чиход мекунад	157
Бозгашт	191
Интиком	202

СОТИМ УЛУҒЗОДА

РИВОЯТИ СУҒДӢ
(Қиссаи таърихӣ)

Мусаввир А. Муҳаммадиев

Мухаррири

саҳифабандӣ М. Саидова

Мусаххех Ш. Сангинмуродов